

САДРЖАЈ

1. Свет у другој половини XIX и почетком XX века	8
1.1. Европа под старим режимом	10
1.2. Рађање новог света	14
1.3. Идеје и империје	19
2. Србија, Црна Гора и Срби у Аустроугарској и Османском царству од Берлинског конгреса до Првог светског рата	26
2.1. Србија од 1878. до 1903. године	28
2.2. Србија од 1903. до 1914. године	34
2.3. Друштвени, привредни и културни развој Србије крајем XIX и почетком XX века	38
2.4. Црна Гора од 1878. до 1914. године	41
2.5. Срби у Османском царству	44
2.6. Босна и Херцеговина под аустроугарском влашћу	47
2.7. Срби у Аустроугарској	49
2.8. Балкански ратови	53
3. Први светски рат и револуције у Русији и Европи	60
3.1. Свет у Великом рату	62
3.2. Човек у рату	70
3.3. Револуције у Русији и у Европи	74
4. Србија и Црна Гора у Првом светском рату	80
4.1. Србија и Црна Гора на почетку Првог светског рата	82
4.2. Голгота и васкрс Србије	89
4.3. Искорак ка Југославији	95
5. Свет између Првог и Другог светског рата	100
5.1. Версајска мировна конференција и прилике у свету после Великог рата	102
5.2. Економске, друштвене и културне прилике између два светска рата	106
5.3. Свет између демократије и тоталитаризма	111
5.4. Свет на путу ка новом рату	117

6. Југословенска краљевина	122
6.1. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929)	124
6.2. Краљевина Југославија (1929–1941)	129
6.3. Југословенски привредни, друштвени и културни простор	135
7. Други светски рат – тотални рат	142
7.1. Почетак Другог светског рата (1939–1942)	144
7.2. Завршница Другог светског рата (1943–1945)	150
7.3. Свет у Другом светском рату	155
8. Југославија у Другом светском рату	162
8.1. Априлски рат и последице пораза Краљевине Југославије 1941. године	164
8.2. Отпор, устанак против окупатора и почетак грађанског рата (1941–1942)	169
8.3. Југословенско ратиште (1943–1944)	175
8.4. Ослобођење и крај рата на простору Југославије 1945. године	180
8.5. Биланс рата и допринос Југославије победи Антифашистичке коалиције	184
9. Свет после Другог светског рата	190
9.1. Уједињене нације	192
9.2. Хладни рат	195
9.3. Обликовање савременог света	200
10. Југославија после Другог светског рата	210
10.1. Нова власт	212
10.2. Југославија у хладном рату	216
10.3. Друштво и култура Титове Југославије	219
10.4. Друштвена криза и пораз Југославије	224
10.5. Грађански рат и распад СФРЈ	228
Речник појмова	236

„Спутник“ – први вештачки сателит у свемиру

Трећа технолошка револуција

Сједињене Америчке Државе бациле су у августу 1945. године атомске бомбе на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки и тако свет увео у нуклеарно доба. Американци претпоставили су да је једна од главних сврха за масовно уништење објашњавала је жељом да скрати Други светски рат. Историјари сматрају да је Труман тиме желео и да упозори Стаљина да не иде предалеко у ширењу своје области утицаја у заједничкој рати.

Стаљин је, прено саслужи атента, савио за амерички тајни пројекат развоја атомске бомбе. СССР је у то време интензивно радио на усавршавању свог **нуклеарног оружја** које је тестирао 1949. године. Убрзо после атомске бомбе, две нуклеарне силе произвеле су још разорнију водоничну (хидрогенску) бомбу. Да би се нове врсте оружја употребиле, и Москва и Вашингтон били су неопходни нови типови авиона и ракета. Крајем Другог светског рата, у развоју балистичких ракета најдаље су отишли Немци. САД и СССР су у завршници рата настојали да се домогну немачке ракетне технологије и стручњака. Један од њих, Вернер фон Браун, педесетих година XX века постао је творац америчког свемирског програма.

Трком у свемиру почела је 1957. године када је СССР лансирао први вештачки **сателит „Спутник“**. Совети су потом у космос лансирали и прво живо биће, кергушу Лајку, а 1961. године и првог човека, Јурија Гагарина, који се успешно вратио на земљу. Лансирање „Спутника“ изазвало је шок у САД и навело владу да упокоји стотине милијарди долара у америчком **свемирском програму** и развоју високих технологија. Америчка свемирска агенција НАСА основана је 1958. године, а у оквиру њеног програма „Меркури“ астронаут Џон Глен је 1962. године обавио први орбитални лет око Земље.

БАЛИСТИЧКЕ РАКЕТЕ – ракета високог летелца која носе нуклеарну бомбу (пату).

Јуриј Гагарин – први човек у космосу

Спутњик „Аполон 11“ на Месецу

202

Објашњење непознатог појма

Најважнији појмови су посебно истакнути болдом

Проверите шта сте научили о епохи уз помоћ разноликих задатака и питања.

Смањена мапа у оквиру лекције служи вам да се оријентишете у простору. Обавезно погледајте велику историјску мапу у пратећем Тематском историјском атласу који сте добили уз уџбеник.

Берлински зид најизразитији симбол хладноратовске поделе света. Он је срушен 1989. а Источна и Западна Немачка уједињиле су се 1990. године.

Стварање блокова
Западне државе потписале су први војни споразум после Другог светског рата. У Вашингтону је 1949. године основан **Северноатлантски пакт (НАТО)**. Тада су се удружили Француска, Велика Британија, Белгија, Холандија, Луксембург, САД, Канада, Португалија, Данска, Италија, Норвешка и Исланд. Његово седиште је у Бриселу.
СССР је свој војно-политички савез **Варшавски пакт** основао тек 1955. године, потписивањем споразума који је био одговор на пријем Западне Немачке у НАТО. Приступиле су му Источна Немачка, Пољска, Чехословачка, Румунија, Мађарска, Бугарска и Албанија. Његово седиште налазило се у Москви. Варшавски пакт распуштен је 1991. године.

Декolonизација
До краја четрдесетих година XX века, две највеће азијске земље Индија и Кина постале су независне државе. У том су их убрзо следеле и друге колоније. Европске силе су у Првом и Другом светском рату мобилисале милионе војника и радника из својих колонија. Многи од њих су, попут будућег индијског вође Махатме Гандија, искуства стечена на Западу уградили у своју борбу за ослобођење од колонијалне власти.
У међуратном раздобљу настали су снажни антиколонијални покрети. Они су после Другог светског рата довели до слома старих колонијалних империја. Томе су допринели интереси суперсила САД и СССР, које су подржавале **деколонијацију**. За САД декolonизација је била неопходна за изградњу новог светског поретка у коме ће оне добити већу улогу. За СССР то је била прилика да прошири своју утицај у Азији и Африци, а касније и у Јужној Америци. Хладни рат се тако из Европе проширио и на друге континенте.
Победа кинеске револуције 1949. године охрабрила је комунистичке покрете у Азији и Африци. Они су могли да рачунају на подршку Москве и Пекина. Антиколонијални покрети у арапском свету и све већу утицај СССР-а на Блиском и Средњем истоку забринули су Запад. Они су угрожавали подручје богато нафтом, од које је зависило функционисање западних привреда, и важне саобраћајне везе. Британски и француски колонијализам на том простору, нарочито британска контрола Суецког канала, постао је проблем за САД јер је арапске антиколонијалне покрете удаљавао од Запада и приближавао Совјетском Савезу.

СВЕТ ПОСЛЕ ДРУГог СВЕТског РАТА

Хладни рат – војни савези (Атлас, стр. 10)

САЗНАЈТЕ ВИШЕ
Кина и Кореја
Америчко посредовање у Кини између националиста и комуниста пред крај Другог светског рата није успело. СССР је 1945. године објавио рат Јапану у чијој је јавној Првеј армiji оногуђало да заузме север земље и да после капитулације Јапана настави грађански рат Српствоу Стаљинским савезницима, вођа кинеских комуниста Мао Цедунг наредио је својим војницима да протерују националистичке снаге на Тајван и 1. октобра 1949. с Кинице пребегло Кому. Савез комуниста се удвостручио и проширио на Азију. Савезни пример Кине, северноафричке комунистички вођа Ким Ил Сунг наводи је 1950. године Јужну Кореју. САД су интервенисале у Кореји под заставом Уједињених нација, после чега је у рат ушла и Кина. Сукоб се се окончао тек 1953. године. Мир никада није потписан, а Кореја је до данас остала подељена земља.

ДЕКОлонизација – распад колонијалних империја као последица борбе колонијализованих народа за независност. Борба колонија за независност

Сазнајте више, занимљивости или биографије су ту да бисте нешто више сазнали и боље разумели.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Унесите на временску линију следеће догађаје из периода хладног рата: оснивање Уједињених нација, советска блокада западног Берлина, лансирање „Спутника“, оснивање Покрета несврстаних, први лет човека на Месецу, слом комунизма у Европи

2. Повежите линијом догађаје и године када су се одиграли:

1959–1975.	Основања Европска унија
1991.	Подела Немачке на Источну и Западну
1961.	Вијетнамски рат
1956.	Први човеков лет у космос
1992.	Револуција у Мађарској
1949.	Распад Совјетског Савеза

3. Објасните појмове:

- а) гласовна завеса
б) земље Трећег света
в) деца цвећа

4. Шта је Маршалов план?

5. Наведите имена тројице државника оснивача Покрета несврстаних.

6. Допуните празна места у тексту:

- а) НАТО је основан године. Његово седиште је у (назив града). Већу улогу у том савезу имају (назив државе).
б) Варшавски пакт основан је године. Његово седиште било је у (назив града). Одлучујућу улогу у том савезу имао је (назив државе).

7. а) Које су државе основале Европску економску заједницу?

б) Где је потписан споразум којим је она прерасла у Европску унију?

8. Повежите личности и државе за које је њихово деловање везано:

- А Мао Цедунг Совјетски Савез
Б Роналд Реган Пољска
В Михаил Горбачов Индија
Г Махатма Ганди Сједињене Америчке Државе
Д Лех Валенса Кина

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Сматрате ли да се начела на којима су засноване Уједињене нације поштују у савременом свету? Објасните свој став.
- Објасните како је Трећа технолошка револуција утицала на развитак човечанства.

ЗА ОНЕ КОЈЕ ЖЕЛЕ ДА ПРОШИРЕ ЗНАЊЕ

Постоје бројни извори, књиге и филмови у којима можете да пронађете више информација о грађи из ове тематске целине. Оно су само неки од њих:

- Су Тауценс, Тајни дневник Адријана Мола, Београд, 2003. године
- Оскар Хаслис, „Врхунаи свет“, било које издање
- Часопис „Историја“
- Часопис „Политика забавник“
- Интернет-сајт: www.glaslobo.com/storija/
- Интернет-сајт: www.nationalgeographic-srbija.com
- Интернет-сајт: www.ian.org
- Други сајтови на интернету, довољно је само потражити неку од бројних тема о којима је било речи у овој целини. Реч је о савременој добу коју још тражи, тако да и савремена догађаја нех сујатаи не постају део историје.

Задаци за оне којима је историја изазов

Уколико сте заинтересовани да сазнате нешто више, прочитајте о томе у литератури, часописима или на интернету.

1.

СВЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

1.1. Европа под старим режимом

1.2. Рађање новог света

1.3. Идеје и империје

„Лепа епоха”

Електрична локомотива

Крај XIX века Друга индустријска револуција

1861–1870. Уједињење Италије

1875–1878. Велика источна криза

1867. Аустро-угарска нагодба

1878. Берлински конгрес

1871. Уједињење Немачке

Раздобље од 1871. до 1914. године у историји је забележено као „лепа епоха“ (француски *belle époque*). Већи део Европе живео је у миру, а виши и средњи друштвени слојеви у благостању које су омогућили стабилни међународни односи, развој капитализма и напредак науке и културе. Земље Западне и Средње Европе закорачиле су у модерну епоху захваљујући развоју индустрије угља и челика и јефтиној радној снази. Организовани су први покрети индустријских радника и појавила се идеја бољег и праведнијег друштва – социјализам. Прелаз из XIX века у XX век обележио је и последњи велики талас европског

колонијализма, коме су се придружиле Сједињене Америчке Државе и Јапан. Велика Британија, Француска и друге европске земље створиле су колонијална царства која су им обезбедиле сировине, јефтину радну снагу и велика тржишта за њихове индустријске производе. Европа је стекла до тада невиђену моћ и утицај у свету.

Стара европска царства су у то време потресали и ослободилачки покрети народа који су у њима живели. На Балкану и широм Европе народи нису више пристајали да живе под туђинском влашћу и хтели су да створе своје независне државе.

Браћа Лимијер

Ајфелова кула

ПОДСЕТИТЕ СЕ

- Аустро-угарском нагодбом 1867. године Хабзбуршка монархија је преуређена у двојну монархију Аустроугарску. Држава се од тада састојала од два равноправна дела: Аустрије и Угарске. Немци су били владајући народ у аустријском, а Мађари у угарском делу државе. Имали су заједничког владара, војску и финансије и водили су исту спољну политику.
- Пруска је ујединила Немачку 1871. године под влашћу династије Хоенцолерн.
- Пијемонт је ујединио Италију 1861–1870. године под влашћу династије Савоја.
- „Болесник на Босфору“ је назив који се користио за Османско царство у време његовог слабљења у XIX веку и почетком XX века.

1871 – 1914. „Л е п а е п о х а “

1882. Формиран Тројни савез

1907. Формирана Антанта

Ото фон Бизмарк (1815–1898)

Био је пруски државник и творац политике „гвожђа и крви“ - става да до немачког уједињења може доћи само ратом. Након серије ратова и уједињења Немачке (1871), Бизмарк је именован за првог канцелара нове државе. Током дуготрајне политичке каријере, успешно је одржавао равнотежу између Немачке и других великих сила у Европи, те је добио надимак „гвоздени канцелар“. Познат је и по томе што је први у Европи увео социјално и здравствено осигурање радника.

ВЕЛИКЕ СИЛЕ – државе које су пресудно утицале на међународне односе будући да су поседовале велике територије с великим бројем становника, знатна природна богатства, економску моћ и савремено наоружање.

ЕВРОПСКИ КОНЦЕРТ СИЛА – назив који је коришћен за велике европске земље од 1815. до 1914. године. Равнотежа у њиховим односима била је основни предуслов за мир у Европи и свету.

МОНАРХИЈА – облик државног уређења у ком владар (монарх) по божјем праву предводи земљу. Постоје три основна облика монархије: апсолутистичка, уставна и парламентарна.

1.1. Европа под старим режимом

После пораза Наполеонове Француске, поредак у Европи је обновљен на Бечком конгресу (1814/15). Силе победнице (Велика Британија, Русија, Хабзбуршка монархија и Пруска) поништиле су тековине Француске револуције и обновили државне границе пре Наполеонових освајања. Ради очувања постојеће равнотеже сила и спречавања избијања нових револуција, Русија, Хабзбуршка монархија и Пруска склопиле су 1815. године савез назван Света Алијанса (касније преименован у **Европски концерт**). Њему су се касније придружиле Велика Британија и обновљена француска монархија. Од тада па до 1914. године, поредак у Европи је почивао на равнотежи пет **великих сила**: Велике Британије, Немачке (до 1871. Пруске), Француске, Аустроугарске (до 1867. Хабзбуршке монархије) и Русије. Иако није било члан Свете Алијансе, Османско царство је и даље било важна сила на Балкану.

Водеће силе: Велика Британија и Немачка

У другој половини XIX века, постојећи поредак су нарушили уједињење Италије и уједињење Немачке, као и криза на Балкану, али равнотежа снага је поново успостављена на **Берлинском конгресу** 1878. године. Немачка се изборила за водећу улогу у Европи. Томе је погодовала политика Велике Британије, највеће поморске и светске силе XIX и прве половине XX века. Британија се држала по страни од европске политике уколико она није угрожавала њене интересе, њено колонијално царство и њену владавину на светским морима. Дипломатска вештина немачког канцелара (председника владе) Ота фон Бизмарка у великој мери је утицала на очување равнотеже и мира у Европи до краја XIX века. Почетком XX века, разлике између Немачке и Аустроугарске с једне, и Француске, Русије и Велике Британије с друге стране, урушавање Османског царства и ослободилачка борба балканских народа изазвали су Први светски рат.

Француска

Мир је одговарао и Француској која је после пораза у рату с Пруском, 1870–1871. године, поново успоставила унутрашњу стабилност, развила привреду и постала водећа финансијска сила. Иако је морала да прихвати подређену улогу у Европи, Француска је крајем XIX века сачувала и проширила своје колонијално царство у Африци и Азији. Због претње све моћније Немачке, она је потражила савезнике у Русији

и Великој Британији. Спорови око пограничних области у којима се налазила њихова индустрија угља и челика (данас Алзас и Лорена у Француској и Рур и Сар у Немачкој) проузроковали су још сукоба између Француске и Немачке. Без обзира на то, период од француско-пруског до Првог светског рата обележили су прилично стабилни међународни односи и развој привреде и културе у Европи. Тај период (1871-1914) остаће забележен у историји као „**лепа епоха**“ (франц. *belle époque*).

Велика Британија

Велика Британија је током дуге владавине краљице Викторије (1837–1901) постала неспоран владар светским морима и водећа индустријска и колонијална сила. То раздобље британске историје познато је као викторијанско доба. Када је Немачка крајем XIX века покренула изградњу сопствене ратне морнарице, Велика Британија је почела да се приближава Француској и Русији.

Старе царевине

Преостале три **велике силе** XIX века: Османско царство, Русија и Аустроугарска, биле су старе царевине. Од њих је само Аустроугарска успевала да до Првог светског рата одржи корак у привредном развоју с водећим европским земљама. Уједињење Немачке, али и Италије, које није успела да спречи, нарушило је некадашњу моћ Аустроугарске. Суочена с две моћне државе на својим северним и југозападним границама, Аустроугарска је своје освајачке планове преусмерила ка Балкану. Ту се сударила са интересима Русије и Србије. Попут Пијемонта у Италији и Пруске у Немачкој, Србија је у то време постала држава у којој су Срби и други Јужни Словени који су живели у Османском царству и Аустроугарској видели ослонац своје борбе за независност.

Русија је крајем XIX и почетком XX века била сила која је имала велику улогу у европској политици, науци и култури, али је њен привредни и друштвени развој заостајао. Иако је имала најбројније становништво и највећу војску на свету, пораз у рату с Јапаном почетком XX века показао је њену слабост. Заостајање Русије дало је повод за снажне револуционарне покрете који су 1917. године довели до Октобарске револуције и стварања Совјетског Савеза.

Источно питање

Најслабија карика европског поретка крајем XIX века било је Османско царство. Оно је све више узмицало пред ослободилачким покретима балканских народа и пред напредовањем Русије и других великих сила на Балкану, Црном мору, Кавказу, Блиском истоку и Средоземљу. Урушавање Османског царства, у историји познато као **Источно питање**, почело је крајем XVII века и наставило се потискивањем

Заробљени француски цар Наполеон III с канцеларом Бизмарком после битке код Седана

Британска краљица Викторија

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ – термин који означава процес ослобађања европских хришћана и муслимана од власти Османског царства на Балканском полуострву. Првенствено се односи на питање опстанка и наслеђа османских територија на Балкану, али и у Европи уопште.

Руски цар Николај II Романов

Аустроугарски цар Франц Јозеф

АУТОНОМИЈА – самоуправа, одређени степен унутрашње самосталности, право на самостално одлучивање о појединим питањима.

Турске из Европе под притиском европских сила и борбе балканских народа за ослобођење. У другој половини XIX века кризу су убрзали Херцеговачки устанак (1875) и руско-турски рат 1877–1878. године. Циљ Русије били су Цариград и „турски мореузи“ Босфор и Дарданели, преко којих би стигла до Средоземног мора. Руска војска дошла је на домак Цариграда, али се ту зауставила под претњом Велике Британије, која је страховала да би јој руски продор угрозио поморску везу с њеном најважнијом колонијом Индијом.

Русија је марта 1878. године склопила мир са Османским царством у градићу Сан Стефану недалеко од Цариграда. Она је тим миром добила неке територије на Кавказу, а Северна Добруџа припала је Румунији. Србија, Црна Гора и Румунија стекле су независност и територијално се прошириле. Највећи добитник била је ипак Велика Бугарска јер је добила аутономију и територију која се простирала од Јужне Србије и Македоније до Црног мора и од Дунава до Егејског мора.

Берлински конгрес

Будући да је победила у рату, Русија је намеравала да **Источно питање** реши у своју корист, али Санстефански мир никада није ступио на снагу. Велику Бугарску нису желеле Велика Британија и Аустроугарска, али ни Румунија, Србија и Грчка.

У Берлину је од 13. јуна до 13. јула 1878. године одржан конгрес на коме су учествовали Велика Британија, Аустроугарска, Француска, Немачка, Италија, Русија и Османско царство. Под Бизмарковим утицајем, на конгресу је извршена нова подела Балкана. Пошто није било сагласности о подели Османског царства („болесника на Босфору“), велике силе су се сложиле да га очувају и тако спрече сукоб који би изазвало руско освајање Цариграда и мореуза. **Берлински конгрес** је Османском царству вратио већи део територија које су биле припојене Великој Бугарској. Делови османске територије раздељени су силама које су имале највеће интересе: Русија је добила Бесарабију и територије у Азији, Велика Британија право да окупира Кипар, а Аустроугарска да окупира Босну и Херцеговину и распореди своје трупе у Пљевљима, Прибоју и Пријеполу иако је ово подручје и даље остало у саставу Османског царства.

Србија, Црна Гора и Румунија су на Берлинском конгресу стекле независност, територијално се прошириле и добиле међународно признање, док је Велика Бугарска подељена на Кнежевину Бугарску и Источну Румелију. Кнежевина Бугарска је постала аутономна област у оквиру Османског царства, с хришћанском владом и народном војском. Источна Румелија је остала под влашћу Цариграда, али с хришћанском владом и извесном аутономијом. Османско царство се обавезало да ће поштовати слободу вероисповести и спровести реформе.

На темељу одлука Берлинског конгреса, крајем XIX века настала је „Бизмаркова Европа“, која је надживела његов одлазак с власти и нестала тек 1914. године. Бизмаркови наследници у Немачкој нису наставили његову политику и „европски концерт“ се до краја века распао на две групе земаља чији су интереси били непомирљиви. Деветнаести век и „лепа епоха“ ближили су се крају.

Крај старог режима

Стари режим у Европи почивао је на превласти пет **великих сила**, од којих су Велика Британија, Немачка, Аустроугарска и Русија биле монархије, док је Француска била република. Њихови интереси у Европи и свету били су јасно разграничени и ниједна од њих се није мешала у послове друге нити је желела њен нестанак.

Силе старог режима међусобно су се помагале у борби против свега што је угрожавало поредак, мир и стабилност у Европи. Стари поредак ипак није могао да заустави силе које су почетком XX века довеле до његовог нестанка и поставиле темеље савременог света. То су, пре свега, били Друга индустријска револуција и демократски, национални, антиколонијални и револуционарни покрети који су мењали мапу Европе и света.

Европа после Берлинског конгреса (Атлас, стр. 2)

РЕПУБЛИКА – облик најчешће демократског државног уређења у ком народ има власт, непосредно или преко посредника.

НАУЧИЛИ СМО

- „Лепом епохом“ назива се период од окончања француско-пруског до Првог светског рата (1871–1914).
- Током XIX века, европски мир почивао је на споразумима држава које су установиле Европски концерт сила: Велике Британије, Француске, Хабзбуршке монархије (од 1867. Аустроугарске), Пруске (од 1871. Немачке) и Русије.
- На Берлинском конгресу (1878), Велика Британија, Француска, Русија, Немачка, Аустроугарска, Италија и Османско царство извршили су нову прерасподелу територија (европских и ваневропских), а Русија је потиснута с Балкана.
- На прелазу из XIX века у XX, силе Велика Британија, Русија, Немачка и Аустроугарска биле су монархије, док је Француска била република.

Један од првих аутомобила

ПИТАЊА:

1. Због чега се раздобље од француско-пруског до Првог светског рата назива „лепа епоха“?
2. Какву је улогу у XIX веку имао Европски концерт сила?
3. Шта се подразумева под Источним питањем?
4. Наведите најзначајније одлуке Берлинског конгреса.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

велике силе, Европски концерт, Берлински конгрес, Источно питање, „лепа епоха“

КОЛОНИЈАЛИЗАМ – тежња ка претварању других народа и територија у колоније.

ИМПЕРИЈАЛИЗАМ – политика која је усмерена на ширење контроле над другим народима и земљама. Обележио је период од краја XIX века до почетка Првог светског рата, али постојао је и касније.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Капитализам

Капитализам је друштвено и економско уређење у коме су капитал и земља (средства за производњу) у приватном власништву. Роба, људски рад, машине и сировине слободно се размењују на тржишту. Зарада (профит) остварена производњом припада власницима капитала (капиталистима) и улаже се у нову производњу. Вишкови капитала се улажу у новчане установе (банке). Радници за свој рад од капиталиста добијају плату (најамнину). Капитализам се развио у Великој Британији у време Прве индустријске револуције и потом се проширио на читаву Европу.

1.2. Рађање новог света

Прва индустријска револуција

Прву индустријску револуцију у Европи подстакло је откриће парне машине крајем XVIII века. Снага водене паре омогућила је да у Великој Британији, а потом и широм Европе, настану нове индустријске гране и модерни градови, да се изгради железничка мрежа и да заплове пароброди, који нису зависили од ђуди ветра. То раздобље је обележила и појава нових друштвених слојева, грађанске и радничке класе, а оне су изнедриле и нови друштвени поредак – **капитализам**. У потрази за сировинама, јефтином радном снагом и новим тржиштима, европске земље отпочеле су освајања на другим континентима. Та појава названа је **колонијализам**. Крајем XVIII века, кинески цар је трговинску понуду енглеског краља одбио речима да „небеско царство (Кина) производи све што му је потребно и да нема ни потребу да тргује са западним варварима”. Ситуација се убрзо променила – почетком XIX века, дрвене једрењаке кинеског цара потопили су ратни пароброди британске морнарице. Копља царевих војника била су немоћна пред британским топовима и Велика Британија почела је освајање Кине. Свет је ушао у епоху европских колонијалних империја. Та појава је крајем XIX века добила назив **империјализам**.

Друга индустријска револуција

Крајем XIX века, **Другу индустријску револуцију** подстакла су научна открића која су омогућила употребу електричне енергије (сијалица, електромотор) и енергије нафте и гаса (мотор са унутрашњим сагоревањем), али и многи други проналасци тога времена који су поставили темеље модерног света. Крајем XIX века, Александар Бел изумео је телефон, а већ неколико година касније у Паризу су постављене прве јавне телефонске говорнице. У Сједињеним Америчким Државама, Томас Едисон је направио прву електричну сијалицу и на улицама Њујорка засијало је електрично осветљење. У исто време, немачки инжењер Вернер фон Сименс конструисао је прву електричну локомотиву, а у Бечу је прорадио први електрични трамвај. Сименсова локомотива је повукла и возове на првој линији метроа у Паризу. Тај неуморни научник конструисао је и електрични лифт, тако да су градови могли да „крену у висину”. Браћа Лимијер су у Француској, такође крајем XIX века, направили филмску камеру. На пројекцији њиховог првог филма „Улазак воза у станицу” гледаоци су се разбежали главом без обзира пред локомотивом која је с филмског платна јурила право на њих. Николаус Ото конструисао је први четворотактни мотор, а Дајмлер и Бенц направили су први аутомобил. Џон Данлоп је произвео пнеуматску гуму, а Рудолф Дизел први мотор са унутрашњим сагоревањем, који је понео име проналазача.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Социјализам

Критичари капитализма су упозоравали да он ствара неоправдане разлике између радничке и капиталистичке класе (класне разлике) и да изазива класне сукобе између радника и капиталиста. Најпознатији критичари капитализма у XIX веку били су Карл Маркс и Фридрих Енгелс, зачетници нове политичке идеје – марксизма. Они су сматрали да су грађанске револуције и капитализам само прелазне фазе у развоју људског друштва. Борба рада и капитала изазива социјалне револуције које људско друштво најпре уведе у вишу фазу развоја – социјализам, а потом и у највишу фазу – комунизам. У комунизму ће класне разлике

**ДА ЗДРАВСТВУЕТ ВЕЛИКОЕ, НЕПОБЕДИМОЕ ЗНАМЯ
МАРКСА-ЭНГЕЛЬСА-ЛЕНИНА-СТАЛИНА!**

нестати, сви људи ће бити једнаки и радити према својим могућностима, а од друштва ће добијати производе и услуге према својим потребама.

Амерички индустријалац Хенри Форд дошао је на идеју да аутомобиле јефтино склапа на покретној траци и тако је настао легендарни модел „Т” („плехана Лиза”), први аутомобил који се серијски производио. Џон Рокфелер је почео да црпи нафту, од које се производио бензин што је покретао аутомобиле, и створио прву нафтну компанију „Стандард ојл”. Браћа Вилбур и Орвил Рајт су почетком XX века полетели у своме авиону који је покретао мали бензински мотор, чиме су свет увели у епоху ваздухопловства.

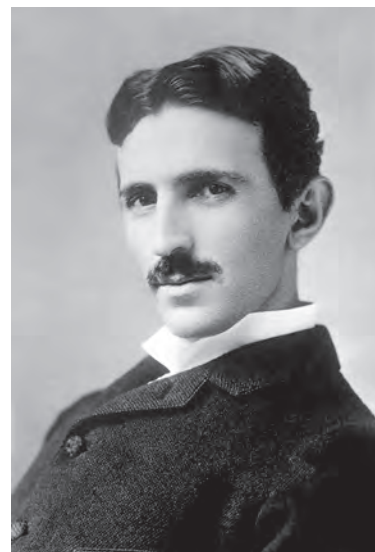
Шведски научник Алфред Нобел зарадио је богатство на свом проналаску динамиту. Када је схватио разорну моћ тог открића, своје богатство је оставио задужбини која од почетка XX века сваке године додељује награде с његовим именом. Нобелова награда додељује се за највећа достигнућа у физици, хемији, медицини и књижевности, као и за допринос миру у свету (накнадно су придодате и економске науке).

Никола Тесла и Михајло Пупин

Генераацији талентованих инжењера и проналазача прикључио се почетком XX века и Никола Тесла, Србин из Лике. Његово откриће наизменичне струје омогућило је пренос електричне енергије на велике удаљености. Њени највећи корисници били су модерна индустрија и градови. Да је у надметању Едисонове једносмерне и Теслине наизменичне струје победио Едисонов изум, свет у XX веку вероватно не би имао вишемилионске метрополе, са осветљеним силуетама небодера на њујоршком Менхетну, у Франкфурту, Хонгконгу и другим светским градовима. Не зна се поуздано да ли је први

Први серијски аутомобил –
Фордов модел „Т”

Никола Тесла

Михајло Пупин

пренос радио-таласима остварио Тесла или Маркони. Међутим, извесно је да је тај догађај изазвао револуцију у телекомуникацијама и популарној култури која је почела ширењем радија, а касније и телевизије.

Михајло Пупин, још један српски научник који је живео у САД почетком XX века, радио је као професор Универзитета Колумбија у Њујорку. Остао је запамћен по достигнућима у преносу струје и телефонског сигнала, али и по свом доприносу стварању прве југословенске државе. Мање је познато да су се међу његовим студентима налазила и четири нобеловца који су наставили његов научни рад. Они су дали велики допринос технологији полупроводника, на којима је касније заснована Трећа технолошка револуција. Њене темеље су поставили многи талентовани научници попут Бекерела (открио радиоактивно зрачење), Пјера и Марије Кири (изоливали радијум и полонијум), Макса Планка (поставио квантну теорију), Алберта Ајнштајна (уобличио теорију релативитета) и Ернеста Радерфорда (израдио први модел атома).

Наука и предузетници

Спој науке, капитала и предузетништва зачет у Европи крајем XIX века наставио се почетком XX, стварањем нових центара економске, војне и политичке моћи. То се догодило најпре у Сједињеним Америчким Државама и Јапану, а касније и у другим ваневропским земљама које су успешно прешле пут од пољопривредног до индустријског друштва.

Александар Бел са првим телефоном

Година	Проналасци и открића	Личности
1866.	Динамит	Алфред Нобел
1875.	Телефон	Александар Бел
1877.	Фонограф	Томас Едисон
1879.	Електрична сијалица	Томас Едисон
1879.	Електрична локомотива	Вернер фон Сименс
1880.	Електрични лифт	Вернер фон Сименс
1880.	Филмска камера	Браћа Лимијер
1885.	Аутомобил	Дајмлер и Бенц
1893.	Мотор са унутрашњим сагоревањем	Рудолф Дизел
1895.	Икс зраци	Вилхелм Конрад Рендген
1896.	Радиоактивно зрачење	Антоан-Анри Бекерел
1898.	Радијум и полонијум	Пјер и Марија Кири
1900.	Квантна теорија	Макс Планк
1903.	Авион	Браћа Рајт
1905.	Теорија релативитета	Алберт Ајнштајн

Култура „лепе епохе“

Културно стваралаштво „лепе епохе“ обележили су бројни ствараоци који су заслужни за велике промене у европској уметности. Њихова дела су изражавала идеје модернизма и напретка људског друштва захваљујући развоју науке и технике.

Тај период у књижевности обележили су аутори попут француског писца Жила Верна, творца научне фантастике. Теме његових романа су велике авантуре (путовања испод мора, у средиште земље, на Месец), у којима је предвидео многа научна и техничка открића (подморницу, ракету и телевизију). Духом авантуре одишу и књиге Радјарда Киплинга („Књига о џунгли“) и Роберта Луиса Стивенсона („Острво с благом“). С друге стране, било је књижевника који су се у својим делима бавили и тамним странама човека и друштва попут Фјодора Достојевског, Лава Толстоја, Франца Кафке, Емила Золе и других. Оптимизмом су зрачили нови правци у ликовној и музичкој уметности. Ликовно стваралаштво је подарило „нову“ и „декоративну“ уметност. Музику ове епохе обележили су италијански композитори Ђузепе Верди и Ђакомо Пучини, француски Жорж Бизе, Камиј Сен Санс и Клод Дебиси, немачки Рихард Вагнер и Густав Малер, али и многи други попут Антоњина Дворжака, Франца Листа, Рихарда Штрауса, Сергеја Рахмањина итд.

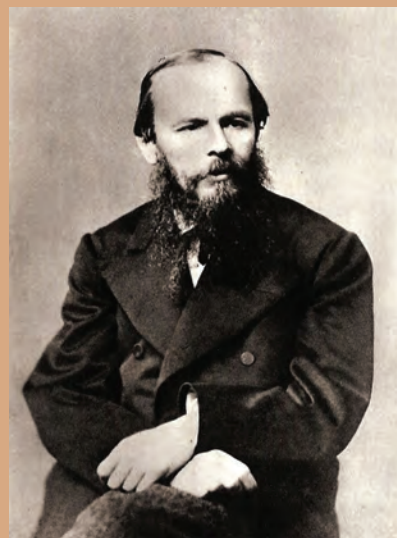
Насловна страна романа
„Пут на Месец“ Жила Верна
из 1865. године

Фјодор Достојевски (1821–1881)

Један је од најзнаменитијих руских писаца. Иако школовани војник, после осуде на смрт због револуционарне делатности која је преиначена у осмогодишње тамновање у Сибиру, Достојевски почиње да пише своја најзначајнија дела. Његова дела писана су у духу психолошког реализма који тежи ка модернизму. Својим детаљним описима личности у романима постаје утемељивач психолошког романа.

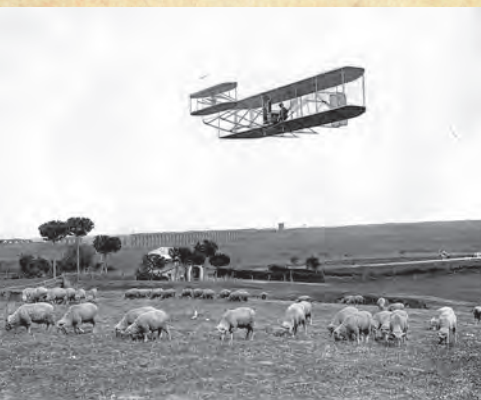
Његова најзначанија дела су: „Злочин и казна“, „Записи из мртвог дома“ (у коме описује страхоте затвора), „Браћа Карамазов“, „Коцкар“ и други. Писао је и о Српско-турском рату 1876-1878. и учешћу руских добровољаца предвођених генералом Черњајевим. Својим књижевним опусом се уврштава у највеће светске књижевнике поред Шекспира и Сервантеса. Сматра се утемељивачем неколико нових праваца у књижевности.

Сахрањен је на гробљу заслужних Руса у Санктпетербургу и испратиле су га десетине хиљада поштовалаца.

НАУЧИЛИ СМО

- Другу индустријску револуцију, крајем XIX века, обележила је замена водене паре као погонског средства електричном енергијом, моторима са унутрашњим сагоревањем и нафтом и гасом као изворима енергије.
- То раздобље мира и благостања обележио је свеобухватан напредак индустрије, науке, технике и културе, који је омогућио да Европа преузме водеће место у свету.
- Најзначајнији технички проналасци из друге половине XIX и с почетка XX века били су: сијалица, телефон, мотор са унутрашњим сагоревањем, вишефазна наизменична струја, фонограф, телеграф и радио.
- У истом периоду, развој саобраћаја унапредили су: електрична локомотива, електрични трамвај, аутомобил, цепелин и авион.
- Током друге половине XIX века и почетком XX полет науке су омогућила открића радиоактивног зрачења, нових хемијских елемената радијума и полонијума, икс-зрака, динамита, вакцине против беснила, као и израда првог модела атома, поставка квантне теорије и теорија релативитета.
- За тај свеобухватан напредак науке и технике заслужно је више научника и истраживача који су стекли светску славу (Нобел, Пјер и Марија Кири, Рендген, Радерфорд, Планк, Ајнштајн, Дизел, Едисон, Бел, Маркони и нарочито српски научници Никола Тесла и Михајло Пупин).
- У култури и уметности (књижевности, ликовном стваралаштву и музици) такође су се испојиле идеје модернизма и напретка до којих је дошло људско друштво захваљујући развоју науке и технике.

Први лет авионом

КЉУЧНЕ РЕЧИ

капитализам,
колонијализам,
империјализам, Друга
индустријска револуција,
„лепа епоха“

ПИТАЊА:

1. Шта се подразумева под Другом индустријском револуцијом?
2. На који су начин научно-технички проналасци у другој половини XIX и почетком XX века поспешили развој човечанства?
3. Какву је реакцију гледалаца изазвала пројекција филма „Улазак воза у станицу“ браће Лимијер?
4. Разговарајте на часу о проналасцима Николе Тесле и Михајла Пупина и њиховом доприносу развоју науке.

1.3. Идеје и империје

Америчка и Француска револуција изнедриле су идеје које су обликовале савремени свет. Енглеска је била колевка **либералних идеја и парламентарне демократије**. Нова грађанска класа није више била спремна да прихвати тврдњу да власт потиче од бога, ни да су краљ и црква тумачи божје воље на земљи. Напротив, она је заступала идеју да власт потиче од слободног грађанина, да изражава вољу народа и да се та народна воља мора редовно проверавати на изборима.

Из сукоба нове грађанске класе и старе аристократије проистекле су велике **политичке идеје** XIX века. **Конзервативне идеје** старог режима позивале су на приврженост владару, цркви и породици, поретку у коме се појединац повиновао заједници, и давале првенство божјим над људским законима, поштовању традиције и очувању постојећих облика власти.

Либералне (слободарске) **идеје** нове грађанске класе заступале су поштовање права појединца, ширење права гласа, као и друштвену, верску и расну толеранцију. Позивајући се на првенство разума и науке над религијом, друштвени напредак и слободу трговине, оне су настојале да сруше феудални поредак у корист демократског и уставног уређења. **Радикали** су отишли још даље, захтевајући политичку једнакост, опште бирачко право и корените друштвене и политичке реформе.

Индустријско радништво и класна борба радника и капиталиста у XIX веку допринели су настанку идеја и покрета који су оспоравали и власт аристократије и власт капитала. Они су заговарали стварање друштва у коме ће радничка класа доћи на власт. Њихови најзначајнији представници у XIX веку били су творци **марксизма** Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Поред ових, најизразитијих идејних праваца у Европи у XIX веку, настао је и низ других идеја и покрета који су пресудно утицали на свет у XX веку.

Колонијализам

Научни, технички, друштвени, економски и политички развој Европе у XIX веку ширио је слободу и благостање њених грађана и народа, али је подразумевао и последњи талас европског колонијализма на другим континентима, тзв. **империјализам**. Велика Британија и Француска су у то време постале колонијалне империје светских размера. У томе су их следиле друге европске земље које су завладале великим колонијама на другим континентима.

Европски колонијализам се ширио запоседањем територија на другим континентима и суровим освајањима у којима су покоравани или уништавани читави народи, државе и културе. Оправдање за колонизацију Европљани су налазили у својој „цивилизаторској

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Парламентарна демократија

Парламентарна демократија је облик владавине у којој законодавну власт (доношење закона) има парламент (скупштина). У том систему, извршна власт (влада) за свој рад одговара парламенту. Парламентаризам подразумева:

- а) изражавање интереса свих чланова заједнице путем демократски изабраних представника (посланика);
- б) временски ограничен мандат представника који се добија и губи на изборима;
- в) поделу власти на законодавну, извршну и судску.

РАСИЗМ – учење засновано на подели на више и ниже расе, према коме су оне више на основу својих развијенијих умних и физичких способности предодређене да владају оним нижим.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА – повезивање држава све ширим контактима, комуникацијом и трговином, чиме се ствара јединствени систем у коме процес промена све више повезује људе. Савремени примери глобализације су Мекдоналдс и интернет.

Британски колонијализам у Африци

мисији”, односно преношењу хришћанства, европске културе и капитализма мање развијеним народима и земљама на другим континентима. Изговор за европски колонијализам тражио се у наводној биолошкој надмоћи беле расе над другим расама – тај расизам је био одговоран за смрт милиона људи. Упркос томе, многи западни мислиоци верују да је **колонијализам** крајем XIX и током XX века повезао различите народе, привреде и културе у једну целину. Тај процес добио је назив глобализација.

Колонијализам европских земаља је од краја XVI до краја XIX века силом наметнуо европску цивилизацију свим ваневропским друштвима. Велика Британија је све до почетка XIX века имала дефицит (мањак) у трговини с Кином. Одатле је увозила свилу, порцелан и друге производе, да би тек извозом опијума (дрого) из Индије у Кину окренула трговину у своју корист. Када су кинески цареви покушали да зауставе ту трговину, избили су Први и Други опијумски рат. Британска и француска армија лако су савладале кинеску војску. Хонгконг и Шангај су постали велики финансијски и индустријски центри Далеког истока, одакле је европски колонијализам продирао у Кину. На истоку Кине то је учинила и царска Русија, која је изградила Владивосток („владар истока”) и одатле кренула у освајање Манџурије (део Кине). Средином XIX века, амерички капетан Вилијем Пери топовима је са свога брода приморао јапанског заповедника да склопи уговор о трговини са Сједињеним Америчким Државама. До краја XIX века, Јапан је постао прва азијска индустријска и колонијална сила. Европски авантуристи су помоћу оружја откривали и освајали Африку. Данашње границе афричких држава повлачили су лењиром британски и француски официри и тако разграничавали поседе својих земаља.

Распад Европског концерта

Крајем XIX века, прилике су почеле да се мењају. Старим колонијалним силама придружиле су се две нове европске државе, Немачка и Италија, које су желеле прераспodelу империјалних поседа. САД су, под паролом „Америка Американцима”, у Латинској Америци и на Пацифику помагале ослободилачке покрете и протерале европске колонисте. У Азији је исто учинио Јапан, који је постао индустријска и војна сила и почео освајање Кине. Почетком XX века, Јапан је био прва азијска земља која је победила у борби са европским **колонијализмом**, када је у поморској бици код Цушине победио руску флоту. Старе колонијалне силе биле су Велика Британија, Француска и Русија, али су управо оформљене Немачка и Италија покренуле борбу за нову колонијалну поделу света. Крајем XIX и почетком XX века поменуте државе груписале су се у савезе супротстављених интереса и до њиховог сукоба дошло је у Првом светском рату. Прво је образован савез у који су ушле Немачка, Аустроугарска и Италија. Немачкој се најпре придружила Аустроугарска, а када је 1882.

године том савезу приступила Италија, настао је **Тројни савез**. Савез је намеравао да обухвати све балканске земље, али је то постало немогуће због сукоба Аустроугарске са Србијом. Том савезу су се касније прикључили Бугарска и Османско царство.

Од деведесетих година XIX века до 1907. поступно је образована **Антанта**, у чији су састав ушле Велика Британија, Француска и Русија. Јачање немачког империјализма навело је Француску и Русију да 1894. године склопе савез. Француска и Велика Британија су 1904. године постигле споразум о разграничењу својих колонија у Северној Африци. После пораза у рату с Јапаном, Русија је склопила савез с Великом Британијом 1907. године и тако је завршено стварање Антанте. Стари поредак у Европи почео је да се руши када се распао савез немачког, аустроугарског и руског цара (склопљен 1873, а обновљен 1881. године) због сукоба Аустроугарске и Русије на Балкану. Немачка и Аустроугарска су се нашле на једној страни, док су на другој биле Француска, Велика Британија и Русија. Свет је тако закорачио у правцу великог рата.

НАУЧИЛИ СМО

- Кључне политичке идеје овога доба биле су либерализам, конзервативизам, радикализам и марксизам.
- Старе колонијалне силе биле су Велика Британија, Француска и Русија, али новонастале државе Немачка и Италија покренуле су борбу за нову колонијалну поделу света.
- Крајем XIX и почетком XX века створена су два војно-политичка савеза великих сила, супротстављених интереса: Тројни савез и Антанта.
- Године 1882. образован је Тројни савез, у који су ушле Немачка, Аустроугарска и Италија.
- Од деведесетих година XIX века до 1907. образована је Антанта, у чији су састав ушле Велика Британија, Француска и Русија.
- Раздобље од деведесетих година XIX века до Првог светског рата (1914–1918) назива се добом империјализма.
- Оружани сукоб Тројног савеза и Антанте догодио се у Првом светском рату.

Војник британске империје

ПИТАЊА:

1. Објасни зашто су се велике силе груписале у два супротстављена савеза.
2. Зашто су Немачка и Италија захтевале нову поделу колонија?
3. Наведи основне карактеристике империјализма.
4. Чиме се одликују расистичка учења?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

парламентарна демократија, политичке идеје (конзервативизам, либерализам, радикализам, марксизам), колонијализам, империјализам, Антанта, Тројни савез

Велике силе и Балкан

Балканско полуострво је до почетка XIX века било мало познато подручје на коме се „Европа граничила са Азијом”. Њиме су владале две царевине: Хабзбуршка монархија и Османско царство. Назив Балкан се појавио тек почетком XIX века као замена за ранији назив „Турска у Европи” или „европска Турска”.

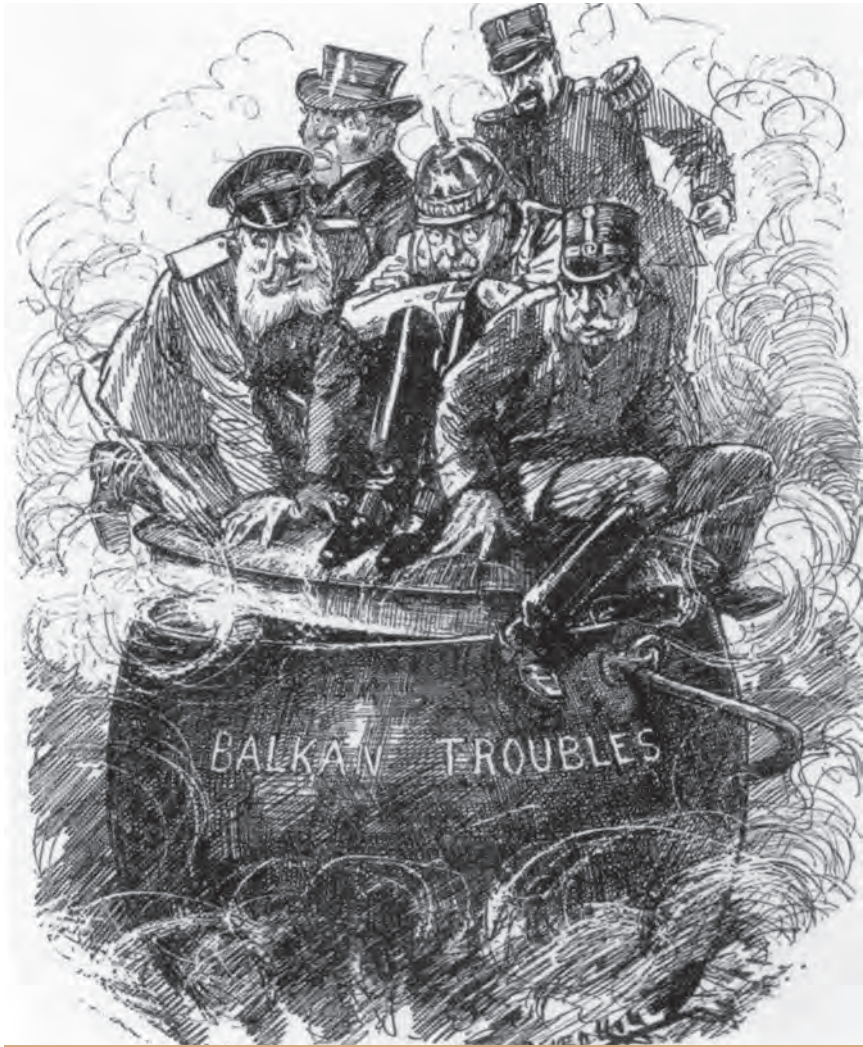
Под утицајем идеја просветитељства и Француске револуције, балкански народи почели су борбу за ослобођење од османске и хабзбуршке власти и стварање својих националних држава. Прва национална револуција на Балкану био је Први српски устанак (1804–1813). Током XIX века, националне револуције покренули су Грци, Румуни и Бугари. У другој половини XIX века прве националне тежње показали су и Албанци (Призренска или Албанска лига). У меморандуму Прве Призренске лиге (1878) постављен је захтев да у састав будуће албанске државе уђу Скадарски, Битољски, Јањински и Косовски вилајет (област) Османског царства обухватајући велике делове територија на којима су живели Срби и други суседни народи.

Почетком XX века избила је национална револуција и у Османском царству (Младотурска револуција) у којој је учествовао и генерал Мустафа Кемал, познатији као Кемал-паша Ататурк („отац Турака”). Она је завршена двадесетих година XX века проглашењем Републике Турске. Сви поменути народи су до почетка XX века створили своје националне државе и приступили развоју модерних друштава према европском узору. Повратак Балкана у Европу био је, међутим, спор и веома тежак.

Том процесу је погодновало урушавање старе Османске царевине, тзв. „Источно питање” али су га ометале освајачке намере великих сила које су желеле да између себе поделе османско наслеђе. У настојању да заузме Цариград и изађе на Средоземље, Русија је у XIX веку водила неколико ратова са Османским царством, а савезнике је налазила у ослободилачким покретима балканских народа. Аустроугарска је у последњим деценијама XIX века једини преостали пут свог колонијалног ширења тражила на Балкану. Због тога је дошла у сукоб са Русијом, а касније и са Србијом у Првом светском рату.

Руско ширење ка Средоземљу у XIX веку покушале су да зауставе и две водеће колонијалне силе, Велика Британија и Француска. Француско-пруски рат и уједињење Немачке (1871) навели су најпре Француску, а потом и Велику Британију да ипак потраже савезника у Русији. Немачко и Хабзбуршко царство је у то време повезала заједничка жеља за „продором на Исток”, а савезника су нашли у Османском царству. Тако су се Балкан и балканске земље нашли у вртлогу сукоба водећих европских сила и то је обележило њихову историју у раздобљу између Берлинског конгреса и Првог светског рата (1878–1914).

Крај XIX и почетак XX века на Балкану обележиле су слободарске тежње балканских народа и заједничка борба против Османског царства, али их је надметање великих сила истовремено међусобно супротстављало. Сарадњу народа под слоганом „Балкан балканским народима“ заговарали су многи балкански мислиоци (попут Риге од Фере у Грчкој) и државници (кнез Михаило Обреновић у Србији). Та настојања су се остварила тек почетком XX века када су Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка повеле Први балкански рат, који је коначно потиснуо Османско царство из Европе. Изузимајући грчки рат за независност, борба балканских народа за ослобођење није имала велику подршку у Европи, која је Балкан често видела само као подручје колонијалног ширења и колонијалистичких надметања. Оправдање се, као и обично, тражило у привредној и културној заосталости овога подручја, али и у богатству природних ресурса.

Балкански проблеми – карикатура с почетка XX века

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА ПРОШИРЕ ЗНАЊЕ

Постоје бројни извори и књиге у којима можеш да прочиташ више појединости о грађи из ове тематске целине. Ово су само неки од њих:

- Жил Верн, „20.000 миља под морем“, било које издање
- Хенрик Сјенкјевич, „Кроз пустињу и прашуму“, било које издање
- Часопис „Историја“
- Часопис „Политикин забавник“
- Интернет-сајт: www.rastko.rs/istorija/
- Интернет-сајт: www.nationalgeographic-srbija.com
- Интернет-сајт: www.tesla-museum.org
- Интернет-сајт: www.mihajlopupin.rs
- Други сајтови на интернету – довољно је само потражити неку од бројних тема о којој је било речи у овој целини.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. a) Које су државе сматране великим силама на прелазу из XIX века у XX век?

б) Објасните зашто.

2. Допуните празна места у тексту.

a) Италија се ујединила године под династијом

Држава која је остварила италијанско уједињење звала се

б) Немачко уједињење извршено је године под влашћу династије

Држава која је спровела немачко уједињење била је

Најзаслужнији за немачко уједињење био је канцелар, који

је утемељио политику којом је уједињење и остварено.

3. a) Када је склопљен Тројни савез?

б) Које су га силе чиниле?

4. a) Када је створена Антанта?

б) Које силе су је чиниле?

5. На линијама поред проналазака напишите имена личности које су за њих заслужне.

Динамит

Мотор са унутрашњим сагоревањем

Радио

Телефон

Електрична сијалица

6. Повежите проналазаче и њихова открића тако што ћете у празне квадратиће уписати одговарајућа слова:

A Пјер и Марија Кири

☐

прва филмска пројекција

B Никола Тесла

☐

пренос телефонског сигнала на велике удаљености

B Хенри Форд

☐

први лет авионом

Г Алберт Ајнштајн	☐ наизменична струја
Д Михајло Пупин	☐ теорија релативитета
Ђ браћа Лимијер	☐ модел „Т“
Е браћа Рајт	☐ радијум и полонијум

7. Наведите политичке идеје на које се односе дати искази:

- а)** поштовање права појединца, ширење права гласа, толеранција, демократско и уставно уређење, слободна трговина
-;
- б)** политичка једнакост, опште право гласа, корените друштвене и политичке реформе
-;
- в)** поштовање традиције, приврженост владару, првенство божјих закона над људским, очување постојећих облика власти
-;
- г)** оспоравање власти аристократије и капитала, заговарање друштва у коме ће радничка класа доћи на власт
-

8. Пронађите појмове: монархија, република, Источно питање, империјализам, расизам, канцелар, колонијализам и велике силе.

м	с	а	д	а	и	с	т	о	р	и	ј	м	а	к	о
н	а	б	о	с	х	о	р	р	а	д	а	ј	у	ч	е
в	е	л	и	к	е	с	и	л	е	з	п	р	в	м	и
к	р	о	с	с	а	т	у	п	и	и	н	е	м	о	н
у	а	в	к	а	н	ц	е	л	а	р	х	е	ј	н	о
ф	о	р	м	и	к	с	а	н	р	а	с	и	з	а	м
а	и	з	в	о	р	ј	н	к	а	с	а	п	п	р	е
к	о	л	о	н	и	ј	а	л	и	з	а	м	а	х	с
и	с	т	а	р	и	с	т	о	р	и	ч	а	н	и	е
а	л	и	е	м	г	п	а	к	и	н	х	е	т	ј	ц
н	о	п	у	с	и	р	е	п	у	б	л	и	к	а	и
е	м	е	л	а	д	а	с	о	д	а	а	л	е	п	г
и	с	т	о	ч	н	о	п	и	т	а	њ	е	а	н	о

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Размислите због чега се Османско царство називало „болесником на Босфору“.
- Како је култура „лепе епохе“ променила начин живота људи?

2.

СРБИЈА, ЦРНА ГОРА И СРБИ У АУСТРОУГАРСКОЈ И ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

2.1. Србија од 1878. до 1903. године

2.2. Србија од 1903. до 1914. године

2.3. Друштвени, привредни и културни развој
Србије крајем XIX и почетком XX века

2.4. Црна Гора од 1878. до 1914. године

2.5. Срби у Османском царству

2.6. Босна и Херцеговина под
аустроугарском влашћу

2.7. Срби у Аустроугарској

2.8. Балкански ратови

Мајски преврат

Крунисање краља Петра I Карађорђевића

1878. Берлински конгрес

1882. Србија постала краљевина

1888. Први Устав који је Србија
донела као независна држава

1881. Тајна конвенција Србије и
Аустроугарске

1883. Тимочка буна

1885–1886. Српско-бугарски рат

1903. Мајски преврат

1905. Први Устав Црне Горе

Циљеви националних покрета на Балкану били су слични тежњама других националних покрета у Европи у XIX веку: ослобођење од власти старих царстава и изградња модерних националних држава, грађанских друштава и тржишних привреда по узору на развијена европска друштва. Ниједна балканска држава није до краја XIX века потпуно решила своје национално питање, јер су значајни делови њихових народа остали изван граница тих држава. Борба за ослобођење од заједничких непријатеља водила се под слоганом „Балкан балканским народима“. Стварање националних држава и политика великих сила на Балкану

супротставили су њихове националне програме и довели до бројних сукоба у XIX и XX веку, што је названо „балканизација“. Главни циљ Србије и Црне Горе у XIX и XX веку био је ослобођење делова српског народа који су били под туђинском влашћу и стварање снажне националне државе. На том путу су им стајале не само две старе империје, Османско царство и Аустроугарска, него и намере нових колонијалних сила које су желеле да се прошире на Балкан. Односе Србије и Црне Горе у том периоду реметили су и интереси њихових владарских династија које су желеле да под својом влашћу доврше национално уједињење.

Деда и унук – краљ Никола Петровић Његош и принц Александар Карађорђевић на Цетињу

Српски војници читају новине за време балканских ратова

Кнез Михаилова улица у Београду почетком 20. века

1906–1911. Царински рат

1907. Бомбашка афера

1908–1909. Анексиона криза

1910. Црна Гора постала краљевина

1912–1913. Први балкански рат

1913. Други балкански рат

Милан Обреновић (1854–1901)

Био је кнез (1868–1882) и краљ Србије (1882–1889). Проглашен је за кнеза док је још био малолетан, а званично је ступио на српски престо 1872. године. Оженио се Наталијом Кешко, с којом је добио сина Александра и од које се касније развео. Србија је током његове владавине стекла независност и проширила територију. Разочаран руском политиком и намеран да се прогласи за краља, Милан Обреновић се окренуо Аустроугарској. За краља Србије је проглашен 1882. године. У вођењу унутрашње политике ослањао се на Напредну странку. Тимочку буну 1883. године угушио је силом и искористио за обрачун с радикалима. Године 1885. објавио је рат Бугарској и доживео пораз. Краљ Милан је абдицирао 1889. године у корист сина Александра. Током Александрове владавине, именован је за команданта Активне војске и спровео је реформу српске војске 1897–1900. године

УСТАВ – највиши законодавни акт у једној држави с којим морају бити усаглашени сви други закони.

АБДИКАЦИЈА – одрицање од престола.

КОНВЕНЦИЈА – међународни споразум.

2.1. Србија од 1878. до 1903. године

Кнежевина Србија је у последњу четвртину XIX века ушла под влашћу Милана Обреновића. Кнез Милан је проглашен за наследника престола после убиства кнеза Михаила 1868. године. Планови о ослобођењу Срба и других балканских народа од власти Османског царства поставили су велика очекивања пред његову владавину. После избијања устанка у Херцеговини 1875. године, српска јавност је поверовала да је дошао тренутак да се она и остваре. Потценивши снагу османске војске и с вером да ће се у борбу укључити и други балкански народи, Србија и Црна Гора су 1876. године повеле рат против Османске царевине.

Српско-турски ратови (1876–1878)

Војно и финансијски слабо припремљена, Србија је претрпела пораз у **Првом српско-турском рату** 1876–1877. године. Тако се није остварила ни основна претпоставка српског националног програма да ће улазак у рат са Османским царством подстаћи општи устанак балканских народа. Србија је сачувала предратне границе само захваљујући дипломатској интервенцији Русије. Када је и Русија ушла у рат против Османског царства, Србија је повела **Други српско-турски рат** 1877–1878. године. Ратна срећа је овог пута била на страни Србије: пошто је главнина турске војске била на фронту према руским и румунским трупам у Бугарској српска војска је ослободила Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички округ. Санстефански мир је, међутим, донео разочарање Србији због пробугарског држања Русије и стварања Велике Бугарске, што Срби нису могли да разумеју нити да прихвате.

Србија се уочи Берлинског конгреса нашла усамљена пред намерама великих сила на Балкану. Кнез Милан је у таквој ситуацији затражио и добио подршку Аустроугарске. Цена подршке Беча било је одустајање Србије од својих интереса у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку, изградња железничке пруге Београд–Ниш и склапање трговинског споразума који би Србију економски и политички везао за Аустроугарску.

Берлински конгрес

Делегацију Кнежевине Србије на Берлинском конгресу 1878. године предводио је председник владе Јован Ристић. Пошто је Србија у то време још увек била вазална кнежевина у саставу Османског царства, њени представници нису имали право да учествују на састанцима Конгреса.

Западне силе су на Берлинском конгресу промениле одредбе Санстефанског мировног уговора. Србија, Црна Гора и Румунија стекле су **независност**, територијална проширења и међународно

признање. Територија Србије проширена је за Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски округ. Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину. Тиме су српске намере да ослободи и уједини те просторе са Србијом задуго онемогућене. Новопазарски санџак је потпао под утицај Аустроугарске, која је ту распоредила своје војне јединице. Аустроугарска је без рата добила Босну и Херцеговину и претежни утицај у Србији, Црној Гори и на читавом јужнословенском простору.

Србија и Аустроугарска

Трговински споразум склопљен са Аустроугарском отворио је српској пољопривреди велико тржиште Средње Европе. Уговор је занатство и младу српску индустрију изложио конкуренцији индустријских производа из Аустроугарске и Немачке. Последица је било везивање српске привреде за Аустроугарску, која јој је до краја XIX века постала главни трговински партнер.

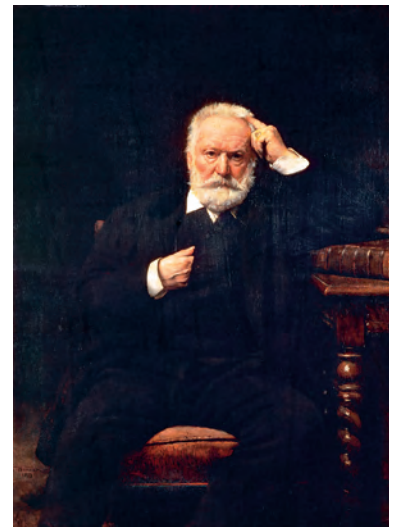
Краљица Наталија Обреновић

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Виктор Иго и Срби

Извештаји о неделима турске војске током рата 1876. године били су повод да славни књижевник Виктор Иго у француском Сенату одржи говор „За Србију”, у коме је подигао глас у заштиту Срба као европског народа: „Потребно је скренути пажњу европских влада на једну чињеницу толико малу, како се чини, да је оне изгледа нису ни приметиле. Ево је – један народ се убија. Где? У Европи. Има ли сведока томе чину? Један

– цео свет. Виде ли га владе? Не.” Закључак овога прогласа учинио је Игоа утемељивачем идеје о Европској унији: „Оно што зверства која се у Србији догађају ставља изван сумње, то је да је Европи потребна једна европска нација, једна европска влада, један огроман братски изборни суд, демократија у миру са самом собом, да сви народи буду браћа с Паризом као колевком и престоницом, да слобода добије за престоницу светлост, једном речи: савезне европске државе.”

Још озбиљније последице имао је политички споразум који је кнез Милан склопио са Аустроугарском у настојању да учврсти своју власт и да се прогласи за краља. Тајна конвенција из 1881. године обавезивала је Србију да одустане од политичког деловања међу Србима у Аустроугарској, а царевина је пристала да подржи кнеза у намери да Србију прогласи **краљевином** и помогне ширење Србије ка југу. Милан Обреновић прогласио се краљем 1882. године уз подршку Аустроугарске и Србија је постала краљевина. Тај догађај је подигао њен углед међу балканским народима и у читавој тадашњој Европи.

Србија после Берлинског конгреса (Атлас, стр. 15)

АУСТРОФИЛИ – они који су се залагали за најтешњу сарадњу са Аустроугарском.

РУСОФИЛИ – они који су се залагали за најтешњу сарадњу с Русијом.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Развој науке и културе у Србији

Током XIX века у Србији и деловима Хабзбуршког царства у којима су живели Срби снажно се развијају просвета и култура. У Београду је основана Велика школа, касније Београдски универзитет а широм земље отварају се основне школе и прве гимназије, музеји, позоришта и друге установе просвете и културе. У Пешти је 1826. основана Матица српска, 1842. године основано је Друштво српске словесности, затим Српско учено друштво а потом и Српска краљевска академија (1886) и Српска књижевна задруга (1892).

НАМЕСНИШТВО – тело које у монархијама привремено врши власт док владар не ступи на престо; формира се када владар умре, абдицира или када је наследник престола малолетан.

Тимочка буна

Окретање Београда ка Бечу продубило је спорове русофила и аустрофила у Србији и они су до краја пратили владавину Обреновића. **Народно-либерална странка** Јована Ристића све више је тежила приближавању Русији. Главни краљев противник постала је **Народна радикална странка** Николе Пашића, која је имала чвршће упориште у народу (више о политичким странкама у Краљевини Србији видети у Атласу, стр. 18).

Када је 1883. године влада наредила да се прикупи оружје од народне војске, радикали су изазвали Тимочку буну (названа по месту избијања, Тимочној крајини), али њу је угушила стајаћа војска. Краљ Милан није пропустио прилику за обрачун с радикалима, главним организаторима буне. Многи радикали су осуђени на затворске казне, а неки су и погубљени. Њихов вођа Никола Пашић је с групом сарадника потражио уточиште у Бугарској, одакле је наставио политичко деловање.

Српско-бугарски рат (1885–1886)

Сукоб Србије и Бугарске уследио је пошто је септембра 1885. године проглашено уједињење Кнежевине Бугарске са Источном Румелијом. Видевши у томе повреду одредаба Берлинског конгреса и претњу српским интересима у Македонији, краљ Милан је објавио рат Бугарској. Рат с Бугарском није имао подршку у српској јавности. Српска војска доживела је тежак пораз на Сливници 1885. године. Бугарска војска ушла је у Пирот и кренула према Нишу, али је рат завршен без тежих последица по Србију захваљујући дипломатској интервенцији Аустроугарске. Мир је склопљен 1886. године у Букурешту, без промене граница између две државе. Пораз у рату с Бугарском погоршао је положај краља Милана и он је морао да допусти повратак радикала у земљу.

Србија је 1888. године добила нов, либерални **Устав** којим је уведена парламентарна владавина. Краљ Милан је следеће године абдицирао у корист сина Александра. Пошто је престолонаследник Александар био малолетан, до његовог пунолетства Србијом је владало трочлано **намесништво** с Јованом Ристићем на челу. Краљ и краљица су се у међувремену развели и по Милановом захтеву краљица Наталија је протерана из земље. Убрзо после ње Србију је напустио и бивши краљ Милан.

Заокрет у политици Србије

Српски национални програм, настао под утицајем Илије Гарашанина („Начертаније“) и уобличен за време кнеза Михаила Обреновића, током владавине Милана Обреновића сударио се са интересима Аустроугарске. Србија је због тога морала да се одрекне свог најважнијег циља, уједињења с Босном и

Херцеговином и Црном Гором, и да прихвати покровитељство Аустроугарске. Ипак, Србија је у то време стекла **независност** и проширила своју територију. Изграђена је пруга од Београда до Ниша и даље до бугарске и турске границе и постављени су темељи модерне привреде и грађанског друштва.

Пошто је морала да одустане од својих главних циљева, Србија се окренула ка југу, ка Старој Србији (Рашка, Косово и Метохија и кумановско-скопско-тетовска област), где је хришћанско становништво трпело све веће насиље, које османске власти нису могле или нису хтеле да спрече. Напредњачка влада је израдила програм о српском питању у Османском царству и именовала Стојана Новаковића за посланика у Цариграду да ради на њему. Српска влада је са истим циљем отворила конзулате у Скопљу, Солуну, Приштини и Битољу, а при Министарству просвете основано је Одељење за српске школе и цркве у Османском царству. Намере Србије судариле су се с тежњама Бугарске, што је подстакло дипломатско надметање две земље и дуготрајне сукобе бугарских комита и српских четника у Македонији.

Албанско питање

До почетка Велике источне кризе, није било покушаја политичког организовања Албанаца (Арбанаса) ради стварања националне државе. Првим таквим знаком сматра се окупљање утицајних албанских бегова у Призрену у јуну 1878. године. Они су основали тзв. Албанску лигу, касније названу Прва призренска лига. Сматра се да је Албанска лига основана пред сам Берлински конгрес и уз подршку Османског царства, као инструмент турске политике у њеном настојању да очува власт и територије на Балкану. На Берлинском конгресу велике силе су игнорисале захтеве Албанске лиге. Након тога, Албанци су отворено затражили **аутономију** и уједињење у један вилајет у оквиру Османског царства, али су османске власти силом угушиле покрет 1881. године. После Берлинског конгреса, уследио је велики талас албанског насиља над хришћанима у Старој Србији који се наставио до почетка XX века.

Односи Србије и Црне Горе

За време владавине краља Милана, односи Србије с Црном Гором су се погоршали због сукоба династичких интереса Обреновића и Петровића Његоша. Противници Обреновића су осамдесетих година XIX века размишљали о могућности да краља Милана замене Николом Петровићем Његошем или Петром Карађорђевићем, који се крајем XIX века населио на Цетињу и оженио Зорком, најстаријом кћерком кнеза Николе. У Београду и на Цетињу веровало се да ће онај ко ослободи Призрен, стару престоницу Немањића, постати краљ свих Срба.

**Јован Ристић
(1831–1899)**

Био је српски историчар, дипломата и државник. Школовао се у Хајделбергу и Паризу. Био је оснивач Народно-либералне странке, два пута намесник, министар спољних послова, четири пута председник владе, предводник српске делегације на Берлинском конгресу и председник Српске краљевске академије. Уз Илију Гарашанина и Николу Пашића сматра се једним од највећих српских државника XIX века. Захваљујући својим дипломатским способностима, на Берлинском конгресу је успешно заступао српске интересе ослањајући се на Аустроугарску.

КОНЗУЛАТИ – врста дипломатских представништва у страним државама.

КОМИТЕ И ЧЕТНИЦИ – називи потичу из времена устаничких акција у Старој Србији и Македонији пре балканских ратова; четник је назив за српског устаника који припада организованој војној чети, а комита је припадник устаничке чете спреман на самосталне акције.

Краљ Александар Обреновић

Краљ Александар и краљица Драга Обреновић

ОКТРОИСАНИ УСТАВ – устав који доноси владар, без учешћа скупштине или било ког другог законодавног тела.

ПРЕВРАТ (ДРЖАВНИ УДАР) – насилно нарушавање уставног уређења земље; насилно преузимање власти.

Владавина Александра Обреновића

Краљ Александар Обреновић се 1893. године прогласио пунолетним, збацио **намесништво** и ступио на престо као последњи владар династије Обреновић. Већ наредне године укинут је Устав из 1888. и замењен Уставом из 1869, који је давао већа овлашћења владару. То је још више погоршало односе између краља и све јачих радикала. Међународни положај Србије привремено се поправио. Османска царевина, захваћена новим таласом немира, унеколико је попустила српским захтевима. Помогла је да Срби поново добију свог митрополита у Призрену 1896. и подржала захтев за именовање српског митрополита у Скопљу 1902, и касније у Дебру 1910. године. Пошто је утицај Аустроугарске у Бугарској растао, Русија се поново окренула Србији и односи двеју земаља су се поправили. Крајем XIX века бивши краљ Милан вратио се у Србију, а краљ Александар му је поверио врховну команду над војском. Он је започео војне реформе и захваљујући њима, до почетка XX века обновљене су српске оружане снаге.

Крај династије Обреновић

Прилике на Балкану су се крајем XIX века поново погоршале, после избијања грчко-турског рата који је довео до новог таласа насиља над хришћанским становништвом у Османском царству, нарочито на Косову и Метохији и у Македонији. На бившег краља Милана је, на Ивандан 1899. године, извршен неуспео атентат и то га је навело да покуша да уклони радикале са српске политичке сцене. Додатно заостравање политичке ситуације у Србији изазвала је одлука краља Александра Обреновића да се ожени дворском дамом Драгом Машин, коју ни краљеви родитељи ни српска јавност нису сматрали достојном тог положаја.

Због те одлуке краља, Милан и Наталија Обреновић се више никад нису вратили у Србију. Да би скренуо пажњу са свог приватног живота, краљ Александар Обреновић је 1901. године донео нови, **октроисани устав**. Незадовољан односом Русије према њему, краљ је поново покушао да се приближи Аустроугарској нудећи јој разне повластице, али она на њих није одговарала јер му више није веровала.

Мајски преврат

Незадовољство династијом Обреновић у Србији је достигло врхунац после лажне краљичине трудноће. Владавина последњег Обреновића прерасла је у трагедију у ноћи између 28. и 29. маја 1903. године, када је група млађих официра под вођством капетана Драгутина Димитријевића Аписа извршила државни удар и убила краља Александра и краљицу Драгу (**Мајски преврат**). Био је то крај владавине династије Обреновић. На српски престо ступио је Петар I Карађорђевић, Карађорђевићев унук.

НАУЧИЛИ СМО

- Током Велике источне кризе (1875–1878) Србија је водила два рата са Османским царством, Први 1876–1877. (у коме је поражена) и Други 1877–1878. године (у коме је победила).
- На Берлинском конгресу 1878. године Србија је стекла независност, већу територију (Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски округ) и међународно признање. Србијом је тада владао кнез Милан Обреновић.
- Владар се у унутрашњој политици ослањао на Напредну странку, а у спољној на Аустроугарску, с којом је склопио Тајну конвенцију 1881. године.
- Србија је постала краљевина 1882. године, када се Милан Обреновић крунисао за краља.
- После пораза у рату с Бугарском 1885–1886. (битка на Сливници), Србија је 1888. године добила либерални Устав којим је уведена парламентарна владавина.
- Краљ Милан је абдицирао у корист свог малолетног сина Александра Обреновића, у чије је име испрва владало трочлано намесништво.
- Владавину краља Александра Обреновића обележиле су честе промене у спољној и унутрашњој политици земље.
- Завереници, које је предводио капетан Драгутин Димитријевић Апис, убили су 1903. године краља Александра Обреновића и краљицу Драгу и на српски престо довели Петра I Карађорђевића. Та насилно извршена смена династија на српском престолу позната је као Мајски преврат.

Српска круна Карађорђевића

ПИТАЊА:

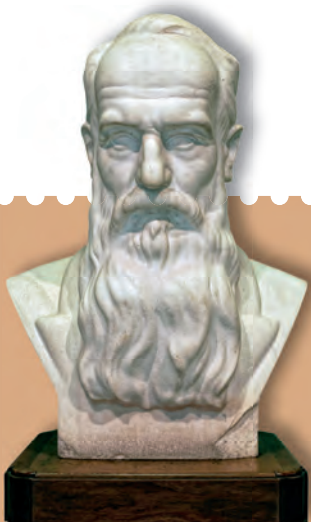
1. Наведите одлуке Берлинског конгреса које су се односиле на Србију.
2. Под којим је условима Србија обезбедила подршку Аустроугарске на Берлинском конгресу?
3. Шта знате о Српско-бугарском рату 1885–1886. године?
4. Упоредите одлике спољне и унутрашње политике Србије за време владавине краља Милана и краља Александра Обреновића.
5. Објасните околности у којима је дошло до Мајског преврата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

српско-турски ратови, независност, краљевина, политичке странке, Устав, намесништво, Мајски преврат

Краљ Петар I Карађорђевић

2.2. Србија од 1903. до 1914. године

Мајски преврат 1903. године означио је дугоочекивани политички преокрет у Србији. Нова влада сазвала је распуштени парламент, који је изабрао Петра Карађорђевића за краља и вратио на снагу незнатно измењен Устав из 1888. године којим је уведен парламентаризам.

За разлику од последњих Обреновића, краљ Петар I поштовао је **скупштину** и владу, што му је донело популарност у земљи. На међународном плану могао је да рачуна на подршку Русије и Француске. У вођењу унутрашње политике ослањао се на Народну радикалну странку. Тежиште политичког живота преселило се с двора у скупштину. Све политичке странке усвојиле су нове програме, али је и у измењеним околностима српска политика до Првог светског рата остала под утицајем двора, војске и странака.

Никола Пашић (1845–1926)

Једна је од најзначајнијих личности српске историје крајем XIX и почетком XX века. Био је државник с великим политичким и дипломатским искуством и вешто је водио српску политику све до смрти 1926. године. Од августа 1912. до децембра 1918. године био је узастопно председник пет српских влада које су провеле земљу кроз два балканска рата и Први светски рат. Иза себе је имао Народну радикалну странку, која је постала прва модерна политичка партија у Србији са чврстим упориштем у народу.

Србија и Европа почетком XX века

Убиство краља Александра Обреновића и краљице Драге изазвало је огорчење на европским дворovima, а у осуди је предњачила Велика Британија. Аустроугарска и Немачка повукле су своје посланике из Београда и тражиле да се завереници удаље из српске политике и казне. Стране дипломате напустиле су Београд, као вид притиска на српску владу да реши **завереничко питање**.

Аустроугарска је после 1903. године постепено изменила став према Србији, јер је у њој видела највећу препреку својим империјалним амбицијама. Независна Србија је за Беч била велика претња и због тога што су Срби који су живели у Аустроугарској у Србији видели упориште свог националног програма.

Бугарска је појачавала активности у Македонији у настојању да изазове кризу и реакцију великих сила. Српско становништво на Косову и Метохији све је теже живело. Положај Русије у Европи био је ослабљен због унутрашње нестабилности и рата с Јапаном. Разлог што Беч није ни покушао да искористи одсуство Русије било је погоршавање политичке ситуације у самој Аустроугарској.

ЗАВЕРЕНИЧКО ПИТАЊЕ – питање које се односило на професионалну каријеру и будућност учесника Мајског преврата 1903. године; решено је 1906. године пензионисањем и уклањањем из службе главних учесника тог догађаја.

На Балкану се појавила и нова сила Италија, која није скривала свој интерес за Далмацију, Црну Гору, Албанију и наслеђе Османског царства. Надметање Италије и Аустроугарске утицало је на положај Србије, која је почетком XX века покушавала да Италију заинтересује за савез балканских држава.

Стари поредак у Европи се рушио услед нараслих амбиција великих сила. Централне силе, Немачка и Аустроугарска, планирале су **продор на Исток** и изградњу железнице Хамбург–Багдад. „Багдадска железница“ би водила преко Србије и Бугарске ка Турској и Блиском истоку. Аустроугарска је окупацијом Босне и Херцеговине крајем XIX века полако стварала обруч око Србије. Почетком XX века, њен притисак прерастао је у отворено непријатељство.

Пошто је почетком XX века Русија била заузета сукобом на Далеком истоку, Србија је помоћ потражила у Француској. У томе су нарочито активни били српски интелектуалци који су се школовали у тој земљи. Француска је у то време постала највећи финансијер Србије и главни испоручилац савременог наоружања за српску војску. Долазак на српски престо Петра Карађорђевића, који је завршио елитну француску војну академију у Сен-Сиру и истакао се као добровољац у Француско-пруском рату 1870–1871. године, погодовао је приближавању двеју земаља.

Односи Србије и Велике Британије били су нарушени због завереничког питања. Тај проблем је решен после три године, када су пензионисани неки официри који су учествовали у Мајском преврату. Тада су поново успостављени дипломатски односи Београда и Лондона.

Србија и Балкан

Балканске земље схватале су да је стари поредак у Европи на умору и почеле су да се припремају за завршни обрачун са Османским царством. Приликом сусрета српског посланика Саве Грујића и црногорског министра спољних послова Гавра Вуковића у Цариграду

Споменик Петру I Карађорђевићу у Орлеану у знак сећања на његове подвиге у Француско-пруском рату 1870–1871. године

СТИПЕНДИСТИ – ученици које држава или неки богати појединац финансира током школовања.

ЕЛИТА – изабрани, најврснији (образовани и имућни) део друштва који доноси значајне одлуке које се тичу свих припадника тог друштва.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

„Паризлије”

Министарство просвете је 1841. године упутило прве српске стипендисте на студије у Париз. Из њихових редова настала је нова елита модерне Србије, која је из Француске донела либералне идеје о правима народа и грађана. „Паризлије” су од средине XIX века заузимале важне положаје у Србији. Стекле су утицај у политици, култури, војсци и привреди и користиле личне везе у развоју односа Србије и Француске.

Међу њима били су: Јеврем Грујић, Владимир Јовановић, књижевник Јован Скерлић, дипломате Милован Миловановић и Миленко Веснић, књижевни критичар Богдан Поповић, министри Павле и Војислав Маринковић, геолог Јован Жујовић, официр и политичар Милутин Гарашанин. „Паризлијама” су се сматрали и Срби школовани у Швајцарској попут новинара Пере Тодоровића и познатог правника и историчара Слободана Јовановића. Они су крајем XIX и почетком XX века дали велики допринос развоју политичких права и слобода, просвете, науке, културе и грађанског друштва у Србији.

1903. године постигнута је сагласност да је „ситуација на Балкану погибелна како за наш народ у Турској тако и за обије српске државе”. Тада су између Србије и Црне Горе вођени преговори о савезу. У нацрту уговора о савезу записана је и паролa **„Балкан балканским народима”**, под којом су ускоро почели да се поправљају и односи Србије и Бугарске. Србија је склопила с Бугарском споразум о економској сарадњи, али и тајни уговор који је Србију обезбеђивао од Аустроугарске, а Бугарску од Турске.

Царински рат Србије и Аустроугарске (1906–1911)

Намера Србије и Бугарске да склопе царински савез узнемирила је Аустроугарску, која је захтевала отказивање српско-бугарског трговинског споразума. Када у томе није успела, објавила је **Царински рат** Србији. Због наводне опасности од сточне заразе, Беч је 1906. године забранио увоз свиња и стоке из Србије и повећао царине на увоз српског жита.

Пошто извоз живе стоке више није био могућ, Србија је развила индустрију прераде меса и изградила фабрике конзерви. На изненађење Беча, српска спољна трговина се реорганизовала и окренула новим тржиштима; отворени су нови путеви за извоз српске робе преко Дунава, Црног мора и Солуна, а тржиште за српске пољопривредне производе пронађено је чак и у Африци. Царински рат је завршен 1911. године, потписивањем новог трговинског уговора Србије и Аустроугарске. Србија је успела да се привредно осамостали од Аустроугарске и да ојачана изађе из тог сукоба. Водеће место, које је у српској спољној трговини до Царинског рата имала Аустроугарска, тада преузимају Немачка и друге европске и средоземне земље.

Анексиона криза (1908–1909)

После дуготрајних припрема, Аустроугарска је искористила кризу Османског царства и 1908. године анектирала Босну и Херцеговину. Био је то велики ударац националним тежњама Срба и у Србији и у Босни и Херцеговини. Против **анексије** су се одмах изјаснили Османско царство (о чијој се територији радило), Србија и Русија. Српска јавност жестоко је реаговала: протестовало се на улицама Београда, спаљиване су аустроугарске заставе и скупљани добровољци за могући рат.

Србија је имала подршку Црне Горе и наклоност Велике Британије, Француске, Русије и Италије, док је Немачка стала уз Аустроугарску. Србија и Аустроугарска су се нашле на ивици рата, али за њега у томе тренутку нису биле спремне ни Русија, ни Немачка ни друге велике силе. Посредовањем Немачке и Велике Британије спречено је даље заоштравање **анексионе кризе** и аустроугарски напад на Србију, која је 1909. године морала да прихвати анексију Босне и Херцеговине.

Утовар пољопривредних производа за нова тржишта

АНЕКСИЈА – насилно трајно припајање туђе територије.

НАУЧИЛИ СМО

- Краљ Петар I Карађорђевић дошао је на власт после Мајског преврата 1903. године. Он је владао по Уставу из 1903. године (незнатно измењен Устав из 1888).
- Велика Британија прекинула је дипломатске односе са Србијом, а Немачка и Аустроугарска повукле су своје посланике из Београда по његовом ступању на престо због завереничког питања.
- За време владавине краља Петра I Карађорђевића спољна политика Србије ослањала се на Русију, Француску и Велику Британију. Унапређени су односи с Бугарском и другим балканским земљама. У унутрашњој политици, краљ је имао подршку радикала, чији је вођа Никола Пашић био председник Владе Краљевине Србије 1912–1918.
- Србија се почетком XX века нашла на путу немачког и аустроугарског продора на Исток. Истовремено је с другим балканским земљама почела припреме за коначан обрачун са ослабљеним Османским царством.
- Током Царинског рата, вођеног са Аустроугарском од 1906. до 1911. године, Србија је пронашла нове путеве за извоз својих производа и из њега изашла привредно ојачана.
- Анексиона криза (1908–1909), започета аустроугарском анексијом Босне и Херцеговине, изазвала је велико незадовољство у Србији. Под притиском великих сила, Србија је ипак морала да попусти и призна анексију Босне и Херцеговине.

Краљ Петар I Карађорђевић

ПИТАЊА:

1. Зашто је за Србију било важно решавање завереничког питања?
2. Које су биле најзначајније промене у спољној и унутрашњој политици Србије за време владавине краља Петра I Карађорђевића?
3. Какви су били односи Србије с другим балканским државама почетком XX века?
4. Због чега је вођен Царински рат?
5. Какву је пометњу у Србији изазвала анексија Босне и Херцеговине?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

скупштина, завереничко питање, продор на Исток, „Балкан балканским народима”, Царински рат, анексиона криза

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Капетан Мишино здање

Задужбинари

Упркос политичкој нестабилности која је пратила владавину последњих Обреновића, српска привреда је напредовала захваљујући успешним предузетницима. Најпознатији су били: браћа Крсмановић, Барловац, Рашић, Стаменковић, капетан Миша Анастасијевић, Илија Милосављевић Коларац, Михаило Клідис, Лука Ћеловић, Игњат Бајлони и други. Многи од њих били су посвећени не само својим пословима него и развоју Србије. Они нису оклевали ни да знатан део свог богатства улажу у добротворне сврхе. Иза њих су остале многобројне задужбине попут Капетан Мишиног здања и Коларчеве задужбине у Београду.

ЗАДУЖБИНА – установа подигнута добровољним прилогом једне особе или више утицајних особа; најчешће се оснива ради заштите угрожених лица, као и развоја просвете и културе.

2.3. Друштвени, привредни и културни развој Србије крајем XIX и почетком XX века

Србија после Берлинског конгреса

После Берлинског конгреса, територија Србије је увећана: обухватала је нешто мање од 50.000 квадратних километара и у њој је живело више од 1.900.000 становника. Већина је живела на селу, док је тек сваки десети становник живео у граду. Највећи град био је Београд, који је имао приближно 35.000 становника, а само су још Ниш (око 16.000), Крагујевац, Лесковац и Пожаревац имали више од 10.000 житеља.

Основу српске привреде чинила је ситна пољопривреда, пре свега ратарство. Главни извозни производ биле су житарице, свињско месо и у нешто мањој мери жива стока. У градовима и варошицама развијали су се традиционални занати и ситна трговина, а једини прави индустријски погон био је Војнотехнички завод у Крагујевцу. Тек сваки пети становник Србије био је писмен.

После стицања независности убрзао се **привредни и друштвени развој Србије**. Берлински конгрес обавезао је Србију да изгради железничку пругу која би повезала аустроугарске и турске железнице. Најпре је изграђена пруга од Београда до Ниша и даље до Ристовца, на тадашњој граници са Османским царством. Железнички мост преко Саве код Београда отворен је 1884. године, а одмах потом и пруга Београд–Ниш–Врање. До краја XIX века изграђена је и пруга до бугарске границе и до Крагујевца.

До краја XIX века извоз житарица је ушестостручен. Важни извозни производи били су и јаја, шљива и пекмез. Укупан српски извоз је у следеће две деценије био удвостручен и што је најзначајније, био је углавном већи од увоза, осим током изградње пруге Београд–Ниш. Главни трговински партнер, који је у српској спољној трговини учествовао са чак 80 одсто, била је Аустроугарска. Далеко иза ње заостајали су Османско царство, Румунија, Велика Британија, Француска, Немачка, Белгија и друге земље.

Индустријализација у Србији

Крајем XIX века почиње бржи развој рударства и индустрије у Србији. Независност, побољшане саобраћајне везе са Европом и подршка државе у Србију доводе страни капитал и пословне људе. Међу њима је било Немаца, Чеха, Белгијанаца, Британаца, Аустријанаца и других. Улагања страних и домаћих **индустријалаца** и подршка државе допринели су да се у Србији отворе нови рудници, фабрике тканина, стакла, шибица, столарије, као и коксаре, циглане, парни млинови, пиваре и други индустријски погони. Крајем XIX века, у Београду је изграђена електрична централа и на градским улицама засијало је електрично осветљење.

Развој трговине, занатства, индустрије и банкарства подстакао је развој градова. Београд је до 1900. године нарастао на готово 70.000

становника, а следили су га и други градови у Србији. У њима су се развијали и нови друштвени слојеви, **грађанска и радничка класа**, а с њима су дошли и нови обичаји и нове политичке идеје. Захваљујући економском развоју и новој грађанској класи, Београд и други српски градови крајем XIX века постепено су из успаваних источњачких варошица прерастали у модерне европске градове. Широм Србије ницале су модерне зграде, булевари и тргови, отварање су школе, болнице, библиотеке и позоришта, и покретане новине. Нова грађанска класа брзо је прихватала стил живота и моду Париза, Беча и Берлина, а културни живот следио је узоре развијених земаља. На ободима градова ницала је индустрија, али и радничке и сиротињске четврти у којима су живели сиромашни радници и занатлије, који нису могли да приуште благодети савременог живота. Њихов живот био је тежак, радно време дуго (често „од изласка до заласка сунца“), зараде мале, а нису имали никакво здравствено или социјално осигурање. Иако је готово 90% становника и даље живело на селу, Србија се крајем XIX и почетком XX века претварала у модерно али и класно подељено друштво.

Политичке странке

После Берлинског конгреса у Србији су настале и прве модерне **политичке странке**. Дотадашње групе политичких истомишљеника окупљале су се у организоване странке, а већина њих остала је под утицајем снажних политичких личности. То су биле: Народна радикална странка Николе Пашића, Народно-либерална странка Јована Ристића и Напредна странка Милутина Гарашанина (видети више у Атласу, стр. 18). После Мајског преврата, радикали су с Николом Пашићем на челу чврстом руком водили српску политику кроз анексиону кризу и три велика рата, све до југословенског уједињења. Социјалдемократска странка основана је тек после Мајског преврата, али је својом политиком до Првог светског рата поставила темеље модерног социјалистичког покрета у Србији.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Гимназија у Чачку

Модернизација градова у Србији – Чачак

Пример модернизације типичног српског града на прелазу из XIX века у XX век био је Чачак. Почетком XX века изграђен је бедем који је штитио град од често набујале Мораве, зграде болнице и гимназије, као и челични мост преко Мораве, чиме је Чачак добио одлике модерног европског града. Тако су се убрзано развијали и остали градови у Србији.

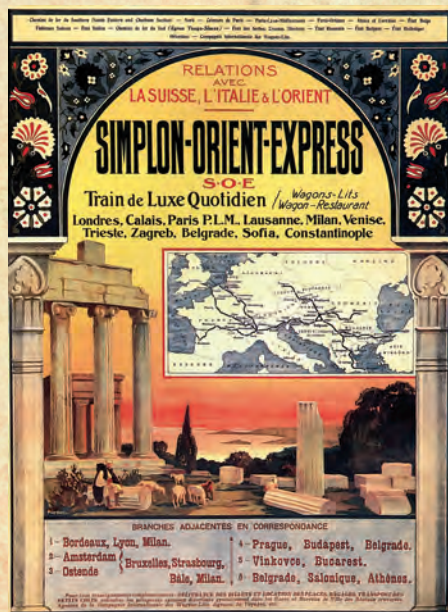
Ђорђе Вајферт (1850–1937)

Међу страним индустријалцима који су се у другој половини XIX века населили у Србији био је и Немац Ђорђе (Георг) Вајферт. Он је у Србију дошао с намером да изгради пивару, али је убрзо почео да се бави и рударством и другим гранама индустрије и активно се укључио у привредни и политички живот земље. Улагао је у рударска истраживања и отворио руднике угља у Костолцу, бакра у Бору и још десетак рудника у Србији. Током српско-турског рата 1876–1877. године властитим новцем је снабдевао српску артиљерију топовима и као добровољац ступио у српску војску. После Берлинског конгреса градио је путеве и пруге и подизао радничка насеља, школе и болнице, међу њима и данашњу Дечју болницу у Београду. С групом индустријалаца учествовао је и у оснивању Народне банке Србије, а на њеном челу остао је наредних 36 година.

НАУЧИЛИ СМО

- После стицања независности убрзао се привредни и друштвени развој Србије. Главни извозни производ биле су житарице, јаја, свињско месо, шљива и пекмез и у нешто мањој мери жива стока. У градовима и варошицама развијали су се традиционални занати и ситна трговина. Србија је највише трговала са Аустроугарском.
- Крајем XIX века у Србији почиње бржи развој рударства и индустрије захваљујући подршци државе и страном капиталу. Отворени су нови рудници, фабрике тканина, стакла, шибица и столарије, коксаре, циглане, парни млинови, пиваре и други индустријски погони.
- За напредак српске индустрије нарочито је заслужан Ђорђе Вајферт. Улагао је у рударска истраживања, отворио пивару, градио путеве и пруге, подизао радничка насеља, школе и болнице и руководио Народном банком Србије.
- Многи истакнути предузетници знатан део свога богатства улагали су у добротворне сврхе. Иза њих су остале бројне задужбине попут Капетан Мишиног здања и Коларчеве задужбине у Београду.
- Развој трговине, занатства, индустрије и банкарства подстакло је развој градова. У њима су се развијале грађанска и радничка класа, с којима су дошли и нови обичаји и нове политичке идеје.
- После Берлинског конгреса у Србији су настале и прве модерне политичке странке: Народна радикална Николе Пашића, Народно-либерална Јована Ристића и Напредна Милутина Гарашанина. Социјалдемократска странка Димитрија Туцовића основана је после Мајског преврата.

Плакат за Оријент експрес, воз који је спајао Западну Европу са Источном Европом

КЉУЧНЕ РЕЧИ

привредни развој,
друштвени развој,
индустријалци, грађанска
класа, радничка класа,
политичке странке

ПИТАЊА:

1. Какве су промене наступиле у привредном развоју Србије после стицања независности?
2. Наведите одлике индустријализације у Србији.
3. По чему је познат Ђорђе Вајферт?
4. Објасните како се Србија крајем XIX и почетком XX века претварала у модерно и класно подељено друштво.
5. Које су политичке странке и личности обележиле прелаз из XIX века у XX век у Србији?

2.4. Црна Гора од 1878. до 1914. године

Другу половину XIX и почетак XX века у Црној Гори обележила је дуга владавина кнеза, касније краља Николе I Петровића Његоша. Кнез Никола ступио је на црногорски престо 1860. године, после убиства кнеза Данила у Котору. На самом почетку његове владавине Османско царство повело је рат против Црне Горе због њене подршке херцеговачким устаницима. Османска војска под командом Омер-паше Латаса пробила је црногорску одбрану и кренула према Цетињу, после чега се кнез Никола обратио великим силама за помоћ. Интервенцијом Русије и Француске рат је прекинут. Политичке разлике до којих је крајем XIX и почетком XX века дошло између Србије и Црне Горе биле су у великој мери последица надметања династија Обреновића (касније Карађорђевића) у Србији и Петровића у Црној Гори за превласт на просторима на којима су живели Срби.

Црна Гора у време Велике источне кризе (1875–1878)

У Херцеговини је 1875. године избио устанак Срба против османске власти. Србија и Црна Гора су наредне године тајно склопиле уговор о савезу и ушле у рат против Турака. Црна Гора је имала више успеха од Србије у ратовима 1876–1878. и њена војска је победила на Вучјем долу и Фундинама и ослободила Никшић, Бар и, нешто касније, Улцињ. Тако је остварен један од главних ратних циљева Црне Горе, излазак на Јадранско море. На Берлинском конгресу 1878. године, Црна Гора је стекла **независност**, а њена територија је удвостручена: добила је градове Никшић, Колашин, Подгорицу, Бар и Улцињ. Други циљ, присаједињење Херцеговине Црној Гори, није остварен. Аустроугарска је после Берлинског конгреса окупирала Босну и Херцеговину и распоредила војску у близини црногорских граница. Притисак Аустроугарске на Црну Гору ипак је био мањи него на Србију. Спољна политика Црне Горе је у читавом овом раздобљу била чврсто ослоњена на Русију. С доласком италијанског капитала почетком XX века, у Црној Гори почиње да расте и утицај Италије.

Државни и друштвени развој Црне Горе

Раздобље од Берлинског конгреса до Првог балканског рата Црна Гора је провела у миру и могла је да се посвети унутрашњем развоју. Унапређене су државне установе, судство, просвета и војска. Основани су Државни савет, Министарство и Велики суд, уведена је стајаћа војска, донет **Устав**, а 1910. године Црна Гора је проглашена **краљевином**.

Излазак на море и укључивање градова с развијеном трговином и занатством у састав Црне Горе подстакли су привредни и друштвени развој и стварање нове грађанске класе. Изграђена је прва железничка пруга од Бара до Вирпазара, а у Бару је саграђена лука.

Црна Гора после Берлинског конгреса (Атлас, стр. 16)

Никола I Петровић Његош (1840–1921)

Био је кнез (1860–1910) и краљ (1910–1918) Црне Горе. На престолу је наследио стрица, кнеза Данила. Школовао се у Трсту и Паризу. Водио је три рата против Османског царства у којима је знатно проширио територију Црне Горе. У спољној политици ослањао се на Русију. За време његове владавине, Црна Гора стекла је државну независност (1878), добила свој први Устав (1905) и постала краљевина (1910).

Застава Краљевине Црне Горе

АУТОКРАТСКА ВЛАДАВИНА – неограничена владавина једног човека, самовлашће.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Бомбашка афера

Народној странци, противнику режима, придружила се радикално расположена омладина школована у Србији и Русији која је била спремна да се против аутократске власти кнеза Николе бори и оружаним средствима. На Цетињу је 1907. године откривена завера коју су припремали црногорски политички емигранти у Србији, и она је остала упамћена као Бомбашка афера. Србија је оптужена да, наводно, стоји иза планираног атентата на кнеза Николу и дипломатски односи двеју земаља су прекинути. Обновљени су 1908. године, када је Аустроугарска анектирала Босну и Херцеговину.

Црна Гора је 1906. године увела и властити новац перпер и полако почела да развија прве индустријске погоне, трговину и банкарство. Развој је, ипак, текао споро. Насељавање новоослобођених крајева отежавала је одлука Берлинског конгреса према којој су исељени турски становници задржали власништво над земљом коју су оставили у Црној Гори. То је, између осталог, био разлог што су се Црногорци до краја XIX века исељавали углавном у Србију, а од почетка XX века одлазили су у САД.

Владавина кнеза Николе I Петровића Његоша била је **аутократска**.

Почетком XX века само три државе у Европи, Русија, Османско царство и Црна Гора, нису имале **устав**. Русија је добила Устав после револуције 1905. године, а кнез Никола је исте године, на наговор руског цара, пристао да донесе устав.

Према Уставу из 1905. године, Црна Гора је постала наследна и уставна монархија. Кнез Никола задржао је врховну команду над војском, потврђивао је и проглашавао законе, имао је право да објављује рат и склапа мир и представљао је своју земљу у међународним односима. Убрзо потом у Црној Гори донети су Закон о штампи, Кривични законик и други правни акти, али је кнез и даље остао врховна власт и није одговарао скупштини.

На изборима за Народну скупштину, одржаним 1906. године, победиле су кнежеве присталице и формирана је прва влада. Кнежеви противници у скупштини основали су свој клуб из кога је настала Народна странка, прва политичка партија у Црној Гори, чије су присталице назване **клубаши**. Потом је кнез основао Праву народну странку, а њене присталице биле су познате као **праваши**. После стицања независности Црне Горе, велике силе (Русија, Велика Британија, Аустроугарска, Османско царство, Италија и Француска) отвориле су своја дипломатска представништва на Цетињу. Због помањкања новца, Црна Гора је свог дипломатског представника упутила само у Цариград, док је њене интересе у другим земљама штитила Русија. Тек 1913. године отворено је црногорско посланство у Србији, а потом и у Француској.

Проглашење Црне Горе краљевином

Да би учврстио власт, кнез Никола се на педесетогодишњицу своје владавине 1910. године прогласио за краља. Свечаности проглашења црногорске **краљевине** на Цетињу присуствовали су италијански краљ (зет кнеза Николе), бугарски цар, грчки и српски престолонаследник (Александар Карађорђевић, унук кнеза Николе). Ту промену најпре је признала Аустроугарска, а потом и остале велике силе.

НАУЧИЛИ СМО

- Кнез Никола I Петровић Његош наследио је на црногорском престолу свога стрица, кнеза Данила. Током његове аутократске владавине Црна Гора је стекла независност, изградила државне установе, добила први Устав и постала краљевина.
- За време Велике источне кризе (1875–1878), Црна Гора је победила војску Османског царства у рату вођеном од 1876. до 1878. године.
- На Берлинском конгресу 1878. године Црна Гора је стекла независност, територијално се проширила (Никшић, Колашин, Подгорица, Бар и Улцињ) и добила међународно признање.
- Према свом првом Уставу из 1905. године, Црна Гора је била уставна и наследна монархија, али кнез је и даље имао велика овлашћења и његова личност била је неприкосновена.
- У Црној Гори су постојале две политичке странке: Народна странка (клубаши), противник режима кнеза Николе, и Права народна странка (праваши), која га је подржавала. У спољној политици земља се ослањала на Русију.
- Бомбашка афера на Цетињу 1907. године довела је до прекида дипломатских односа Србије и Црне Горе, јер је Србија оптужена да је организовала атентат на кнеза Николу.
- На педесетогодишњицу владавине 1910. године, кнез Никола I Петровић Његош крунисао се за краља и тако је Црна Гора постала краљевина.

Краљ Никола врши смотру војске

ПИТАЊА:

1. Какву је политику водила Црна Гора за време Велике источне кризе 1875–1878?
2. Наведите одлуке Берлинског конгреса које су се односиле на Црну Гору.
3. Како је стицање независности утицало на привредни, друштвени и државни развој Црне Горе?
4. Како је уређена Црна Гора према Уставу из 1905. године?
5. Опишите прилике у Црној Гори у време Бомбашке афере.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

независност, устав,
краљевина, аутократска
владавина, клубаши,
праваши

2.5. Срби у Османском царству

Истанбул почетком XX века

За разлику од независних држава и аутономних подручја у којима су се развијали нови друштвени односи, делови Балкана који су остали у саставу Османског царства и даље су живели у старом феудалном поретку. Неуспех реформи, све дубља криза и растуће безвлашће у Царству крајем XIX и почетком XX века погоршавали су положај тог становништва. Порези и други намети непрекидно су се повећавали, изазивајући све већи отпор и честе устанке хришћанског становништва које су османске власти сурово гушиле. Само су у већим градовима успорено напредовали трговина, банкарство и ретки индустријски погони.

У тешком положају су се налазили Срби који су остали да живе под османском влашћу на простору тзв. **Старе Србије** која је обухватала простор Косова и Метохије, Рашке области и северне Македоније са Скопљем. Откако је Пећка патријаршија укинута 1766. године, Српском православном црквом је управљала Васељенска патријаршија у Цариграду. Служба је обављана на грчком језику, а школе под црквеном управом водили су страни свештеници. Од почетка седамдесетих година XIX века бугарска црква је, уз подршку Русије, почела да се шири на рачун Српске православне цркве. То је подстакло захтеве за обнову Пећке патријаршије као противтеже бугарској цркви.

Све веће присуство страних конзуларних представника донекле је штитило хришћанско становништво од самовоље турских феудалаца и локалних власти. Османска полиција и судови нису пружали довољну заштиту хришћанском становништву. Слабо обучени и плаћени службеници и судије често су судили по традиционалном исламском праву.

У најтежем положају било је хришћанско становништво у Новопазарском санџаку, на Косову и Метохији и у Македонији, где је – због слабљења власти у Цариграду – владало потпуно безвлашће. Притисак на хришћане је растао с доласком великог броја избеглица с територија које су одлукама Берлинског конгреса припале Србији и Црној Гори, као и из Босне и Херцеговине, коју је окупирала Аустроугарска. Срби су се са тих простора масовно исељавали у Србију и Црну Гору.

Напетост између Срба и Албанаца на Косову и Метохији повећавао је **албански национални покрет** (Албанска лига) који је изазивао све чешће сукобе, убиства Срба, пљачку њихове имовине и нападе на њихова села, школе и цркве. На томе простору су се тада сучељавали интереси Аустроугарске, Русије и Велике Британије, али и Србије и Црне Горе. За Аустроугарску је подручје Старе Србије било значајно зато што је туда водио њен пут ка Солуну, али је то био и појас који

је раздвајао и спречавао уједињење Србије и Црне Горе. Због тога је на Берлинском конгресу захтевала повлачење српске војске с тог простора, на коме су, после окупације западног дела Рашке, распоређене њене трупе.

Аустроугарска је у то време отворила **конзулате** у Призрену и Скопљу да би развила везе са албанским националним покретом, јер је у њему тражила савезника у борби против ширења Србије и Црне Горе. Оне су биле утолико важније што би приближавање српског и албанског националног покрета означило крај њених империјалних тежњи. Превирања у европском делу Османског царства привлачила су пажњу Русије, Француске и Велике Британије, које су такође имале своје конзулате у Старој Србији. О стању на Косову и Метохији крајем XIX и почетком XX века говори податак да су, поред многобројних Срба, у Приштини и Косовској Митровици убијени прво српски конзул Лука Маринковић, а потом и руски конзул Григорије Шчербина.

Према подацима тадашње српске владе, само у периоду од 1890. до 1899. године, у Краљевину Србију је са Косова и Метохије пребегло преко 60.000 Срба. О тешком положају и ужасним страдањима српског становништва, сведоче потресни записи бројних страних дипломата и српских конзула у Приштини, Бранислава Нушића и Милана Ракића. У време постојања Османског царства Македонија се простирала јужно од Скопља, до Солуна и Јањине у данашњој Грчкој. Од Санстефанског мира, Бугарска је читаво то подручје сматрала својом територијом и на њему су деловале бугарске школе, црква и комитски одреди. Сличну политику водила је и Грчка, која је имала упориште у Васељенској патријаршији у Цариграду.

Србија је крајем XIX века поново почела да оснива своје школе и да шаље своје свештенике у Македонију, где су деловали и српски четнички одреди. Убеђени да ће велике силе наметнути реформе Османском царству, српски научници су предузели систематско истраживање стања на том простору, а у томе су се истицали Стојан Новаковић и Јован Цвијић. Стање у Старој Србији и Македонији угрожавало је опстанак Османског царства, због чега су управо ту захтеви за реформама старог феудалног поретка били најснажнији. Захтеви да се Османско царство реформише довели су до избијања

Младотурске револуције 1908. године, иза које су стајали учени људи, османска војска и готово сви народи који су живели у Македонији. Либерални захтеви младотурака ускоро су били гурнути у други план и замењени националним програмом. После учвршћивања на власти, младотурски режим забранио је рад свим политичким организацијама нетурских народа. Аустроугарска је Младотурску револуцију искористила да исте године анектира Босну и Херцеговину.

Стојан Новаковић (1842–1915)

Био је српски историчар, академик, дипломата и државник. Као посланик у Цариграду радио је на решавању српског питања у Османском царству. Водио је политику приближавања са Османским царством и Грчком. Исту политику заступао је и као председник српске владе (1895–1896), у настојању да прошири делатност српских школа и цркве у Османском царству. Захваљујући његовим напорима, крајем XIX века отворени су српски конзулати у Скопљу, Солуну, Битољу и Приштини, и они су постали центри окупљања тамошњих Срба. Новаковић је кратко био и српски посланик у Паризу и Петрограду. Поново је постављен за председника владе Краљевине Србије током анексионе кризе.

НАУЧИЛИ СМО

- Од средине XIX века, Срби у Османском царству живели су на подручју Старе Србије, у неослобођеним крајевима Црне Горе, Македоније, југоисточне Србије (до 1878) и Босне и Херцеговине (турска територија до 1908).
- На том простору опстајао је стари феудални поредак, у коме је немуслиманско становништво обрађивало земљу ага и бегова, плаћало порезе и давало намете који су се непрекидно увећавали.
- У најтежем положају било је хришћанско становништво у Старој Србији (простор Косова и Метохије, Рашке и већег дела данашње Македоније са Скопљем). На том подручју су се крајем XIX и почетком XX века укрштали интереси Србије, Бугарске и Грчке, али и великих сила: Османског царства, Аустроугарске, Русије, Француске и Велике Британије.
- Притисак на хришћане у Старој Србији и Македонији појачао се с доласком великог броја избеглица с територија које су одлукама Берлинског конгреса припале Србији и Црној Гори, као и из Босне и Херцеговине, коју је окупирала Аустроугарска. Истовремено, Срби са тих подручја све више су се исељавали у Србију и Црну Гору.
- Напетост између Срба и муслимана на Косову и Метохији подстакао је албански национални покрет, јер је изазивао сукобе, убиства Срба, пљачку њихове имовине и нападе на њихова села, школе и цркве.
- Српска влада је дипломатским акцијама код Порте и оснивањем конзулата у Приштини, Солуну, Скопљу и Битољу настојала да побољша положај Срба под османском влашћу. Ти конзулати отворени су захваљујући напорима српског историчара и дипломате Стојана Новаковића.

Призрен

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Стара Србија, албански национални покрет, конзулати, Младотурска револуција

ПИТАЊА:

1. У којим су областима Османског царства живели Срби?
2. С којим се проблемима суочавао српски народ који је живео под османском влашћу?
3. На који је начин српска влада настојала да побољша положај Срба у Османском царству?
4. Чији су се интереси сукобљавали на простору Старе Србије и Македоније?
5. У чему се огледала делатност Стојана Новаковића на подручју Османског царства насељеног Србима?

2.6. Босна и Херцеговина под аустроугарском влашћу

На основу одлука Берлинског конгреса, Аустроугарска је 1878. године **окупира**ла Босну и Херцеговину и распоредила своје гарнизоне у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју који су остали под турском влашћу. Иако је и муслиманско и српско становништво било против окупације, отпор је био неорганизован и спорадичан. Једини већи устанак избио је 1882. године у Херцеговини, али је убрзо био угушен. Аустроугарска **анексија** Босне и Херцеговине 1908. године изазвала је анексиону кризу (1908–1909). Наредне године су Србија, Црна Гора, Русија и Османско царство морали да прихвате да се та територија налази под влашћу Аустроугарске. Босна и Херцеговина је до 1908. године званично била под влашћу султана у Цариграду, али је управу над њом преузела Аустроугарска, која је за првог управника поставила Бењамина Калаја. Његова владавина остала је упамћена по покушајима однарођавања и стварања нове **босанске нације** од Срба, Хрвата и житеља исламске вере. Тако би се становништво Босне и Херцеговине трајно одвојило од својих матичних народа и везало за Аустроугарску. Калајева политика наишла је на отпор готово милион Срба, који су у то време били најбројнији народ у Босни и Херцеговини.

Премда је већина Срба живела на селу, у градовима је крајем XIX и почетком XX века настао српски грађански сталеж који се бавио трговином и занатима. Српско грађанство неговало је културу са снажним националним обележјима, а истакнути представници били су песник Алекса Шантић и књижевник Петар Кочић.

Крајем XIX века, Срби и бројни муслимани почели су организовану борбу за **црквено-школску аутономију Босне и Херцеговине**. У писмима упућиваним цару тражили су аутономију и грађанске слободе, пре свега слободу окупљања и слободу штампе. Аустроугарске власти су на те захтеве одговориле притисцима. Аутономистички покрет у Босни и Херцеговини дао је извесне резултате тек уочи Првог светског рата. Тада су аустроугарске власти, настојећи да се учврсте, донеле Устав за Босну и Херцеговину и основале Босански сабор. Непосредно пред Први светски рат власти су распустиле српска спортска, културна, привредна и просветна удружења у Босни и Херцеговини.

ОКУПАЦИЈА – привремено запоседање туђе територије оружаном силом.

Алекса Шантић

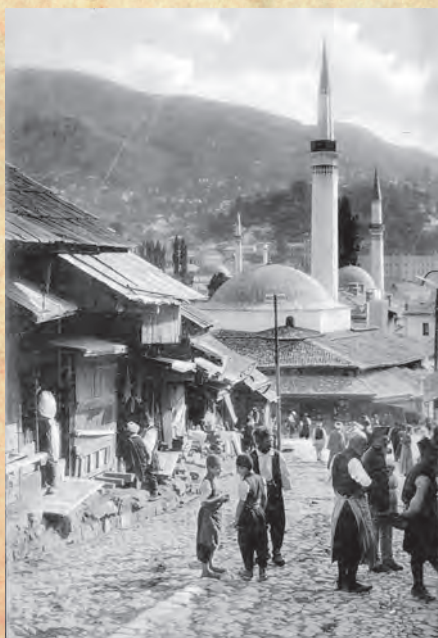
Петар Кочић

САЗНАЈТЕ ВИШЕ Млада Босна

Млада Босна је био назив тајне револуционарне организације патриотски расположене омладине у Босни и Херцеговини, настале 1904. године. Организација се борила против аустроугарске власти у Босни и Херцеговини, за уједињење са Србијом и стварање југословенске државе. Поред просветних, културних и политичких метода борбе за своје циљеве, Млада Босна организовала је и неколико атентата на аустроугарске званичнике у Босни и Херцеговини. Припадник те организације Гаврило Принцип је на Видовдан 1914. извршио атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, што је био повод за Први светски рат. Чланови Младе Босне, поред Принципа, били су и Владимир Гађиновић, Недељко Чабриновић, Васо Чубриловић, Богдан Жерајић, Трифко Грабеж, Мухамед Мехмедбашић, Иво Андрић и други.

НАУЧИЛИ СМО

- До 1878. године Босна и Херцеговина била је под турском влашћу. Према одлуци Берлинског конгреса 1878, Аустроугарској је дозвољено да окупира ту област.
- Од Берлинског конгреса до анексионе кризе (1878–1908), Босна и Херцеговина била је под аустроугарском окупацијом, иако је званично и даље била територија под османском влашћу.
- Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине 1908. године отворила је анексиону кризу (1908–1909). Наредне године су Србија, Црна Гора, Русија и Османско царство морали да прихвате да се та територија налази под влашћу Аустроугарске.
- Већина Срба у Босни и Херцеговини живела је на селу, али је у градовима крајем XIX и почетком XX века настао српски грађански сталеж. Српско грађанство неговало је културу са снажним националним обележјима, а најзнаменитији представници били су песник Алекса Шантић и књижевник Петар Кочић.
- Крајем XIX века Срби и муслимани почели су организовану борбу за црквено-школску аутономију Босне и Херцеговине, на коју је аустроугарска власт одговорила притисцима.
- Од почетка XX века на том простору деловала је тајна револуционарна организација патриотски расположене омладине Млада Босна, која се борила против аустроугарске власти у Босни и Херцеговини, за њено уједињење са Србијом и стварање југословенске државе.

Сарајево крајем XIX века

КЉУЧНЕ РЕЧИ

окупација Босне и Херцеговине, анексија, босанска нација, црквено-школска аутономија Босне и Херцеговине

ПИТАЊА:

1. Подсетите се одлуке Берлинског конгреса која се односи на Босну и Херцеговину.
2. Објасните разлику између окупације и анексије неке територије.
3. На који је начин Бењамин Калај настојао да створи босанску нацију?
4. Који су били циљеви организације Млада Босна?

2.7. Срби у Аустроугарској

У другој половини XIX и почетком XX века Срби су настањивали и Јужну Угарску, Хрватску, Славонију и Далмацију, које су биле у саставу Аустроугарске. У то време у Аустроугарској је живело приближно милион Срба, готово колико и у тадашњој Србији. Највећи део њих живео је у мађарском делу земље (Угарска). Срби су се у тим областима населили углавном између XVI и XVIII века, а на неким територијама били су и староседеоци. Хабзбуршки цареви насељавали су српске избеглице у опустелим крајевима дуж границе са Османским царством (простор Војне крајине) и у Јужној Угарској. **Срби крајишници** имали су задатак да бране Хабзбуршко царство од упада Турака. Заузврат су добили право да задрже своје име, веру и обичаје. Они нису били подвргавани феудалним обавезама и живели су под управом својих војних и верских старешина.

Манастир Крушедол,
Фрушка гора

Срби у Јужној Угарској

Срби који су живели у Јужној Угарској (подручје данашње Војводине) били су најимућнији и најобразованији део српског народа. Они су пружали снажну подршку српским устанцима против Османског царства, а када је Србија стекла аутономију, помагали су њено просвећивање и културни развој. Средиште њиховог политичког, друштвеног и културног окупљања био је Нови Сад, који је због тога прозван Српска Атина. Духовно средиште су били Сремски Карловци, где је столовао митрополит и где се налазила најстарија српска гимназија. Српску духовност и културу чували су и бројни манастири Српске православне цркве на падинама Фрушке горе, која је због тога названа српска Света Гора.

Петроварадин, тврђава код
Новог Сада

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Зграда Матице српске

Матица српска

Матица српска је најстарија српска научна и културна установа. Основали су је имућни српски трговци 1826. године у Пешти, на предлог Лукијана Мушицког и Јована Хаџића. Касније је пресељена у Нови Сад, где се и данас налази. Матица српска је издавач најстаријег српског часописа „Летописа Матице српске“, који је почео да излази још 1825. године. Ова установа дала је велики допринос очувању српске културе и обичаја, као и борби за национална права Срба у Угарској.

Споменик Светозару Милетићу у Новом Саду

Привилегије које су Срби уживали у Јужној Угарској потицале су још из XVII века, али су често биле угрожаване (нарочито од настанка мађарског националног покрета). Када је 1867. године склопљена Аустроугарска нагодба између Немаца и Мађара, почело је потискивање српског имена и националних особености са тог подручја, као и њихова мађаризација.

Српски отпор укидању привилегија и мађаризацији предводили су Светозар Милетић и његова Српска народна слободоумна странка. Као градоначелник Новог Сада, Милетић је прогласио српски за званичан језик, преселио је **Матицу српску** из Пеште у Нови Сад и основао Српско народно позориште у том граду. У градској управи блиско је сарађивао с песником Јованом Јовановићем Змајем и књижевником Јаковом Игњатовићем. Мађарске власти су га смениле, а касније и хапсиле.

После Милетићевог повлачења из политике ослабио је отпор српског националног покрета угарским властима. Његова Српска народна слободоумна странка поделила се крајем XIX века на Радикалну и Либералну странку. Радикална странка, под вођством Јаше Томића, заузела је оштар став и према Бечу и према Будимпешти, док је Либерална странка Михаила Полит-Десанчића била присталица сарадње с Мађарима.

Поделе у српском националном покрету омогућиле су угарским властима да почетком XX века у све школе уведу мађарски језик као обавезан у нади да ће се с временом све мањине стопити у једну, мађарску нацију. Јачање Краљевине Србије крајем XIX и почетком XX века оживело је у тим крајевима наду да ће се и тај део српског народа ослободити од стране власти. Пошто су се односи Србије и Аустроугарске заоштрили са избијањем Првог балканског рата 1912. године, српска **народно-црквена аутономија** у Аустроугарској је укинута. Срби у Јужној Угарској своја права остварили су тек у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године.

Срби у Хрватској и Славонији

Војна крајина је до средине XIX века била засебна територија под непосредном управом Беча. Пошто је опасност од турских упада престала, она је крајем XIX века распуштена и прикључена Славонији и Хрватској. У време бана Ивана Мажуранића, Срби крајишници били су изложени политици похрваћивања, која је гушила њихове народне особености, језик, писмо и културу. Под тим притиском Срби су организовали Српски самостални клуб у хрватском сабору (скупштини). Нешто касније су основали и Српску самосталну странку. Хрватски сабор је крајем XIX века донео Српски закон који је увео српску **црквено-школску аутономију** на простору Хрватске и Славоније. У Загребу је 1895. основана Српска банка, а две

године касније и Српско привредно друштво „Привредник“. Раст утицаја Срба у Хрватској и Славонији изазивао је отпор хрватских националиста, пре свега Хрватске странке права Анте Старчевића. Српски национални покрет у Хрватској и Славонији у другој половини XIX века био је под двоструким притиском, мађарског и хрватског националног покрета. Притисак се осећао нарочито у области просвете, јер су српске школе укидане, ћирилица је потискивана, а многи уџбеници били су прилагођени католичкој већини, али не и православној мањини. Привредно јачање српске заједнице у Хрватској и Славонији крајем XIX века допринело је да се таква ситуација постепено измени.

Срби у Далмацији

Далмација је после Аустроугарске нагодбе 1867. године припала аустријском делу царства. На том простору, као и у другим деловима Аустроугарске, националне и верске разлике између Срба и Хрвата биле су повод сукоба, док је притисак Беча упућивао два народа на међусобну сарадњу. Особеност тог подручја била је у томе што је део Срба који је тамо живео био католичке вере. Крајем XIX века у Задру је основана Српска странка на Приморју, која је покренула и свој лист „Српски глас“.

Хрватско-српска коалиција

Као одговор на притисак Беча и Пеште, Срби и Хрвати су у Далматинском сабору 1905. године склопили споразум о политичкој сарадњи. Сарадња у Далмацији утицала је на приближавање Срба и Хрвата и у Хрватској и Славонији и допринела стварању **Хрватско-српске коалиције** под вођством Франа Супила и Светозара Прибићевића. Њен циљ су била демократска права у Хрватској и Славонији као што је било проширење права гласа (до 1907. само 2% становника имало је активно бирачко право), слобода штампе, независно судство и др. Аустроугарске власти су деловање Хрватско-српске коалиције сматрале опасним због све заоштренијих односа са Србијом.

Српски православни манастир
Крка, Далмација

КОАЛИЦИЈА – савез странака, као и савез држава.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

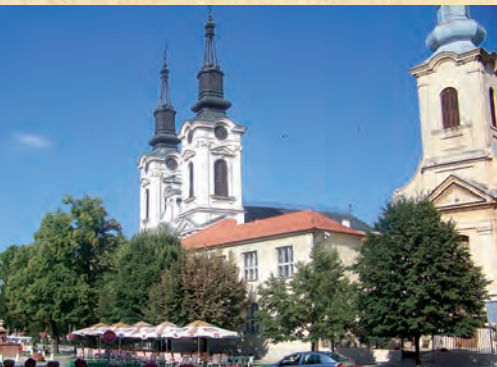
„Хрватско државно право“

Главни узрок сукоба Срба и Хрвата у другој половини XIX века била је политика Хрватске странке права (тзв. праваша), коју је основао Анте Старчевић. Према идеји о „хрватском државном праву“, хрватски народ је, упркос вековима живота под страном влашћу,

задржао право на своју државу. У таквој држави није било места за Србе и друге нехрватске народе. Србима је оспоравано право на постојање и националну посебност. Другу половину XIX века обележиле су правашке идеје и отворена мржња Анте Старчевића према Србима и Јеврејима као „страном телу“ у Хрватској.

НАУЧИЛИ СМО

- У другој половини XIX и почетком XX века Срби су настањивали и Јужну Угарску, Хрватску, Славонију и Далмацију, које су биле у саставу Аустроугарске. На тим подручјима деловао је снажан српски национални покрет, који се опирао похрваћивању и мађаризацији.
- Срби су од краја XVII века уживали привилегије на којима је почивала њихова народно-црквена аутономија у Аустроугарској, али је она укинута 1912. године.
- Крајем XIX века Војна крајина је распуштена и прикључена Славонији и Хрватској, а Срби крајишници изгубили су свој привилеговани положај.
- Средиште политичког, друштвеног и културног живота Срба у Јужној Угарској (данашња Војводина) био је Нови Сад (Српска Атина). Духовно средиште били су Сремски Карловци и манастири на Фрушкој гори (српска Света Гора).
- Српски национални покрет у Јужној Угарској у другој половини XIX века предводила је Српска народна слободоумна странка Светозара Милетића. Она се крајем века поделила на Радикалну странку под вођством Јаше Томића и Либералну странку Михаила Полит-Десанчића.
- Најстарија српска научна и културна установа је Матица српска, коју су имућни српски трговци основали 1826. године у Пешти. Касније је пресељена у Нови Сад, где се и данас налази.
- Српски национални покрет у Хрватској и Славонији у другој половини XIX века био је под притиском мађарског и хрватског националног покрета. Притисак се осећао нарочито у просвети, јер су укидане српске школе, потискивана је ћирилица, а многи уџбеници били су прилагођени католичкој већини, али не и православној мањини.
- Најзначајније српске установе у Хрватској и Славонији биле су Српска банка и „Привредник“, основане крајем XIX века у Загребу.
- Знатан део Срба који је живео у Далмацији био је католичке вере. Почетком XX века на том подручју је успостављена политичка сарадња Срба и Хрвата.
- Зближавање и сарадња Срба и Хрвата огледала се у стварању Хрватско-српске коалиције 1905. године, под вођством Франа Супила и Светозара Прибићевића.

Сремски Карловци

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Срби крајишници,
Матица српска, народно-
црквена аутономија,
Хрватско-српска
коалиција

ПИТАЊА:

1. У којим су областима Аустроугарске живели Срби?
2. Какав је био положај Срба крајишника?
3. Шта је обележило политички и културни живот Срба у Јужној Угарској у другој половини XIX и почетком XX века?
4. С којим су се проблемима суочавали Срби у Хрватској и Славонији у другој половини XIX и почетком XX века?
5. Објасните зашто су аустроугарске власти сматрале опасним деловање Хрватско-српске коалиције.

2.8. Балкански ратови

До краја прве деценије XX века односи великих сила су се заоштравали и свет се неповратно поделио на два супротстављена блока. Русија се одрекла пређашње политике споразумевања са Аустроугарском и почела је да подржава приближавање балканских држава. Нова криза је избила у Османском царству, будући да младотурске реформе нису дале очекиване резултате, а изазвале су отпор нетурског становништва.

Стварање Балканског савеза

Побуна у Албанији у пролеће 1910. и напад Италије на Либију (која је била под турском влашћу) наредне године убрзали су стварање **Балканског савеза** против Османског царства. Фебруара 1912. године српски министар Милован Миловановић и бугарски министар Иван Гешов су, уз подршку Русије, склопили уговор о савезу између Србије и Бугарске који је садржао и одредбе о разграничењу српских и бугарских интереса у Македонији. Њему је нешто касније додата и тајна конвенција о припремама за рат са Османским царством. Споразум Србије и Бугарске био је основа читавог Балканског савеза. У међувремену је склопљен и савез Бугарске и Грчке, а у септембру 1912. године и савез Србије и Црне Горе.

За Србију су нарочито важне биле одредбе савеза с Бугарском које су предвиђале њену војну помоћ у случају напада Аустроугарске. У настојању да заустави балканске савезнике, Аустроугарска је у то време почела да подржава стварање албанске државе. Наступајући као покровитељ Балканског савеза, Русија је препоручила његовим чланицама да не улазе у рат против Османског царства, јер је страховала од реакције Аустроугарске. Оклевање је прекинула Црна Гора, која је 25. септембра (8. октобра) 1912. године објавила рат Османском царству. Остали савезници то су учинили неколико дана касније и тако је почео **Први балкански рат**.

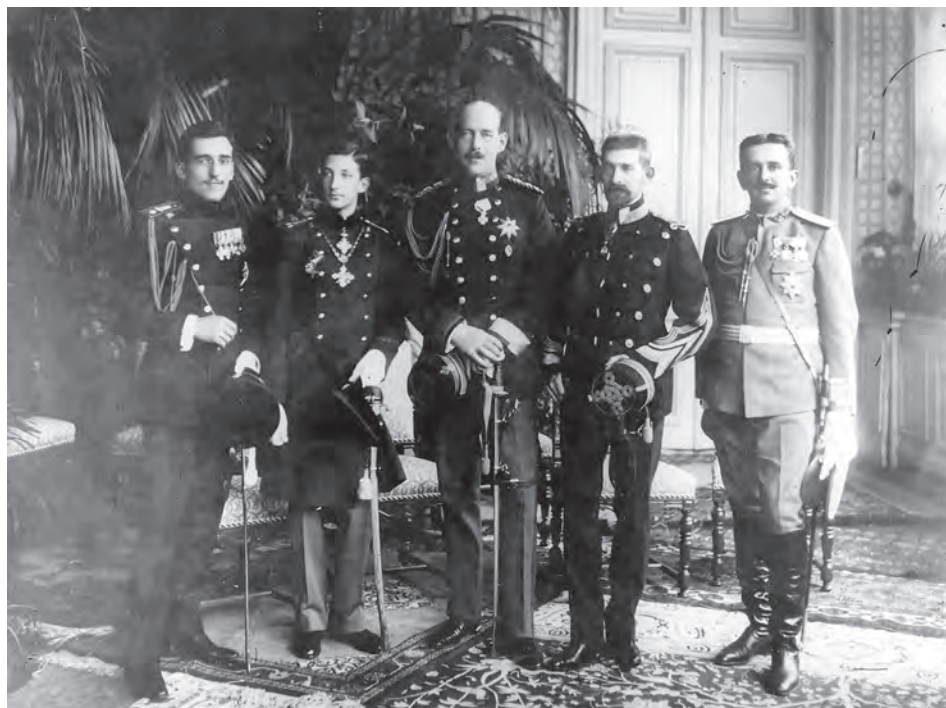
Први балкански рат (1912–1913)

Први балкански рат водио је Балкански савез (Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка) против Османског царства. Узроци рата били су тежња за ослобођењем балканских народа од турске власти и подела балканских делова Царства међу савезницима после победе у рату. Тај рат имао је снажну подршку становништва савезничких држава. Балканске земље коначно су се ујединиле у борби против заједничког непријатеља.

Србија је овога пута била добро припремљена за рат. Њена војска била је наоружана савременим оружјем, углавном француске производње. Први пут је коришћено и ваздухопловство, а на њеном челу налазили су се способни и снажно мотивисани официри. Балкански савезници су располагали знатно већим војним снагама

Творац Балканског савеза
Милован Миловановић

Престолонаследници балканских држава на окупу пред балканске ратове

ЗАНИМЉИВОСТ

Михајло Петровић – прва жртва ратног ваздухопловства

Михајло Петровић (1884–1913) био је први пилот српског ратног ваздухопловства. Погинуо је у Првом балканском рату приликом опсаде Скадра, када је његов авион „фарман” пао због удара ветра при слетању. Петровић је био прва жртва ратног ваздухопловства у историји.

од Османског царства, а већи део снага чинила је српска војска. Савезници су имали детаљно разрађене планове заједничких деловања: војске Србије и Црне Горе деловале су према Рашкој области а Бугари и Срби према Македонији и западној Тракији. Главнина српске војске, коју је предводио престолонаследник Александар Карађорђевић, кренула је према Скопљу. С турском армијом сукобила се код **Куманова** и победила ју је у дводневној бици октобра 1912. године. После те победе, српска војска је ушла у Скопље и наставила продор према Битољу. Новембра 1912. године однела је још једну победу над турском војском у бици код **Битоља**. Други правац продора српске армије ишао је преко Косова и Метохије на север Албаније и српске јединице су почетком новембра избиле на Јадранско море.

Грчка ратна морнарица је двапут узастопце победила османску флоту и успоставила контролу над Егејским морем. Њене копнене снаге ушле су у Македонију, заузеле Солун и спојиле се са српском армијом. Пошто је бугарска армија, после почетних успеха, наишла на снажан отпор главнине турских снага код Једрена у Тракији, Србија јој је као помоћ упутила снаге под командом генерала Степе Степановића. Уз српску помоћ, Бугари су заузели Једрене 1913. године. Црногорска војска је исте године, после дуге опсаде, заузела Скадар, око којег је и водила највеће операције током рата. Она је заузела и делове Рашке и Метохије. После Првог балканског рата велике силе нису Црној Гори признале ту победу, а Скадар је припао новооснованој држави Албанији.

Поражено на свим фронтовима, Османско царство је уз посредовање великих сила тражило склапање мира с Балканским савезом. Први балкански рат завршен је 30. маја 1913. године потписивањем мира на **Лондонској конференцији (Лондонски мир)**. Османско царство изгубило је европске поседе западно од линије Енос–Мидија и задржало је само Цариград са околином. Аустроугарска је тада подржала стварање независне државе Албаније, одакле је савезничка војска морала да се повуче.

Други балкански рат (1913)

Србија је морала да се повуче из Јадранског приморја и да попусти приликом одређивања албанских граница, и зато је тражила надокнаду у територијама у Македонији чији је већи део ослободила у Првом балканском рату. Бугарска је после Првог балканског рата настојала да прошири своје поседе у тој области и захтевала је и српски и грчки део Македоније. Да би се заштитиле од Бугарске, Србија и Грчка су јуна 1913. године склопиле нови савез којим је утврђено да неће дозволити да се трећа држава нађе између њих у Македонији. Територијални спор у Македонији био је узрок **Другог балканског рата**.

Други балкански рат 1913. године водиле су Србија, Црна Гора, Грчка, Румунија и Османско царство против Бугарске. Румунија и Османско царство ушли су у рат с намером да у своју корист реше територијалне спорове с Бугарском. У покушају да спречи сукоб савезника, руски цар Николај II Романов понудио се као посредник у њиховом спору око Македоније. Међутим, бугарска армија је без објаве рата напала српску војску на **Брегалници** и грчку армију у Нигрити крајем јуна 1913. године.

Битка на Брегалници, вођена од 29. јуна до 9. јула 1913. године, била је одлучујућа у Другом балканском рату. У њој је, после осам дана борбе, српска војска потукла бугарску и бугарска офанзива је заустављена. Грчка армија је такође извојевала победу над бугарском војском, а потом окупирала западну Тракију и кренула према Софији. Румунска војска продирала је са севера и у тренутку када је потписан прекид непријатељстава налазила се недалеко од Софије. Османска војска успела је да врати Једрене и источну Тракију. Бугарска је била поражена на свим фронтовима и морала је да прихвати склапање мира. Други балкански рат трајао је 33 дана и завршен је потписивањем **мира у Букурешту**, 10. августа 1913. године.

После балканских ратова, Србији је припала територија Косова, већег дела Метохије, део Рашке и Вардарска Македонија. Црној Гори су припојени област Васојевића, делови Метохије и Рашке. Србија и Црна Гора тада су први пут добиле заједничку границу која између Бродарева и Бијелог Поља пресеца реку Лим. Грчка је добила

део Епира и Тракије, полуострво Халкидики са Солуном, Егејску Македонију и острва у Егејском мору. Бугарској је припала Пиринска Македонија, делови Тракије и излаз на Егејско море. Румунија је припојила Јужну Добруцу, а Османско царство задржало је већи део Тракије с Једреном.

Значај балканских ратова

Балкански ратови заокружили су ослободилачку борбу коју су Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка водиле током читавог једног столећа против Османског царства. Ратне победе зближиле су Србију и Црну Гору, које су знатно повећале своје територије. Главни циљеви српског националног програма после Берлинског конгреса били су Стара Србија и излазак на Јадранско море. Победе у балканским ратовима повећале су углед Србије међу Србима и другим јужнословенским народима који су живели у Аустроугарској. Јачање југословенске идеје непосредно је угрожавало опстанак старе царевине и сукоб Србије и Аустроугарске постао је неизбежан. Тај сукоб био је један од узрока Првог светског рата, који је избио годину дана после балканских ратова. Балкан је тако постао „европско буре барута“.

Балкан после балканских ратова
(Атлас, стр. 17)

Команданти Војске Краљевине Србије у балканским ратовима

Врховни командант	краљ Петар I Карађорђевић
Начелник Штаба Врховне команде	генерал (после Кумановске битке војвода) Радомир Путник
Командант Прве армије	престолонаследник Александар Карађорђевић
Командант Друге армије	генерал Степа Степановић
Командант Треће армије	генерал Божидар Јанковић

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА ПРОШИРЕ ЗНАЊЕ

Постоје бројни извори и књиге у којима можеш да сазнаш више појединости о грађи из ове тематске целине. Ово су само неки од њих:

- Албер Мале, „Дневник са српског двора“, Београд 1999.
- Александар Дероко, „А ондак је летијо јероплан над Београдом“, било које издање
- Часопис „Историја“
- Часопис „Политикин забавник“
- Интернет-сајт: www.rastko.rs/istorija/
- Интернет-сајт: www.maticasrpska.org.rs
- Други сајтови на интернету; треба само потражити неку од бројних тема о којима је било речи у овој целини.

НАУЧИЛИ СМО

- Први балкански рат (1912–1913) водио се између Балканског савеза (Бугарска, Србија, Црна Гора и Грчка) и Османског царства. Русија је била покровитељ Балканског савеза, а Аустроугарска је настојала да га разбије.
- Узроци рата: ослобођење балканских народа који су живели под турском влашћу и подела балканских територија Османског царства међу савезницима после победе у рату.
- Највеће српске победе над Турцима биле су 1912. године у биткама код Куманова и Битоља.
- Црна Гора је највеће војне операције против Турака водила око Скадра, који је црногорска војска заузела после дуже опсаде 1913. године.
- Први балкански рат завршен је Лондонским миром 1913. године. Поражено Османско царство морало је да напусти све територије у Европи западно од линије Енос–Мидија и задржало је само Цариград са околином.
- Други балкански рат (1913) водио се између Србије, Црне Горе, Румуније, Грчке и Турске с једне стране и Бугарске с друге стране.
- Узрок рата: нерешен територијални спор у Македонији (Бугарска је тражила да јој припадне и српски и грчки део Македоније).
- Битка на Брегалници (1913), у којој је српска војска потукла бугарску, била је одлучујућа битка Другог балканског рата.
- Други балкански рат завршен је Букурешким миром 1913. године и поразом Бугарске. После њега је извршена коначна подела територија међу балканским државама. Оне су стекле територијална проширења, а Србија и Црна Гора први пут су добиле заједничку границу.

Заузимање Једрена у
француској штампи

ПИТАЊА:

1. Објасните шта су били узроци, а шта повод Првог балканског рата.
2. Како је настао Балкански савез 1912. године?
3. Зашто је Аустроугарска подржавала стварање независне Албаније?
4. Објасните шта су били узроци Другог балканског рата.
5. Како су подељене територије између балканских држава после балканских ратова?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Балкански савез, Први балкански рат, Лондонски мир, Други балкански рат, Букурешки мир, битке (код Куманова, код Битоља, на Брегалници)

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Источно питање почело је..... год. (догађај),
а завршено је..... год. одржавањем (догађај).
2. Србија и Црна Гора независност су стекле..... год. на конгресу.
Владар Србије у то време је био (титула, име и презиме личности). Црном Гором је тада владао (титула, име и презиме личности).
3. а) Када је Србија постала краљевина?
б) Ко је био њен први краљ?
4. а) Када је Црна Гора постала краљевина?
б) Ко је био њен краљ?
5. Повежите називе политичких странака са именима њихових вођа:

А Напредна странка	Јаша Томић
Б Српска народна слободоумна странка	Јован Ристић
В Народна радикална странка	Милутин Гарашанин
Г Либерална странка	Никола Пашић
Д Радикална странка	Светозар Милетић
Ђ Народно-либерална странка	Михаило Полит-Десанчић
6. а) Које је године извршен Мајски преврат?
б) Који је владарски пар тада убијен?
в) Кога су завереници довели на престо Србије?
7. а) Колико је трајала анексиона криза?
б) Која је територија анектирана?
в) Која је држава извршила анексију те територије?
8. а) Када је вођен Царински рат?
б) Између којих је држава вођен?
9. Повежите личности и догађаје.

А Устав из 1905.	кнез Милан Обреновић
Б Стварање босанске нације	Драгутин Димитријевић Апис
В Анексиона криза	кнез Никола I Петровић Његош
Г Тајна конвенција	краљ Петар I Карађорђевић
Д Мајски преврат	Бењамин Калај

- 10. а)** Када је вођен Први балкански рат?
- б)** Између кога је вођен тај рат?
- в)** Где је склопљен мир којим је завршен Први балкански рат?
- 11. а)** Када је вођен Други балкански рат?
- б)** Између кога је вођен тај рат?
- в)** Где је склопљен мир којим је завршен Други балкански рат?
- 12.** Објасните појмове:
- а)** анексија
- б)** праваши
- в)** клубаша
- 13.** Поређајте догађаје по хронолошком реду бројевима од 1 до 6:
- битка на Брегалници
- битка на Сливници
- Лондонски мир
- Тимочка буна
- Бомбашка афера
- битка код Битоља
- 14.** Одговорите на питања користећи карте у Атласу на страницама број 15, 16 и 17.
- а)** Који су окрузи прикључени Србији на Берлинском конгресу?
-
- б)** Који су градови прикључени Црној Гори на Берлинском конгресу?
-
- в)** Где је српска војска водила највеће битке током балканских ратова?
-

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Упоредите положај Срба који су живели под османском и под хабзбуршком влашћу до почетка XX века.
- Оцените улогу и значај балканских ратова у српској историји XX века.

3.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И РЕВОЛУЦИЈЕ У РУСИЈИ И ЕВРОПИ

3.1. Свет у Великом рату

3.2. Човек у рату

3.3. Револуције у Русији и у Европи

Рововски рат

Ужаси битака

28. јул 1914. Аустроугарска објава рата Србији
(почетак Првог светског рата)

28. јун 1914. Сарајевски атентат

1915. Улазак Италије и Бугарске
у Први светски рат

1916. Улазак Румуније
у Први светски рат

Први светски рат или Велики рат био је највећи оружани сукоб у дотадашњој историји. Трајао је од 1914. до 1918. године и у њему се борило око 70.000.000 војника. У рату су се сукобиле две групе земаља окупљених око Антанте и Централних сила. Повод за рат било је убиство аустријског престолонаследника, надвојводе Франца Фердинанда, у Сарајеву 1914. године. Аустроугарска је објавила рат Србији, после чега су у рат ушле Русија, Немачка, Француска и Велика Британија, а затим и друге земље. Иако су обе стране очекивале брзу победу, Први светски рат претворио се у четворогодишњи сукоб који је променио свет. Први пут су употребљена нова оружја, а

у рату је погинуло 15.000.000 људи. Европа је почела да губи водећу улогу у свету, у Русији је избила Октобарска револуција, Сједињене Америчке Државе су ушле у рат на „старом континенту“, а у колонијама су се појавили снажни покрети за независност. После Првог светског рата с историјске карте нестала су четири стара царства и настало је десет нових националних држава. Рат је завршен Мировном конференцијом у Версају, крај Париза, на којој је успостављен нови, версајски поредак у Европи. Промене у свету које је донео Први светски рат навеле су британског историчара Ерика Хобсбаума да закључи да је XX век заиста почео тек 1914. године.

Подморнички рат

Октобарска револуција

Последице рата

1917. Фебруарска револуција у Русији, улазак САД и Грчке у Први светски рат, Октобарска револуција у Русији

1918. Брест Литовски мир, пробој Солунског фронта

11. новембар 1918. Капитулација Немачке (крај ратних операција у Првом светском рату)

3.1. Свет у Великом рату

Војни савези у Европи

Европа се до краја XIX века поделила у два непомирљива торања. Због сукоба Аустроугарске и Русије на Балкану крајем тог века, распао се савез немачког, аустро-угарског и руског цара. Нови савез склопиле су Немачка и Аустроугарска. Када им се придружила Италија, настао је савез **Централних сила** (Тројни савез). Немачка је желела да постане светска сила, а све три земље хтеле су колоније. Свет је почео да клизи у правцу свеопштег рата када се немачки цар Вилхелм II одрекао Бизмаркове политике равнотеже у Европи.

Због јачања Централних сила, Француска и Русија ступиле су у савез. Када је Немачка почела да гради моћну ратну морнарицу и да угрожава њену власт на светским морима, Велика Британија склопила је савез с Француском. Почетком XX века, Велика Британија потписала је савез и с Русијом и тако је настала **Антанта**. Затегнути односи између два савеза у првој деценији XX века изазвали су кризе у Мароку и Босни и Херцеговини (анексиона криза). Сукоб је избегнут само зато што велике силе још нису биле спремне за рат.

Аустроугарска и Србија

Аустроугарска се од почетка XX века припремала за обрачун са Србијом. Средином 1914. године, Немачка је била спремна за рат. Повод за објаву рата Србији био је атентат Гаврила Принципа, члана организације Млада Босна, на аустроугарског престолонаследника, надвојводу Франца Фердинанда, **у Сарајеву** 28. јуна 1914. године. Влада у Бечу је оптужила Србију да, наводно, стоји иза **атентата**.

АТЕНТАТ – покушај убиства неке особе из јавног живота.

Немачки цар Вилхелм II

Војни савези 1914. године (Атлас, стр. 4)

Немачка је подржала Аустроугарску у нади да Француска и Велика Британија неће стати уз Русију ако она уђе у рат због Србије. У Берлину су веровали да је Русија, после пораза у рату с Јапаном и револуције 1905. године, слаба и да би брзо поклекнула пред немачким нападом.

Пошто је добила подршку Немачке, Аустроугарска је упутила ултиматум Србији. Српска влада прихватила је већину захтева, изузев да аустријска полиција спроводи истрагу о атентату у Србији. Незадовољна одговором, Аустроугарска је 28. јула 1914. године објавила рат Србији, што је означило почетак Првог светског рата. Русија је већ сутрадан објавила општу мобилизацију, Немачка је 1. августа објавила рат Русији, а два дана касније и Француској. После немачког напада на неутралну Белгију, Велика Британија објавила је рат Немачкој. Италија је саопштила да је њен савез с Немачком и Аустроугарском одбрамбеног карактера и прогласила је неутралност. Први светски рат је почео.

Улазак великих сила у Први светски рат

Аустроугарска је намеравала да брзо сломи Србију и политиком свршеног чина спречи улазак Русије, Француске и Велике Британије у рат. Пошто се то није десило, **Антанта** и **Централне силе** су током „јулске кризе“ 1914. године ушле у сукоб. Месец дана по избијању рата, и Немачка је утврдила своје ратне циљеве: Француску је требало сломити, Белгију потчинити и потом поделити француске и британске колоније.

Година 1914.

Почетком августа 1914. године, рат се брзо проширио на неколико **фронта** у Европи, Африци и Азији. Најзначајнији фронтови на којима се ратовало током Првог светског рата били су **Западни, Источни, Балкански** (касније **Солунски**) и **Италијански** (од 1915). На Балканском фронту, Аустроугарска је напала Србију, али је њена војска доживела пораз у бици на Церу. Августа исте године, Османско царство потајно је склопило споразум с Немачком и ушло у рат на страни Централних сила.

На Западном фронту седам немачких армија упало је у Белгију и Луксембург, с намером да нападне Француску са севера и опколи њену армију која се налазила на немачкој граници. Француске и британске снаге су почетком септембра зауставиле немачки напад у бици на Марни. Сукоб се претворио у рововски рат јер ниједна страна није имала снаге за одлучујућу офанзиву. Савезници су ипак спречили немачку армију да избије на Атлантик и заузме луке Кале и Денкерк.

Пометња после атентата у Сарајеву

УЛТИМАТУМ – последњи захтев праћен претњама који једна држава упућује другој и после кога следи објава рата.

Беч расположен за рат

РОВОВСКИ РАТ – статичан и исцрпљујући рат који се води из ископаних јарака (ровова).

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Битка на Марни

Битка на реци Марни вођена је у првој половини септембра 1914. године. У тој бици заустављена је немачка офанзива која је стигла до обода Париза и немачка војска била је принуђена да се повуче на североисток Француске. После битке на Марни, на Западном фронту прешло се на рововске борбе, које су се водиле до краја Првог светског рата.

На Источном фронту, Русија је напала Немачку и доживела поразе у борбама које су вођене од августа до септембра 1914. године, у биткама код Таненберга и Мазурских језера. Немачка команда очекивала је да ће Беч главнину снага послати против Русије и своју армију распоредила је на Западни фронт. Пораз у Србији изменио је те планове, јер је Аустроугарска морала да задржи трећину своје војске на Балканском фронту. Немачка је, да би одбила руски напад, морала да повуче део војника са Западног фронта. Најуспешније операције руске армије биле су на југу, на Кавказу, против турске војске.

Британци и Французи су у Африци и Азији заузели већину немачких колонија. После битке на реци Марни, Немци су се утврдили на појасу од француско-немачке границе до белгијске обале. Аустроугарска је у новембру 1914. године поново напала Србију и накратко заузела Београд. Српска војска извршила је противнапад на Колубари и поново протерала непријатеља.

Година 1915.

Првобитно замишљен као муњевити рат, сукоб се претворио у ратовање светских размера. Немачки ваздушни бродови, цепелини, први пут су напали Велику Британију, а немачке подморнице потапале су трговачке бродове на путу ка њој. САД су навеле немачку морнарицу да привремено прекине нападе без упозорења на трговачке бродове. Обе стране су на Западном фронту почеле да користе авионе за извиђање и бомбардовање непријатељских положаја и борбу против непријатељских летелица.

Винстон Черчил, британски министар морнарице, схватио је да улазак Османског царства у рат на страни **Централних сила** угрожава Велику Британију и Русију. Османско царство напало је Британце на Блиском истоку и забранило пролазак бродова **Антанте** кроз Босфор и Дарданеле на путу за Русију. Черчил је предложио да Британци и Французи заузму Цариград и турске мореузе. Војници тих двеју држава искрцали су се на полуострво Галипоље на улазу у Дарданеле. Дочекале су их турске трупе под командом генерала Мустафе Кемала (касније прозваног Ататурк – „отац Турака“). Западни савезници претрпели су тежак пораз у „операцији Дарданели“. Крајем септембра 1915, Французи и Британци повукли су се у Солун. Био је то почетак организовања Солунског фронта.

Антанта и Централне силе покушавале су да на своју ратну страну привуку и друге земље. Антанта је Италији за улазак у рат на њеној страни понудила Јужни Тирол, Трст, Истру и део Далмације. Тајни споразум између њих потписан је у Лондону 1915. године и Италија је објавила рат Централним силама. Тада је отворен Италијански фронт, на коме је италијанска војска ратовала против Централних сила

с променљивом срећом. Највеће битке на том фронту 1915. године водиле су се на реци Сочи. Бугарска је одбила понуду Антанте да ратује на њеној страни и склопила је савез са Централним силама јер су јој обећани делови српске територије.

Аустроугарске, немачке и бугарске трупе октобра 1915. поново су нападе Србију. Пошто им је бугарска војска пресекла пут ка Грчкој, Срби су у зиму 1915–1916. године кренули преко Црне Горе и Албаније ка Јадранском мору.

Година 1916.

Ниједна од зараћених страна није 1916. године имала снаге за одлучујући ударац. На **Западном фронту** су се одиграле највеће битке Првог светског рата. У биткама код Вердена, на Соми и код Ипра западни савезници изгубили су око милион војника. У покушају да пробију немачку одбрану, Британци су први пут у бици на Соми користили тенкове. Немци су први употребили бојне отрове у бици код Ипра, а појачали су и подморнички рат против савезничких бродова на Атлантику.

На **Балканском фронту**, српска војска повлачила се пред нападом немачких, аустроугарских и бугарских снага које су хтеле да јој пресеку одступницу. Црногорска војска зауставила је аустроугарску армију у бици код Мојковца и тако омогућила прелазак српске војске у Албанију.

Румунија је од 1916. године ратовала на страни Антанте, али је претрпела пораз и Централне силе заузеле су Букурешт. На **Источном фронту**, генерал Брусилов постигао је последње руске победе у Првом светском рату. Централне силе ипак су успеле да зауставе Брусиловљеву офанзиву.

Британска флота је 1916. године завела поморску блокаду Немачке. Немачка флота покушала је да пробије блокаду и код Литланда, уз обале Данске, на улазу у Балтичко море, одиграла се највећа поморска битка Првог светског рата. После те битке немачки бродови више нису ни излазили из својих лука. Поморске блокаде, мањак радне снаге и неродна година изазвали су побуне и штрајкове широм Европе.

Услед великих губитака у дотадашњим борбама, патриотско одушевљење заменила је малодушност. Морал је ослабио и на обе стране чули су се захтеви да се рат прекине.

Година 1917.

Британска поморска блокада наносила је све већу штету Немачкој. Само тоталним подморничким ратом Немачка је могла да победи Велику Британију, али је тиме ризиковала да у рат увуче Сједињене Америчке Државе. Одлука је донета крајем јануара 1917. и немачке

Британски плакат којим се грађани позивају да се пријаве у војску

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Битка код Вердена

Битка код француске тврђаве Верден била је једна од највећих у Првом светском рату. Вођена је од фебруара до децембра 1916. године на подручју североисточне Француске. У дуготрајним борбама, на обе стране је погинуло преко четврт милиона и рањено око милион војника. Битка је окончана француском победом – немачка војска није успела да заузме утврђење Верден.

Немачка ратна пропаганда – шефови генералштаба Немачке и Аустроугарске побеђују у шаху све савезничке вође

Битка код Литланда

подморнице поново су нападале америчке трговачке бродове, а САД су прекинуле дипломатске односе с Немачком. Велика Британија и Француска сматрале су да је улазак САД у рат једини начин да се он и добије. Само САД су имале војну, економску и финансијску моћ која је могла да промени однос снага у рату.

Пошто су немачке подморнице потопиле амерички брод, САД су почетком априла 1917. године објавиле Немачкој рат. САД су увеле општу војну обавезу и до краја рата дневно су слале у Европу по 10.000 војника.

Улазак САД у рат на страни Антанте представљао је прекретницу у Првом светском рату и подигао је морал у Великој Британији и Француској. Изгледало је да сада треба само издржати до доласка америчких војника да би се добио рат. Рату против Централних сила 1917. године прикључила се и Грчка.

На **Италијанском фронту**, италијанска војска је у јесен 1917. године поражена код Кобарида и морала је да се повуче до реке Пијаве. Италијани су имали велике губитке, што их је онемогућило у покретању офанзиве до краја рата.

Неповољне вести за чланице **Антанте** и њихове савезнике дошле су и из Русије. У Петрограду је избила Фебруарска револуција, образована је привремена влада и цар Николај II напустио је престо. Нова руска влада хтела је да настави рат, али је за то већ било касно због избијања Октобарске револуције. Крајем 1917. године, Русија је почела преговоре о миру с Немачком.

Подморнички рат на Атлантику

Година 1918.

Амерички председник Вилсон је средином јануара 1918. године у Конгресу одржао говор у коме је изложио свој „програм од 14 тачака“ у коме је дефинисао америчке циљеве у рату. Вилсон је позвао Американце у „рат који ће укинути све ратове“ и „учинити свет безбедним за демократију“. Уместо да преговара са старим царевинама, прогласио је право народа на самоопредељење, а уместо равнотеже великих сила намеравао је да створи систем колективне безбедности у свету.

Мир између Русије и Немачке потписан је у Брест Литовску почетком марта 1918. године. Цена је била висока: Русија је изгубила Пољску, Украјину, балтичке државе и Закавказје.

Антанта је остала без свог главног савезника на истоку. Без руске помоћи, Румунија је сасвим поражена. Немачка је појачала снаге на **Западном фронту**. Добила је и велика пољопривредна и рудна богатства Украјине, нафтне изворе Румуније и огромна пространства на истоку, због којих је и ушла у рат. Победа на **Источном фронту** ипак није подразумевала и њену победу на Западном.

Аустроугарска је 1918. године била на умору. У словенским земљама Аустроугарске ширили су се национални и револуционарни покрети. Наследник Фрање Јосифа, цар Карло I, тајно је преговарао још 1917. године са западним савезницима. У Бечу је завладало антинемачко расположење.

Западни савезници, који су од почетка рата рачунали на националне покрете у Источној Европи, после Октобарске револуције добили су слободне руке. Захтеви за самоопредељење добили су снажну подршку у Вилсонових „14 тачака“. Западни савезници признали су независност Пољске и с одобравањем дочекали стварање Чехословачке, као и захтеве Јужних Словена за стварање југословенске државе. Распад Аустроугарске одговарао је и Италији, која је очекивала да ће добити територије које су јој обећане тајним Лондонским уговором 1915. године. Само је Велика Британија оклевала, али је, под притиском догађаја, прихватила разбијање Аустроугарске.

Немачка је последњи пут покушала да добије рат у пролеће 1918. године, када је покренула велики напад на **Западном фронту**.

Њене трупе пробиле су савезничку одбрану и заустављене су тек на седамдесет километара од Париза. Средином године, западни савезници кренули су у противнапад и немачка влада почела је да размишља о склапању мира.

Америка у рату

Бољшевички вођа Лав Троцки у Брест Литовску потписује мир с Немачком

Немачке бицикличичке јединице на Западном фронту

КАПИТУЛАЦИЈА – прекид борби и предаја непријатељу.

Крај Првог светског рата

Расплет је почео на **Балканском фронту**. Српске и савезничке трупе пробиле су бугарске линије и влада у Софији потписала је примирје крајем септембра 1918, а месец дана касније то је учинило и Османско царство. Пред силовитим продором српских и француских трупа, Аустроугарска је почетком новембра 1918. потписала капитулацију. Немачки генерали више нису имали илузија и маршал Лудендорф обавестио је владу да се рат више не може добити.

Када је немачка команда наредила да њена флота исплови у последњу битку с британском морнарицом, избила је побуна морнара. У Минхену је избила револуција која се проширила и на Берлин. Социјалисти су тражили укидање монархије и цар Вилхелм II напустио је престо. Немачка је примирје потписала у зору 11. новембра 1918. године, у једном железничком вагону у Компјењу недалеко од Париза. У споразуму о примирју записано је да ће ватра престати „једанаестог дана једанаестог месеца у једанаест сати“. Тако су завршене ратне операције у Првом светском рату.

Година	Битке и ратне операције
1914.	битке на Марни, код Таненберга и Мазурских језера
1915.	операција Дарданели, битке на Сочи
1916.	битке код Вердена, на Соми и код Литланда, Брусиловљева офанзива
1917.	битке код Кобарида и на Пијави
1918.	пробој Солунског фронта и крај ратних операција

Аустроугарски војници враћају се кућама

НАУЧИЛИ СМО

- Први светски рат (или Велики рат) трајао је од 1914. до 1918. године. Водио се између сила Антанте и Централних сила и њихових савезника.
- Узроци Првог светског рата били су: настојања Немачке и Аустроугарске да се територијално прошире (политика „продора на исток”), трка у наоружавању и тежња за светском моћи.
- Као повод за избијање Првог светског рата послужио је Сарајевски атентат, 28. јуна 1914. године, када је Гаврило Принцип убио аустроугарског престолонаследника, надвојводу Франца Фердинанда.
- Први светски рат званично је почео 28. јула 1914. године, када је Аустроугарска објавила рат Србији.
- Најзначајнији фронтови на којима се рат водио били су Источни, Западни, Балкански (од 1916. Солунски) и Италијански (од 1915).
- Завршне борбе у Првом светском рату вођене су на Западном и Солунском фронту. Рат је завршен победом сила Антанте и њихових савезника.

Вагон у коме је потписано примирје у Првом светском рату

ПИТАЊА:

1. Зашто је српска влада одбила аустро-угарски ултиматум јула 1914. године?
2. Објасните разлоге за улазак Италије и Бугарске у Први светски рат 1915. године.
3. Који се догађај сматра прекретницом у вођењу Првог светског рата и због чега?
4. Објасните околности у којима је дошло до капитулације Немачке у Првом светском рату.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Сарајевски атентат, Антанта, Централне силе, фронтови (Западни, Источни, Балкански – касније Солунски и Италијански)

3.2. Човек у рату

Немачка коњица на почетку рата

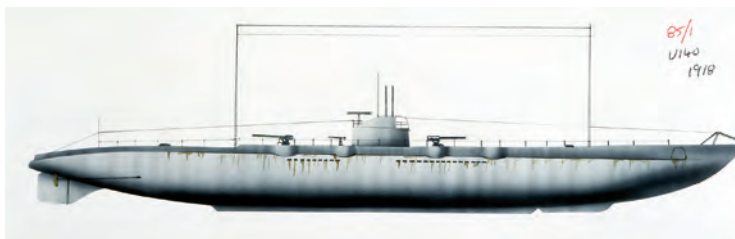
Црвени барон

Барон Манфред фон Ритхофен (1892–1918) био је легендарни немачки пилот у Првом светском рату. Надимак Црвени барон добио је по боји свог трокрилног авиона „фокер“. До смрти 1918. године, фон Ритхофен је оборио 80 савезничких авиона и отишао у историју као пилот с највећим бројем победа.

Европске армије су у Први светски рат ушле онако како су ратовале још од средњег века, а суочиле су се с модерним оружјем XX века. На почетку рата, пешадија и коњица још увек су јуришале бајонетима, сабљама и копљима на топове и митраљезе. Немачки војници носили су старе шиљате шлемове који нису штитили од новог оружја. Јурише пешадије и коњице зауставили су непријатељски ровови, бодљикава жица и минска поља. Фронтови су се стабилизовали и почео је вишегодишњи исцрпљујући рововски рат. Војници у рововима умирали су од непријатељске ватре колико и од хладноће, тифуса и шпанске грознице. Потресно сведочанство о судбини човека у Првом светском рату оставили су немачки писац Ерих Марија Ремарк у роману „На Западу ништа ново“ и Стеван Јаковљевић у „Српској трилогији“. Генерали Првог светског рата нису могли ни предвидети учинак **савременог оружја**. Наполеонови топови испаливали су једну гранату на један-три минута, док су француски топови 1914. године испаливали десетине граната у минуту и армија је брзо остала без муниције. Србија је потрошила муницију већ уочи Колубарске битке 1914. године. Французи су послали 20.000 граната погрешног калибра, али су их радници у Крагујевцу преправили и Срби су победили у бици на Колубари.

Витешки рат заменио је тотални рат. Његов исход зависио је колико од војски на фронту толико и од индустрије у позадини. Артиљерци више нису ни видели војнике на које су пуцали. За транспорт трупа и снабдевање фронта више нису биле довољне коњске запреге. Француска војска рат је почела са 100 камиона, а завршила га са 60.000. На небу су се појавили балони, цепелини и авиони који су наводили пешадију и артиљерију, водили последње двобоје у историји и бомбардовали непријатељске положаје. Немачки цепелини су 1914. бацили прве бомбе на Велику Британију и пренели рат иза линија фронта. Српски војници су 1915. године пушкама покушавали да оборе авион „таубе“ који је наводио ватру аустријских топова на Београд. Немци су код Ипра користили отровне гасове, прво оружје за масовно уништење – то је била прва употреба бојних отрова у неком рату.

Морнарице су изградиле моћне ратне бродове дредноте (енглески: „неустрашиви“) и спремале се за „нову Трафалгарску битку“. У току Првог светског рата одиграла се само једна таква битка, код Литланда, која се завршила нерешено. Време Трафалгара је прохујало и рат на мору припао је подморницама, за које су велики и спори дредноти били лака мета. Немачке подморнице потапале су британске и америчке трговачке и путничке бродове. Великој Британији први пут је запретила глад.

Нова оружја Првог светског рата – подморница, авион и тенк

Британци су заузврат у рат увели авионе, дубинске бомбе и први носач авиона, и почели да нападају немачке подморнице далеко од британских обала. Британска флота блокирала је улаз у Балтичко море и Немачкој је запретила глад. Торпеда, торпедни чамци и дубинске бомбе током Првог светског рата били су доступни и мање развијеним земљама. Када је Аустроугарска покушала да пробије савезничку блокаду Јадрана, брзи италијански торпедни чамци потопили су командни брод „Сент Иштван“. Био је то крај моћи Аустроугарске на мору.

До почетка XX века, јединице на фронту повезивали су курири који су пешке или на коњима преносили поруке команданата. У Првом светском рату заменили су их телефони и радио-телеграф. Војни заповедници желели су да знају намере противника и почело је пресретање телеграфских веза. Почетак Првог светског рата дочекан је с патриотским одушевљењем у Европи. Велики рат нанео је штету демократским и либералним идејама и престижу европске цивилизације.

Први светски рат избрисао је разлике између партија и земаља које су у њему учествовале – све је било подређено победи. Тек су огромни губици на фронту и патње становништва окренули војнике и раднике против рата. У већини армија појавили су се дезертери и избијале су војне побуне, а у позадини су избили штрајкови против рата. Ширио се антиратни и **мировни покрет**.

Први светски рат неповратно је променио европска друштва: ратне потребе су убрзале развој науке и технике, привреде зараћених земаља су стављене у службу ратних напора, жене и радници из колонија су заменили мобилисане раднике. Крајем рата у Европи су избиле револуције и појавили се нови политички и друштвени покрети који су утирали пут свету XX века.

ЗАНИМЉИВОСТ

„Париски топ“

„Дебела Берта“ био је назив немачких топова највећег калибра које је производила немачка фабрика „Круп“. Због велике тежине, они су могли да се крећу само по железничким шинама. „Круп“ је 1918. произвео „париски топ“ којим су немачки војници гађали француску престоницу са удаљености од преко 100 километара.

ДЕЗЕРТЕРИ – бегунци из војске.

Лоренс од Арабије

Зараћене стране су позвале народе колонија у рат. Арапи, Индуси, Африканци и Кинези одазвали су се у великом броју. „Рат белог човека“ пробудио је антиколонијалне покрете, који су окончали „власт белог човека“. Британски официр Томас Лоренс је 1917. године подигао Арапе на устанак против Османског царства и зато је стекао надимак Лоренс од Арабије. У британској и француској армији, раме уз раме, борили су се Британци, Французи, Сенегалци, Мароканци, Вијетнамци и други. Када су 1917. године САД ушле у рат, бели и црни Американци још увек су служили у посебним јединицама. До краја рата је, међутим, расна подвојеност нестала и многи црни Американци вратили су се кући овенчани ратном славом.

Жене у рату (амерички плакат из Првог светског рата)

Жене у рату

У Првом светском рату масовно су учествовале и жене. Највише их је било у санитетским јединицама британске, америчке и француске војске, у којима су радиле као медицинске сестре и болничарке, у јединицама везе, при штабовима и у помоћним јединицама на фронту. Током рата је у Великој Британији пет милиона жена заменило мобилисане раднике у фабрикама. Маринци у америчкој армији имали су у свом саставу **женски корпус**, који је учествовао у борбама на Западном фронту. После Фебруарске револуције, у Русији су формиран и женски борбени батаљони.

Жене су имале значајну улогу и у рату на Балкану. У Србију су почетком Првог светског рата дошле британске болничарке. Војну славу стекла је Флора Сандс, која је обављала и дужност болничарке и борца на фронту. Међу Српкињама се истакла Милунка Савић (родом из околине Рашке), носилац Медаље Обилића и две Легије части. То је једина жена која је одликована највишим степеном француског одликовања Ратни крст. Жене су у претходним ратовима „чувале кућно огњиште“, док су се мушкарци борили. Први светски рат увео је жене и у „мушке послове“. Схватања о улози жене су се променила. Иако су и даље биле плаћене мање од мушкараца за свој рад, жене су добиле већу улогу у друштву. Због свог ратног доприноса, жене у САД, Канади, Великој Британији и многим европским земљама добиле су бирачко право и почеле да учествују у политици. Неочекивана последица Првог светског рата било је опадање европског утицаја. На сцену су ступили САД и Совјетски Савез, који су у другој половини XX века завладали светом. Европски концерт и „лепа епоха“ отишли су у историју.

ЗАНИМЉИВОСТ

Божично примирје

Групе немачких, британских и француских војника су у децембру 1914. године прекидале ватру на Западном фронту и заједнички прослављале Божић. Да би их у томе убудуће спречили, њихови команданти су наредних година наређивали артиљеријску ватру управо током Божића. Сличан догађај забележен је и на Солунском фронту 1917. године, када су српски и бугарски војници прекинули борбу да би заједно прославили Светог Никољу.

НАУЧИЛИ СМО

- Цивилно становништво је током Првог светског рата страдало од ратних дејстава, болести (нарочито тифуса и шпанске грознице), глади и хладноће.
- Савремено наоружање и нове ратне технике коришћене у Првом светском рату однеле су највећи број жртава у дотадашњој историји ратовања. Први пут су употребљени тенкови, авијација, подморнице и бојни отрови.
- Телефонске и телеграфске везе замениле су некадашње курире, а велику улогу добиле су и обавештајне службе зараћених страна.
- Огромне војне и цивилне жртве окренуле су и војнике и цивиле против рата. У већини армија било је дезертера и војних побуна, а у позадини су избили штрајкови, што је допринело ширењу антиратног и мировног покрета.
- Становништво колонија се током Првог светског рата борило у јединицама зараћених страна. Рат је подстакао антиколонијалне покрете, који су означили крај „власти белог човека“.
- Први светски рат изменио је схватања о улози жена у друштву. Жене су се бориле у војним редовима и радиле као медицинске сестре и болничарке у јединицама везе, при штабовима и у помоћним јединицама на фронту.

Проценат жртава сила победница у Првом светском рату

ПИТАЊА:

1. Како је ратна производња променила живот цивилног становништва током Првог светског рата?
2. Које је новине у развоју наоружања и ратне технике донео Први светски рат?
3. На који је начин Први светски рат утицао на промену положаја и улоге жена у друштву?
4. Какав је утисак на вас оставило заједничко прослављање Божића и Светог Николе војника који су се борили на супротстављеним странама у Првом светском рату?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

савремено оружје, морнарица, мировни покрет, жене у рату

3.3. Револуције у Русији и у Европи

На почетку Првог светског рата нико није предвидео његове последице. Снабдевање становништва је ограничено, а производња у целини подређена потребама рата. Сукобљене државе завеле су привредне блокаде противничких земаља у намери да непријатеља и економски униште. Војници су преузимали власт од цивила, а демократски облици власти су нестајали.

До краја рата, војни губици и тешка економска ситуација у зараћеним државама изазвали су **револуције** у низу европских земаља. Прве револуције избиле су 1917. у Русији (**Фебруарска и Октобарска**), а потом и у Немачкој и Мађарској. У многим другим земљама изникли су револуционарни покрети који су следили пример Октобарске револуције и руских комуниста.

Русија је већ у првој ратној години изгубила 390.000 војника, а милион људи је рањено или оболело. Цар Николај II Романов преузео је 1915. године команду над војском, а цивилну власт препустио је влади. Велики губици на фронту и криза у земљи до почетка 1917. године изазвали су хаос у Русији.

КОМУНИЗАМ – облик диктатуре под влашћу Комунистичке партије утемељен на државном власништву и владавини једне странке у друштву.

Владимир Илич Лењин (1870–1924)

Био је вођа Октобарске револуције и оснивач Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР). Када се Руска социјалдемократска радничка партија 1903. године поделила на већину (руски: бољшевици) и мањину (мењшевици), предложио је стварање партије професионалних револуционара. После пораза револуције из 1905. напустио је Русију и населио се у Швајцарској.

Када је фебруара 1917. године у Русији избила револуција, Немачка му је омогућила да се преко Шведске и Финске врати у земљу. Он је касније те године организовао Октобарску револуцију и довео бољшевице на власт. Изабран је за председника Савета народних комесара (бољшевичке владе). Лењин је извео Русију из Првог светског рата (Брест Литовским миром), увео диктатуру пролетаријата и почео обнову руске привреде. Предводио је бољшевице у грађанском рату између Црвене армије и Беле гарде. После неуспелог атентата на Лењина, у СССР-у је завладао „црвени терор“ и прогон политичких противника. Када је 1924. године умро од можданог удара, наследио га је Јосиф Висарионович Стаљин.

КОМЕСАРИ – политички руководиоци у комунистичком друштву, министри.

БОЉШЕВИЦИ – руски комунисти.

ДИКТАТУРА – неограничена власт једне особе или групе људи у држави, која се ослања на силу; диктатура пролетаријата – неограничена власт радника и сељака.

Фебруарска револуција у Русији

У руској престоници Петрограду фебруара (марта по новом календару) 1917. године избила је револуција, позната као Фебруарска. Војни команданти проценили су да због стања на фронту не могу да угуше револуционарни покрет. Цар Николај II Романов повукао се с престола, а власт је преузела привремена

влада. Паралелне органе власти, совјете (радничке савете), организовали су социјалисти, уз које су били нижи друштвени слојеви и делови војске. Монархија је укинута и Русија је проглашена за републику.

Октобарска револуција у Русији

Привремена влада хтела је да настави рат, а социјалисти су тражили излазак Русије из Првог светског рата. Довлашће је трајало до 25. октобра (7. новембра по новом календару). У зору 25. октобра 1917. године, **бољшевици** предвођени Лењином организовали су јуриш на Зимски дворца (царску палату) у Петрограду и затворили чланове привремене владе. Заузели су све важне комуникације у граду: путеве, мостове, железничке станице, пошту, телефон, телеграф итд. Морнари на крстарици „Аурора“ придружили су се револуционарима.

Нову владу, Савет народних комесара, саставили су бољшевици, а за њеног председника изабран је Лењин. Бољшевичка влада је прокламовала два циља: излазак Русије из Првог светског рата и одузимање земље од велепоседника. Сазвана је уставотворна скупштина, на којој су бољшевици остали у мањини – победили су представници сељака који су тражили поделу одузете земље. Лењин је распустио скупштину почетком 1918. године и завео „диктатуру радника и сељака“, коју је назвао диктатура пролетаријата.

Власт у Русији преузели су бољшевици, који су ради борбе против „унутрашњег и спољашњег непријатеља“ организовали нову полицију и нову војску (**Црвена армија**). Њихови противници, присталице монархије, организовали су сопствене оружане снаге (**Бела гарда**). Између супротстављених страна избио је грађански рат. Бољшевици су 1918. године погубили целу царску породицу Романов (Николаја II, његову супругу, сина и четири ћерке). Страхујући од ширења револуције ван Русије, западне силе и Јапан су послале своје војнике на границу са Русијом. У грађанском рату између Црвене армије („црвених“) и Беле гарде („белих“), који је трајао до 1922. године, победили су бољшевици („црвени“). Исте године створен је Совјетски Савез (СССР), прва и највећа комунистичка држава.

Револуција у Немачкој

Друга комунистичка **револуција** у Европи избила је новембра 1918. године у **Немачкој** и трајала је до августа 1919. Када је немачка Врховна команда почетком новембра 1918. наредила морнарици у Килу да исплови у последњу битку с британском флотом, избила је побуна морнара која се проширила на читаву

Октобарска револуција

УСТАВОТВОРНА СКУПШТИНА – Народна скупштина која је сазвана с циљем да донесе нови Устав.

**Тов. Ленин ОЧИЩАЕТ
земљу од нечисти.**

„Друг Лењин чисти
земљу од прљавштине“
(бољшевички
пропагандни плакат)

ЗАНИМЉИВОСТ

„Десет дана који су потресли свет”

Амерички песник, путописац и новинар Џон Рид (1887–1920) био је током Првог светског рата дописник америчких новина из Европе. Крајем 1917. године био је сведок и учесник Октобарске револуције. Своје виђење револуције и совјетских вођа забележио је у две књиге: „Шест црвених месеци у Русији” и „Десет дана који су потресли свет”. Ридови записи о Октобарској револуцији изазвали су супротстављена реаговања у Америци, али до данас се сматрају изворним сведочанством драматичних догађаја у Русији крајем 1917. године. На почетку рата, Џон Рид је боравио и у Србији, где је настала његова потресна књига „Рат у Србији 1915”.

земљу. Цар Вилхелм II напустио је престо, Немачка је 11. новембра 1918. године склопила примирје и Први светски рат је завршен. Немачки револуционари основали су Комунистичку партију Немачке. У јануару 1919, комунисти су организовали демонстрације у Берлину, али их је војска угушила. У фебруару је сазвана Уставотворна скупштина, која је на заседању у Вајмару прогласила републику (Вајмарска република). Немачки генерали су пораз у рату протумачили као последицу револуције која је, по њиховом мишљењу, „скоро извесну победу претворила у пораз”. Националисти су то објашњење прихватили и почели вишегодишњу борбу против Вајмарске републике, која се завршила доласком Адолфа Хитлера и нациста на власт 1933. године.

Револуција у Мађарској

Трећа комунистичка **револуција** у Европи избила је марта 1919. године **у Мађарској**, после распада Аустроугарске, и трајала је до августа исте године. Револуцију је подигла Мађарска комунистичка партија. Великог утицаја на њу имале су Октобарска револуција у Русији и Лењинове идеје, а пренели су их мађарски ратни заробљеници у Русији које је бољшевичка влада ослободила. У Мађарској су основани совјети, а револуционарна власт обратила се Русији за помоћ. Због грађанског рата у земљи, Русија је одбила пружање помоћи. Када је у Мађарској заведен „црвени терор”, подршка револуцији је ослабила. На западу земље конзервативци су организовали своје снаге, а у августу 1919. румунска војска заузела је Будимпешту и тако је мађарска револуција угушена.

Оснивач марксизма Карл Маркс очекивао је победу револуције у Немачкој, јер ју је сматрао најразвијенијом капиталистичком земљом. Совјетски Савез је, према Лењиновом мишљењу, постао „колевка социјализма” и његов задатак био је да поведе револуцију у свету. Лењин је ради тога створио нову међународну организацију комунистичких партија, Комунистичку интернационалу (Коминтерну), која је ставила под своју контролу (и контролу СССР-а) све комунистичке партије у свету. Сукоб комунизма и капитализма обележио је историју XX века.

НАУЧИЛИ СМО

- Политичка, друштвена, економска и војна криза довеле су до избијања две револуције у руској престоници Петрограду 1917. године – Фебруарске и Октобарске.
- Током Фебруарске револуције абдицирао је руски цар Николај II Романов. У Русији је укинута монархија и успостављена република.
- Октобарска револуција је на власт у Русији довела большевике, које је предводио Владимир Илич Лењин. Он је успоставио диктатуру пролетаријата и извео Русију из Првог светског рата.
- У грађанском рату у Русији 1918–1922. године између Црвене армије („црвених” – большевика, републиканаца) и Беле гарде („белих” – монархиста, цариста) победили су „црвени”. По његовом окончању, створен је Совјетски Савез (СССР), прва и највећа комунистичка држава.
- Под утицајем Октобарске револуције избиле су револуције у Немачкој (1918–1919) и Мађарској (1919).

Крстарица „Аурора“

ПИТАЊА:

1. Које су околности довеле до Фебруарске револуције у Русији?
2. Како је спроведена Октобарска револуција у Русији?
3. Који су били главни циљеви большевичке владе?
4. Чије су интересе заступале зарађене стране у руском грађанском рату?
5. Како су револуције у Русији, Немачкој и Мађарској утицале на исход Првог светског рата?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Фебруарска револуција, Октобарска револуција, большевици, Црвена армија, Бела гарда, револуције у Немачкој и Мађарској

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА ПРОШИРЕ ЗНАЊЕ

Постоје бројни извори и књиге у којима можеш да прочиташ више појединости о грађи из ове тематске целине. Ово су само неки од њих:

- Јарослав Хашек, „Доживљаји доброг војника Швејка”, било које издање
- Ерих Марија Ремарк, „На Западу ништа ново”, било које издање
- Пјер Жилијар, „На двору последњег руског цара”, Ниш, 1996. године
- Часопис „Историја”
- Часопис „Политикин забавник”
- Интернет-сајт: www.rastko.rs/istorija/
- Интернет-сајт: www.nationalgeographic-srbija.com
- Други сајтови на интернету; треба само потражити неку од бројних тема о којима је било речи у овој целини.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. а) Колико је трајао Први светски рат?

б) Наведите узроке Првог светског рата.

в) Шта је био повод за избијање Првог светског рата?

г) Наведите најзначајније фронтове на којима је тај рат вођен.

2. Упишите на линији поред назива државе на чијој је страни она ратовала у Првом светском рату:

а) Италија

б) Румунија

в) Османско царство

г) Бугарска

д) САД

ђ) Аустроугарска

3. Попуните табелу подацима који недостају.

Година	Битка	Фронт
	на Марни	
1914.		Источни
1915.		Италијански
	код Вердена	
1916.		Западни
	код Кобарида	

4. Русија је постала република године после револуције. Последњи руски цар био је Бољшевици су дошли на власт..... године под вођством..... за време револуције. Престоница Русије тада је био град

5. Која су царства престала да постоје после Првог светског рата?

6. Обележите бројевима од 1 до 5 догађаје по хронолошком реду.

- Лондонски уговор
- Брест Литовски мир
- Улазак САД у Први светски рат
- Брусиловљева офанзива
- битка код Мазурских језера

7. Заокружите слово Т ако је реченица тачна, а Н ако није.

а) Први светски рат почео је 28. јула 1914, када је Аустроугарска објавила рат Србији.	Т	Н
б) Централне силе и њихове савезнице капитулирале су у Првом светском рату следећим редом: Бугарска, Османско царство, Аустроугарска, Немачка.	Т	Н
в) Тајни Лондонски уговор предвиђао је улазак Италије у Први светски рат на страни Централних сила.	Т	Н
г) Највећа поморска битка Првог светског рата водила се код Јитланда 1916.	Т	Н
д) Прекретницу у вођењу Првог светског рата представљао је пораз Немачке у бици код Вердена.	Т	Н
ђ) Завршне ратне операције у Првом светском рату вођене су на Источном фронту.	Т	Н

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- Размислите да ли би рат светских размера био избегнут или само одложен да је Србија пристала на све услове које јој је 1914. године поставила Аустроугарска. Образложите свој одговор.
- Оцените Лењинову улогу у догађајима који су довели до изласка Русије из Првог светског рата.

4.

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

4.1. Србија и Црна Гора на почетку Првог светског рата

4.2. Голгота и васкрс Србије

4.3. Искорак ка Југославији

Предах у рову

Бројне жртве

Разрушена земља

28. јул 1914. Аустроугарска објава рата Србији
(почетак Првог светског рата)

1915. Одбрана Београда

28. јун 1914. Сарајевски атентат

1914. Церска, Дринска и
Колубарска битка

1915–1916. Повлачење преко
Албаније

Годину дана после завршетка балканских ратова, Србија и Црна Гора нашле су се у вртлогу Првог светског рата, до тада највећег у историји.

Први светски рат исписао је најславније странице историје модерне Србије и Црне Горе. Под вођством способних заповедника, њени сељаци војници однели су прве савезничке победе над аустроугарском армијом. Битке на Церу и Колубари ушле су у историју ратне вештине. Чак ни напад здружених аустроугарских, немачких и бугарских снага 1915. године није сломио српску војску и државу. Уместо капитулације, краљ и влада одлучили су се да се у зиму 1915–1916. преко албанских

планина повуку на јадранску обалу и придруже савезницима.

Српска држава наставила је да живи у емиграцији, а обновљена српска војска заузела је 1916. године положаје на Солунском фронту. У јесен 1918, српске и савезничке јединице кренуле су у пробој Солунског фронта, избациле Бугарску из рата и довеле до слома Аустроугарске. Победа Антанте у Првом светском рату почела је победом на Солунском фронту. Захваљујући својим војним победама, Србија је из Великог рата изашла као победник и ударила темеље прве југословенске државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

„Око соколово“ – српски извиђач

Српска авијација

1916. Битке на Мојковцу и Кајмакчалану, капитулација Црне Горе

1917. Топлички устанак

1918. Пробој Солунског фронта

ЗАНИМЉИВОСТ

Суђење атентаторима у Сарајеву

Аустроугарска влада је настојала да укаже на везу атентатора на надвојводу Фердинанда и Краљевине Србије. После спроведене истраге, влади у Бечу стигао је извештај у коме је писало да „ништа не потврђује нити указује на то да је српска влада умешана у атентат, његове припреме или набавку оружја. Напротив, има разлога да се верује да таква претпоставка не долази у обзир”.

4.1. Србија и Црна Гора на почетку Првог светског рата

Сарајевски атентат

У Сарајеву је на Видовдан, 28. јуна 1914. године, извршен **атентат** на аустроугарског престолонаследника, надвојводу Франца Фердинанда и његову супругу Софију. На аутомобил у коме су се налазили, бомбу је најпре бацио Недељко Чабриновић, али су путници остали неповређени. Сат касније, Гаврило Принцип испалио је два хица на надвојводу Фердинанда и том приликом усмртио и његову супругу. Атентатори, припадници организације Млада Босна, одмах су ухваћени.

Полицијска истрага утврдила је да су Принцип и још двојица ухапшених уочи атентата боравили у Београду. Тамо су ступили у везу с мајором српске војске Војиславом Танкосићем, који им је дао оружје и помогао да пређу границу. Иако су полицијски органи покушали да их повежу са српском владом, ухапшени су на суђењу тврдили да су сами одлучили да изврше атентат из патриотских побуда.

Српска влада је, на вест о атентату у Сарајеву, одмах изразила жаљење и осудила убиство надвојводе и његове супруге. Аустроугарски посланик је 23. јула 1914. године предао **ултиматум** влади у Београду. У њему се од српске владе тражило да забрани пропаганду против Аустроугарске, распусти организације и отпусти државне службенике који су у њој учествовали, али и да отвори истрагу о **Сарајевском атентату** у Србији и прихвати да је спроведу аустријски полицијски органи.

РЕГЕНТ – привремени вршилац владарских дужности.

Александар Карађорђевић (1888–1934)

Оболели краљ Петар I Карађорђевић повукао се с владарских дужности 1914. године. За регента је именован његов син Александар, који се као заповедник Прве армије истакао у биткама код Куманова и на Брегалници током балканских ратова. Александар Карађорђевић је дужност регента и врховног заповедника Војске Краљевине Србије успешно обављао током читавог Првог светског рата. После смрти краља Петра 1921. године, проглашен је за владара Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Велике силе саветовале су Србији да у највећој мери удовољи Бечу. Српска влада прихватила је већину аустроугарских захтева и предложила да се спор реши пред Међународним судом у Хагу или пред комисијом великих сила. Аустроугарска је саопштила да није задовољна одговором и да прекида дипломатске односе са Србијом. Пошто је очекивала објаву рата, српска влада наредила је евакуацију Београда, објавила општу мобилизацију и прешла у Ниш.

Аустроугарска је 28. јула 1914. године објавила рат Србији. Ратни план Србије био је одбрамбен и имао је за циљ да се непријатељ задржи док се ситуација на другим европским ратиштима не разјасни, а да се потом делује у складу с приликама. Главне снаге српске војске концентрисане су на 50–60 километара јужно од Саве и Дунава. Српски план је био да се брани од непријатеља и да се под борбом одступа. Крајем јула 1914. године догађаји у Европи убрзано су се одвијали и до почетка августа заратиле су и Антанта и Централне силе.

Церска битка

Аустроугарска војна команда је ратни план против Србије припремила још 1909. године и веровала је да би у рату брзо поразила Србију.

Начелник Штаба Врховне команде Војске Краљевине Србије, војвода Радомир Путник, и генерал Степа Степановић веровали су да ће аустроугарска војска напасти са севера, преко Дунава. Тамо је распоређена Прва армија под командом генерала Петра Бојовића. Друга армија, под командом генерала Степе Степановића, налазила се између Аранђеловца и Лазареваца. Трећа армија, предвођена генералом Павлом Јуришићем Штурмом, заузела је положаје између Колубаре и Љубовије. Војска Краљевине Србије обухватала је још и јединице Ужичке војске под командом генерала Милоша Божановића и трупе одбране Београда.

Аустријски ратни бродови на Дунаву код Београда

Противници: Радомир Путник, Живојин Мишић, Степа Степановић и Павле Јуришић Штурм (горе); Конрад фон Хецендорф, Оскар Поћорек, Аугуст фон Макензен и Либоријус фон Франк (доле)

Заповедник аустроугарске Балканске војске, генерал Оскар Поћорек, одлучио је да Србију изненади нападом из Босне. Главнина његових снага прешла је Дрину у августу 1914. године, ушла у Мачву и наставила продор долином реке Јадар. Када је увидела да главни удар долази са запада, српска команда изменила је првобитан план одбране и наредила Другој армији да се брзим маршем пребаци у северозападну Србију (Марш на Дрину).

Церска битка – српска артиљерија

Краљ Петар посматра битку на Колубари

У ноћи између 15. и 16. августа 1914. године, Друга армија је код села Текериша почела борбе с непријатељем, али су се оне распламсале на планини Церу и завршиле потпуним поразом Поћорекове армије. Победа у **Церској бици** била је прва српска победа и прва победа Антанте у Првом светском рату. За бриљантно изведену војну операцију генерал Степа Степановић унапређен је у чин војводе. Аустроугарска војска је приликом повлачења починила тешке злочине над српским цивилима у Мачви, Јадру и Поцерини.

Битка на Дрини

Други аустроугарски напад на Србију почео је у септембру 1914. године. Током јесени је вођена **битка на Дрини**, у области ваљевских планина. Највеће борбе водиле су се на Мачковом камену на планини Јагодњи и Црном врху на планини Гучеву. Тај сукоб претворио се у рововски рат.

Пошто је попунила своје редове и обновила наоружање, аустроугарска војска је почела нови напад у новембру 1914. године. Српска војска, која је била исцрпљена непрекидним борбама и којој је понестајало муниције, принуђена је на повлачење на читавом фронту.

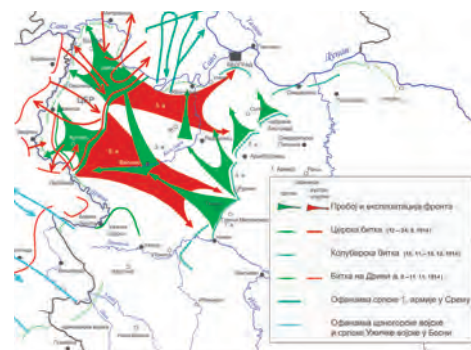
Непријатељ је освојио већи део западне Србије и без борбе ушао у Београд. Вест о паду српске престонице изазвала је одушевљење у Бечу и Берлину.

Колубарска битка

Заповедништво над Првом армијом преузео је генерал Живојин Мишић, уместо рањеног генерала Петра Бојовића. Он је наредио одступање да би војницима дао времена за предах, а потом је кренуо у противнапад.

Најтеже борбе вођене су током новембра и децембра 1914. године на простору Колубаре. Непријатељски фронт је пробијен и почело је повлачење аустроугарских војника. Српска Прва армија избила је на Дрину, а средином децембра је ослобођен Београд. Из строја је избачено много непријатељских војника и заплена је велика количина ратног материјала. Генерал Мишић је за одлично вођене операције током **Колубарске битке** унапређен у чин војводе. Немачка штампа је писала да је „Србија још једном устала из гроба“ и да ће „из колубарског извора током читавог века црпети понос и храброст за највеће битке“.

Од свих чланица и савезника Антанте једино је Србија прву годину рата завршила успешно. Из строја је избачено 250.000 непријатељских војника, а генерал Поћорек поднео је оставку. План Централних сила да се преко Србије и Бугарске споје са Османским царством тако је пропао, а углед Аустроугарске монархије био је нарушен. Цена победе била је, међутим, превисока. Непријатељска војска је у Мачви и другим деловима Србије у које је продрла починила тешке злочине над цивилним становништвом.

Церска и Колубарска битка
(Атлас, стр. 19)

Балон за осматрање у саставу српске војске

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Арчибалд Рајс (1875–1929)

Арчибалд Рајс био је швајцарски криминолог који је у Србију дошао 1914. године да би документовао злочине над цивилним становништвом које су вршили непријатељски војници. Оставио је потресна сведочења о зверствима и убијањима које су починиле аустроугарске, бугарске и немачке трупе 1914. године и касније, током рата. Рајс се повукао из Србије преко Албаније и са српском владом стигао је на Крф. Најзначајније Рајсово дело, које је завештао српском народу, јесте књига „Чујте, Срби“.

Епидемија тифуса

Србија је у првим ратним годинама мобилисала преко 700.000 људи (40 одсто мушког становништва). Привреда је остала у другом плану, пошто су сељаци и радници били на фронту. Почеле су несташнице, а једина помоћ Србији стизала је из Русије.

У зиму 1914–1915. године, у Србији је избила **епидемија тифуса**.

Болест су донели непријатељски заробљеници који су распоређени по селима да би у пољским радовима заменили мобилисане сељаке. Од тифуса је умрло 35.000 војника и 100.000 цивила, међу њима и сликарка Надежда Петровић, која је радила као болничарка у ваљевској болници. Захваљујући доласку медицинских тимова из савезничких и неутралних земаља, епидемија је савладана у пролеће 1915. године. У Србију су пристигле британске болничарке, а међу њима се истакла Флора Сандс, која је обављала не само дужности болничарке него се и борила на фронту у редовима српске војске.

Борба око Савског моста

Макензенова офанзива

Порази Османског царства на фронту према Русији и на Блиском истоку навели су врховну команду Немачке да убрза припреме за нови напад на Србију. У помоћ аустроугарској армији упућена је немачка војска. Команду над свим трупама преузео је немачки маршал **Аугуст фон Макензен**. Руски неуспеси на Источном фронту навели су и Бугарску да се приклони Централним силама и придружи припремама за напад на Србију. План је био да се Србија нападне с три стране – из Босне, Баната и Бугарске – што би је приморало да се истовремено бори на неколико фронтова. Немачка је очекивала да ће пораз Србије навести Русију да изађе из Првог светског рата. Око Србије је концентрисано приближно 800.000 непријатељских војника.

Британска војна болница у Србији

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Заповест мајора Гавриловића

Трупама одбране Београда 1915. године, пред надмоћнијим непријатељским снагама, командовао је мајор Драгутин Гавриловић. Уочи напада непријатеља, он је својим војницима издао заповест која је ушла у историју Првог светског рата:

*Војници, тачно у 15 часова
непријатеља треба разбићи
вашим силним јуришем,*

*разнети вашим бомбама и
бајонетима.*

*Образ Београда, наше пресонице,
мора да буде свежао.*

Војници!

Јунаци!

*Врховна команда је избрисала
наш џук из бројног сјања.*

*Наш џук је жртвован за част
Београда и ошачбине.*

*Ви немате, дакле, да бринете за
своје животе, они више не постоје.*

*Зајмо најред, у славу! За краља
и ошачбину! Живео краљ, живео
Београд!*

Немачка, аустроугарска и бугарска војска напад на Србију почеле су октобра 1915. године. Немачка и аустроугарска војска прешле су Дунав и Саву и кренуле долином Мораве на југ. Мада је било јасно да се Београд не може одбрани, српска влада и Врховна команда одлучиле су да пруже отпор и нанесу што већу штету непријатељу. И српска и црногорска војска одлучно се борила и задржала непријатељске снаге на полазним положајима, наносећи им велике губитке. Немачка команда је у борбу увела нове снаге и српска војска почела је да узмиче.

Пресудну улогу одиграла је бугарска офанзива у Македонији. Пошто су напали Србију са истока, Бугари су стигли до Вардара, освојили Скопље и уз помоћ побуњених Албанаца заузели Качаничку клисуру. Одступница према Грчкој била је пресечена. Због лоше ситуације на Западном фронту и неслагања Лондона и Париза, те 1915. године изостала је знатнија савезничка подршка Србији. Да би избегла опкољавање, Врховна команда наредила је повлачење и српска војска, влада, краљ и велике масе народа кренули су на југ.

Команданти Војске Краљевине Србије у Првом светском рату

Врховни командант	регент Александар Карађорђевић
Начелник Штаба Врховне команде	војвода Радомир Путник до 1916. год. војвода Живојин Мишић од 1916. (командовао и Првом армијом 1914–1916)
Командант Прве армије	генерал (после Нишке операције војвода) Петар Бојовић
Командант Друге армије	генерал (после Церске битке војвода) Степа Степановић
Командант Треће армије	генерал Павле Јуришић Штурм

НАУЧИЛИ СМО

Аустроугарски војник

- Повод за Први светски рат био је Сарајевски атентат 28. јуна 1914. године. Пошто је Србија одбила ултиматум, Аустроугарска јој је 28. јула 1914. објавила рат.
- Србија и Црна Гора су се, као савезнице Антанте, у Првом светском рату бориле против Централних сила и њихових савезника на Балканском фронту (од 1916. године, Солунском фронту).
- Церска битка (августа 1914) била је не само прва српска победа него и прва победа Антанте у том рату. У њој је Друга српска армија под командом генерала Степе Степановића потукла аустроугарску војску генерала Поћорека. После Церске битке, Степа Степановић унапређен је у чин војводе.
- У јесен 1914. (од септембра до новембра), у области ваљевских планина вођена је Дринска битка између српске и аустроугарске војске. Најжешћи окршаји били су на Мачковом камену (Јагодња) и Црном врху (Гучево).
- У зиму 1914. (новембар–децембар), српска Прва армија под командом генерала Живојина Мишића (заменио рањеног генерала Петра Бојовића) потукла је аустроугарску војску у Колубарској бици. Живојин Мишић је после те битке унапређен у чин војводе.
- Октобра 1915. године, Србију је напала здружена немачка, аустроугарска и бугарска војска под командом генерала Макензена. Београд су јуначки браниле трупе одбране Београда. Српска војска је потучена, а територија Србије окупирана и подељена између Аустроугарске и Бугарске.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Сарајевски атентат, ултиматум, Церска битка, битка на Дрини, Колубарска битка, епидемија тифуса, Макензенова офанзива

ПИТАЊА:

1. Да ли је Србија била умешана у организацију Сарајевског атентата? Објасните.
2. У чему је значај Церске битке?
3. Шта знате о ратним операцијама српске војске током Дринске битке?
4. Какве су биле последице епидемије тифуса у Србији у зиму 1914–1915. године?
5. Шта је био главни циљ Макензенове офанзиве на Србију у јесен 1915. године?

4.2. Голгота и васкрс Србије

Војвода Мишић, регент Александар и краљ Петар I Карађорђевић били су за то да на Косову пољу српска војска изведе последњи противудар, али је за то већ било касно. Никола Пашић и влада донели су одлуку о повлачењу српске војске кроз Црну Гору и Албанију до Јадранског мора, где би их прихватили савезници. У наредби српске Врховне команде од 25. новембра 1915. писало је: „Настао је тренутак када се, стицајем прилика, морамо повлачити кроз Црну Гору и Албанију... Капитулација би била најгоре решење, јер се њоме губи држава... Држава није изгубила своје биће, она и даље постоји, иако на туђем земљишту, докле год су ту владалац, влада и војска, па ма колика њена јачина била.”

Мојковачка битка

Аустроугарске снаге покушале су да српској војсци пресеку одступницу нападом на Црну Гору, која јој је пружила снажан отпор. Врховни командант Војске Краљевине Црне Горе био је краљ Никола I Петровић Његош.

Црногорска Санџачка војска, предвођена сердаром Јанком Вукотићем, кренула је у напад, у наизглед безизлазној ситуацији, на Божић 1916. године. На подручју Мојковца и реке Таре одиграла се битка у којој је аустроугарска војска задржана. Тако је **Мојковачка битка** привремено зауставила непријатељски напад.

Међутим, шестоструко надмоћније аустроугарске снаге, које су напредовале дуж јадранске обале, заузеле су Ловћен и Цетиње. Положај црногорске војске на северу постао је неодржив. Црногорска влада прихватила је капитулацију 16. јануара 1916. године, а краљ Никола I Петровић Његош напустио је земљу.

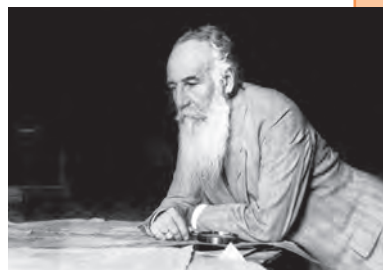
Победа непријатеља није била потпуна, будући да Србија није капитулирала. Њена војска, влада и краљ повукли су се у Грчку. Тај догађај отклонио је сумње Британаца у важност Балканског ратишта и 1916. године формиран је **Солунски фронт**. Управо на том фронту почео је слом Централних сила.

Албанска голгота

Прелаз преко Албаније у зиму 1915–1916. године остао је у српској историји забележен као **албанска голгота**. С војском су кроз Албанију кренули краљ, влада, читав војни врх и много цивила. Од глади, зиме, изнемоглости и албанских напада страдале су десетине хиљада људи. Болесног војводу Путника српски војници су преко албанских планина пренели на носилима.

Краљ, влада и војска почетком децембра 1915. године стигли су до Скадра и изашли на јадранску обалу. Савезнички бродови су, због страха од непријатељских подморница, одбили да прихвате Србе.

САЗНАЈТЕ ВИШЕ

Пашић и амерички новинар

Амерички новинар Џон Рид боравио је 1915. године у Србији, о чему је оставио потресно сведочанство у књизи „Србија у рату 1915”. Том приликом срео се и с Николом Пашићем и упитао га је како би Србија одговорила ако би јој Централне силе понудиле мир. Пашић је одговорио: „Став Владе Србије и Врховне команде је: капитулација је најгоре решење. Једини спас из ове тешке ситуације јесте повлачење на јадранско приморје!”

СЕРДАР – војни заповедник на одређеној територији; у Црној Гори племенски старешина, нахијски поглавар; чин сердара у Војсци Краљевине Црне Горе одговарао је чину генерала у Војсци Краљевине Србије.

Сердар Јанко Вукотић

ЗАНИМЉИВОСТ

Албанац и Срби

Повлачење српске војске преко Албаније, долином реке Маће, до Јадранског мора било је омогућено споразумом Николе Пашића и тадашњег владара Северне Албаније, Есад-паше Топтанија, пријатеља Срба. Есад-паша је сахрањен на српском војном гробљу у Тијеу поред Париза, као једини странац међу 745 Срба преминулих у Француској током Првог светског рата.

Милутићин Бојић Плава гробница

Спојше, талије царске!
Спојаше крме моћне!
Газише њихим ходом!
Ојело тордо држим у доба
језе ноћне
Над овом светом водом!
Ту на дну, где шкољке сан
уморан хваћа
И на мртве алје
пресејница њага,
Лежи гробље храбрих, лежи
браћо до браћо,
Промећеји наде,
ајосполи јага.

Оклевање савезника навело је регента Александра Карађорђевића да се обрати за помоћ руском цару Николају II Романову.

Под руским притиском, италијански и француски бродови почели су извлачење Срба из Албаније. Француски војници су на грчком острву **Крфу** у Јонском мору организовали прихватање и смештај изнемоглих Срба. Пошто им је ту пружена неопходна помоћ, Срби су Крф назвали „**острвом спаса**“. Око 150.000 преживелих српских војника и цивила било је смештено на том острву. Према речима заповедника француске армије, генерала Жофра, српско повлачење преко Албаније је „нешто најстрашније што је историја до тада забележила“. Француски војници који су прихватили преживеле српске избеглице записали су: „Сви беху потпуно исцрпљени, страховито мршави. Јадни Срби. Излазили су из чамаца придржавани од морнара, пели се узбрдо подупирући се пушкама и најзад сурвавали потпуно исцрпљени, готово бесвесни.“

Албанска голгота: српска војска прелази мост на реци Црни Дрим

На Крфу се српска голгота наставила јер су многе избеглице биле толико исцрпљене да су ту преминуле. Оболели су упућивани у карантин на суседном острву **Виду**, где је умирало и по 120 људи дневно, због чега су га српски војници прозвали „**острво смрти**“. Када више није било места на острву, преминули су сахрањивани у „**плавој гробници**“, водама Јонског мора код острва Вида. Млади песник Милутин Бојић је драму српских војника после повлачења преко Албаније опевао у песми „Плава гробница“.

Србија у избеглиштву

Слом Србије у јесен 1915. године и повлачење њене владе, војске и мноштва избеглица преко Албаније на Крф створио је јединствену

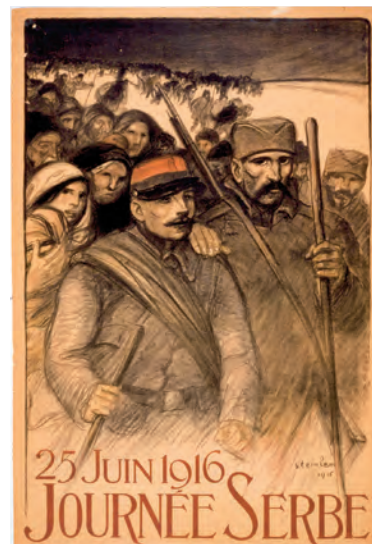
ситуацију у српској историји. Влада и скупштина наставиле су да раде на **Крфу**, који је од 1916. до 1918. био ратна престоница Србије. Иако у ванредним околностима, влада на Крфу одлучила је да ђаке и студенте не враћа на фронт него да их упути у Француску да наставе школовање. Први српски ученици доспели су у Марсељ, одакле су упућивани у школе у Паризу, Лиону, Греноблу, Ајачију и другим француским градовима. Већина је наставила школовање и од њих је стасала нова генерација српске интелигенције која је заузела важно место у политици, науци и култури међуратне Југославије. Избор Србије да не капитулира пред моћнијим непријатељем и да из избеглиштва настави рат до коначне победе, донео је велики престиж Србима, али их је истовремено учинио потпуно зависним од помоћи савезника. У новој ситуацији, влада је позвала све српске професоре, научнике и студенте да се укључе у њену пропаганду. Захваљујући томе, очувано је интересовање савезника за Солунски фронт и српске ратне циљеве, што је привукло хиљаде добровољаца из САД и Европе. Никада пре нити касније у новијој историји српски политичари нису били толико на висини задатка који се налазио пред њима. Српска војска, дипломатија и државне установе никада нису деловале толико усклађено и успешно.

Србија и САД

Никола Пашић и српска влада правовремено су схватили значај који је за Србију могао имати улазак САД у Први светски рат. У таквим околностима, влада је у САД упутила делегацију коју је предводио најугледнији српски дипломата тога времена Миленко Веснић.

Долазак Миленка Веснића и српске делегације у амерички Конгрес

Француски плакат поводом Видовдана 1916. године

ГОЛГОТА – брдо код Јерусалима на коме је разапет Исус Христ; овде се користи у пренесеном значењу за патње, муке и страдања која су претрпели српска војска и цивили приликом повлачења преко Албаније у зиму 1915–1916. године.

КАРАНТИН – изолација оболелих од заразних болести.

Веснићева делегација је у САД стигла крајем 1917. године и била је тријумфално дочекана. Разговарала је са америчким председником Вилсоном и другим званичницима.

Најважнији циљеви посете били су постигнути. Србија се окренула Сједињеним Америчким Државама, у којима је пронашла новог моћног заштитника у рату и савезника у остварењу свога великог циља – стварања југословенске државе.

Солунски фронт

Српска војска се у међувремену опоравила од последица повлачења преко Албаније. Уз помоћ савезника, поново је наоружана и реорганизована. У пролеће 1916. почело је пребацивање опорављених српских јединица у Солун. Тамо су приспели и српски и југословенски добровољци из Америке, Русије и других земаља, и од њих је формирана Југословенска дивизија која је учествовала у борбама на **Солунском фронту**.

Током лета 1916. године, српска војска заузела је положаје на Солунском фронту. Поред ње, ту су биле распоређене италијанске, француске, британске и грчке снаге. Савезничком армијом на Солунском фронту до краја Првог светског рата командовали су француски генерали Сарај, Гијома и Д'Епере. Наспрам снага Антанте налазиле су се бугарска, немачка и аустроугарска армија.

Бугарска армија је у лето 1916. године кренула у напад. Савезничке војске прешле су у противнапад средином септембра. Најтеже борбе водиле су се за Кајмакчалан (врх планине Ниџе), који је српска војска заузела крајем октобра 1916, а потом ослободила Битољ. Солунски фронт се после тога стабилизовао и мировао је све до јесени 1918. године.

Вође Топличког устанка, четничке војводе Коста Војиновић (горе) и Коста Миловановић Пећанац (доле)

Топлички устанак

Живот у окупираној Србији током Првог светског рата био је тегобан. Иако су окупационе власти сурово гушиле сваки облик протеста и настојале да затру патриотска осећања народа, у томе су имале мало успеха. Мобилизација Срба у бугарску војску, коју су окупаторске власти спроводиле у Србији 1917, изазвала је отпор становништва. Четничке војводе Коста Миловановић Пећанац и Коста Војиновић окупили су у Топлици око 30.000 људи и заузели читаву област Топлице и Јабланице. Бугарска и Аустроугарска довеле су појачања и сломили устанак, после чега су извршиле тешке злочине над цивилним становништвом.

Топлички устанак био је једини устанак у окупираним земљама током Првог светског рата.

Пробој Солунског фронта и ослобођење Србије

Савезничке армије су септембра 1918. године започеле општи напад на **Солунском фронту**. Српска војска била је организована у две армије и бројала је, после свих страхаота које је преживела, чак 150.000 војника захваљујући доласку српских и југословенских добровољаца из САД и Русије.

Пробој Солунског фронта извршиле су 15. септембра 1918. године српске и француске снаге. Српска војска је после недељу дана борби ослободила Скопље. Српске и француске трупе под командом Живојина Мишића и Франша д'Еперера кренуле су на север, док су се британске снаге усмериле према Цариграду – Османско царство је капитулирало 30. октобра 1918. године.

Војвода Мишић руководио је пробојем Солунског фронта. Трупе под командом генерала Петра Бојовића савладале су немачке снаге код Ниша, ослободивши Лесковац, Ниш и Пирот. До краја октобра ослобођена је читава Србија. Почетком новембра ослобођена је и престоница Београд, а Аустроугарска је потписала капитулацију. Српске и француске снаге прешле су Дунав и до краја новембра 1918. године ослободиле Војводину, Босну и Херцеговину, Хрватску и Словенију.

Срушени мост у Нишу

НАУЧИЛИ СМО

- У зиму 1915–1916. српска војска и цивили повлачили су се из окупиране земље преко Црне Горе и Албаније (албанска голгота). Србија није капитулирала.
- Врховни командант Војске Краљевине Црне Горе у Првом светском рату био је краљ Никола I Петровић Његош. Почетком 1916, црногорска војска под командом сердара Јанка Вукотића поразила је аустроугарску армију у бици на Мојковцу. Иако је то била највећа победа црногорске војске у Првом светском рату, Црна Гора је убрзо капитулирала.
- Савезничким бродовима је 1916. године организовано пребацивање измучених српских војника и цивила из албанских лука на Крф („острво спаса”) у Јонском мору (Грчка). Хиљаде избеглица биле су толико исцрпљене да су на Крфу умрле.
- Пошто на острву више није ни било места за сахрањивање због велике смртности, лешеве српских војника спуштани су у воде Јонског мора, поред острва Вида („острво смрти”), што је у историји остало познато као „плава гробница”.
- Крф је био ратна престоница Србије од 1916. до 1918. године. Одатле је српска влада наставила рат до коначне победе, развијала пропаганду и одржавала контакте са савезницима.
- Оправљена српска војска је у јесен 1916. на Солунском фронту поразила бугарске снаге у бици за Кајмакчалан.
- Топлички устанак 1917. године био је једини устанак у окупираним земљама током Првог светског рата. Подигли су га Срби под вођством Косте Војиновића и Косте Миловановића Пећанца против Бугара. Бугари су га угушили чинећи злочине над српским цивилима.
- Завршне борбе у Првом светском рату вођене су на Западном и Солунском фронту. Српске и француске снаге извршиле су пробој Солунског фронта 15. септембра 1918. године, што је довело до капитулације Централних сила и њихових савезника.

Нове француске униформе
војника на Солунском фронту

ПИТАЊА:

1. Зашто је српска Врховна команда донела одлуку о повлачењу преко Албаније?
2. У чему је значај Мојковачке битке?
3. Прочитајте на часу песму „Плава гробница” Милутина Бојића. Каква осећања у вама буди та песма?
4. Како се одвијао живот Срба на Крфу током Првог светског рата?
5. Шта знате о завршним операцијама на Солунском фронту 1918. године?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Мојковачка битка, Солунски фронт, албанска голгота, Крф („острво спаса”), Видо („острво смрти”), „плава гробница”, Топлички устанак

4.3. Искорак ка Југославији

На почетку Првог светског рата, Србија је као свој ратни циљ истакла тежњу за уједињењем с Јужним Словенима из Аустроугарске. Највећа препрека на том путу била је Аустроугарска, али је победа Србије у Првом светском рату омогућила да се тај циљ постигне и створи **југословенска држава**.

Нишка декларација

Српска влада је своје ратне циљеве објавила у декларацији која је усвојена у Нишу, 7. децембра 1914. године. У томе документу било је наглашено да „...влада Краљевине Србије сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак, да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца”. **Нишка декларација** је тако већ на самом почетку рата дефинисала главни ратни циљ Србије, а то је било стварање велике југословенске државе.

ДЕКЛАРАЦИЈА – објава, свечана изјава.

Југословенски одбор

Председник српске владе Никола Пашић наложио је октобра 1914. године српским посланицима у иностранству да почну припреме за стварање **Југословенског одбора**. Њега је требало да чине представници јужнословенских народа који су живели у Аустроугарској. Циљ одбора био би да шири југословенску пропаганду у савезничким и неутралним земљама.

Око те идеје окупили су се вајар Иван Мештровић, адвокат Анте Трумбић, новинар и политичар Франо Супило, Никола Стојановић, Душан Васиљевић и други. После низа састанака, Југословенски одбор је основан у пролеће 1915. године у Паризу, али му је седиште убрзо премештено у Лондон. За његовог председника изабран је

Анте Трумбић. Током Првог светског рата, Југословенски одбор водио је дипломатску и политичку активност у савезничким земљама за стварање југословенске државе.

Крфска декларација

На Крфу је 1917. године одржан састанак српске владе и Југословенског одбора поводом будуће заједничке државе, и усвојена је **Крфска декларација**. У том документу утврђене су основе на којима ће бити саздана **југословенска држава**. 1) Она би се звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. 2) Била би „уставна, демократска и парламентарна монархија с династијом Карађорђевића на челу”. 3) Обухватала би све територије на којима живе Срби, Хрвати и Словенци. 4) Предвиђала је равноправност народа (Срба, Хрвата и Словенаца), вероисповести (православне, католичке и исламске) и писама (ћирилице и латинице). 5) Сви њени грађани били би равноправни и имали би опште бирачко право, које би остваривали тајним гласањем. Устав нове државе донела би уставотворна скупштина по завршетку Првог светског рата.

Потписници Крфске декларације

ЦЕНТРАЛИЗОВАНА ДРЖАВА – држава у којој је сва власт концентрисана у централној власти; држава којом се управља из једног центра.

ФЕДЕРАЛНА ДРЖАВА – држава састављена од више засебних јединица које део своје власти преносе на заједничку владу.

Због различитих ставова српских и хрватских политичара, декларација није одговорила на питање да ли ће будућа држава бити централизована или федерална (савезна). Крфска декларација је била прелазно решење у ставовима српске владе и Југословенског одбора око уређења будуће државе. Одговор на то питање дала су драматична збивања на самом крају Првог светског рата.

НАУЧИЛИ СМО

- Прилика за југословенско уједињење указала се при крају Првог светског рата. Да би се оно остварило, било је неопходно да нестане Аустроугарска.
- Српска влада и Народна скупштина усвојили су још 1914. године Нишку декларацију, у којој је обелодањен ратни циљ Србије: борба за ослобођење и уједињење све неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца.
- На остварењу програма југословенског уједињења радили су српска влада (с Николом Пашићем као председником) и Југословенски одбор (с председником Антом Трумбићем).
- Југословенски одбор је основан у пролеће 1915. године у Паризу, али му је седиште убрзо премештено у Лондон.
- Српска влада и Југословенски одбор усвојили су 1917. године Крфску декларацију, којом је предвиђено да будућа југословенска држава буде уставна, парламентарна и демократска монархија с династијом Карађорђевића на челу.

Најцењеније одликовање
будуће државе: Орден
југословенске круне

ПИТАЊА:

1. На чему се заснивао програм југословенског уједињења?
2. Шта је био задатак Југословенског одбора?
3. Објасните разлике у ставовима српске владе и Југословенског одбора према југословенском уједињењу.
4. Шта је утврђено Крфском декларацијом?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

југословенска држава,
Нишка декларација,
Југословенски одбор,
Крфска декларација

ЗА ОНЕ КОЈИ ЖЕЛЕ ДА ПРОШИРЕ ЗНАЊЕ

Постоје бројни извори и књиге у којима можеш да сазнаш више детаља о грађи из ове тематске целине. Ово су само неки од њих:

- Стеван Јаковљевић, „Српска трилогија”, Београд, 1975.
- Часопис „Историја”
- Часопис „Политикин забавник”
- Интернет-сајт: www.rastko.rs/istorija/
- Интернет-сајт: www.velikirat.nb.rs
- Други сајтови на интернету; довољно је само претражити тему Први светски рат у Србији.

ПРОВЕРИ И ОБНОВИ

1. Поређајте догађаје по хронолошком реду:

- битка на Мачковом камену
- повлачење преко Албаније
- пробој Солунског фронта
- аустроугарски ултиматум Србији
- битка на Кајмакчалану

2. а) Између кога се водила Церска битка?

б) Када је вођена та битка?

в) Ко је био командант победничке војске?

3. а) Између кога се водила Колубарска битка?

б) Када је вођена та битка?

в) Ко је био командант победничке војске?

4. Најзначајнију битку у Првом светском рату црногорска војска водила је године на У тој бици црногорска војска под командом поразила је војску.

5. Објасните шта је „плава гробница”:

6. Топлички устанак су године подигли против Вође тог устанка били су и

..... Устанак је завршен тако што су га угушили и

У чему је значај тог устанка?

7. Повежите личности и догађаје.

А Гаврило Принцип

Б Оскар Поћорек

В Аугуст фон Макензен

Г Драгутин Гавриловић

Д Никола I Петровић Његош

офанзива Централних сила на Србију 1915.

капитулација Црне Горе 1916.

одбрана Београда 1915.

Сарајевски атентат

аустроугарска офанзива на Србију 1914.

8. а) У ком су документу изнети ратни циљеви Србије у Првом светском рату?

б) Шта су они подразумевали?

в) Које године је тај документ донет?

9. а) У ком се документу први пут говори о уређењу будуће југословенске државе?

б) Какво је требало да буде уређење те државе према том документу?

в) Које године је тај документ донет?

10. а) Када је основан Југословенски одбор?

б) У ком је граду основан?

в) Ко је био председник Одбора?

11. Какви су били односи Србије са Француском, Русијом и САД током Првог светског рата?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

РАЗМИШЉАЈ КАО ИСТОРИЧАР

- С каквим се све тешкоћама суочио народ у окупираној Србији током Првог светског рата?
- Какве су биле последице повлачења српске војске и народа преко Албаније?